Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor
Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links
Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

HISTORISK ÅRBOG

FOR THY OG MORS

OG V. HAN HERRED

1973

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR THY OG MORS

Indhold

Torsten Balle: Kapeller og kors i Ty og på Mors 323
Viggo Josephsen: Æ Hærredsfoweds Klåkk 347
Jørgen Pedersen: Kvinder ved stranden 352
Asbjørn Yde Larsen: Ikke nogen herregård
(Theodor Larsen, Hundborg) 357
Jørgen Pedersen: Æ signalmand fra Stenbjerg 365
Torsten Balle: Dobbeltmord i Thisted 1735 372
Svenning S. Svenningsen: Erindringer (fra Ejerslev) 388
Niels Chr. Nørby: Erindringer (fra Hillerslev) 391
Jørgen Pedersen: En minderune fra min barndoms
landingsplads (Stenbjerg) 365
Valdemar Henriksen og Torsten Balle: Af Frøslevgårds
historie 409
Adolf Handrup: Ullerup fattiggård III. Mine forældre 416
Poul Christensen: Sandskuden, et forsøg på et portræt 422
Torsten Balle: En købmandsgård 1766 434
Kjeld Torsen Nør: Landeveje på Mors ca. 1800 444
Årsberetninger fra museer og arkiver 453

Fra og med denne årgang bringes indholdsfortegnelsen i årbogen ikke på bindet som tidligere. De foregående årgange bør indbindes således, at bindet kommer med.

Historisk samfunds bestyrelse

I forretningsanliggender bedes man henvende sig til formanden, advokat H. A. Lund-Sørensen, eller kassereren, forretningsfører Chr. Jensen, Tingstrupvej 78, Thisted. Den øvrige bestyrelse: lærer Torsten Balle, Torsted, lærer Jens Rolighed, Klim, toldinspektør Robert Svalgaard, Thisted, redaktionschef Jørgen Miltersen, Thisted, museumsinspektør Jette Kjær, Thisted, planteskolechef P. C. O. Nørgaard, Sundby Mors, lærer Gunni Busch, Sundby Mors, skoleinspektør G. Nordentoft, Stagstrup, og lærer Svend Andersen, Outrup.

Bidrag til årbogen sendes til redaktøren, Torsten Balle, Torsted, 7700 Thisted.

Thisted Museums bestyrelse

Redaktionschef Jørgen Miltersen, Thisted (formand), Torsten Balle, Torsted (næstformand), sparekassedirektør G. Linvald (kasserer), lærer B. Søndbjerg (sekretær), kriminalassistent H. Hald og arkitekt O. Brusch, alle Thisted, samt J. P. Vinther, Øsløs, og gdr. Jens Tølbøll, Skyumgaard.

HISTORISK ÅRBOG

FOR THY OG MORS
OG V. HAN HERRED

1973

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR THY OG MORS

THISTED BOGTRYKKERI
1973

Kapeller og kors i Ty og på Mors

Af TORSTEN BALLE

Da Kronen efter reformationen overtog den kirkelige administration, skete der store ændringer. Klostrene blev efterhånden nedlagt, og deres og Kirkens øvrige ejendomme blev inddraget under Kronen. Det ændrede syn på gudstjenesten førte med sig, at helgendyrkelsen med dens mange altre, præsternes latinske messer og munkenes sang forsvandt, og evangeliets forkyndelse på modersmålet med menighedens aktive deltagelse i gudstjenesten ved salmesang og fællesbøn kom i stedet. Der blev da ikke brug for så mange kirker og kapeller, og mange af dem forfaldt og blev revet ned, da de ikke blev vedligeholdt.

Historiske oplysninger om de forsvundne kirker og kapeller og om kirkens gamle ejendomme er det tit vanskeligt at finde. Ofte minder nu kun et stednavn om dem, men arkæologiske undersøgelser kan ofte give resultater.

Kapellet ved Rær.

I Ty er det nordligste kapel, vi ved noget om, et kapel, der lå i den østlige del af Rær sogn. Det er mindet til vore dage ved navnet på en ejendom, *Kappel* eller *Kappelhus*, der lå ved den gamle kapeltomt, og ved det slægtsnavn

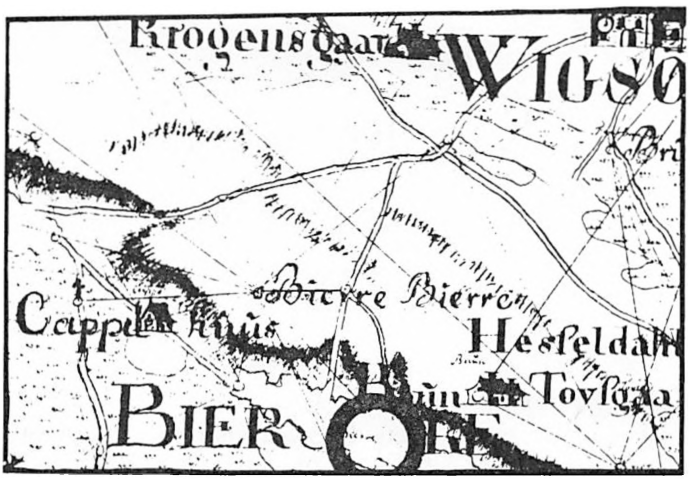

Kappelhus i Rær sogn, ca. 1790
Øverst til højre Vigsø kirke.

Gengivet efter forarbejde til Videnskabernes Selskabs kort med tilladelse (A. 509/73) af Geodætisk Institut.

Kappel, der har fulgt ejendommens beboere og deres efterslægt.

En stedlig tradition fortalte desuden, at der nordenfor huset havde været et kapel, og at der var fundet menneskeben og en mængde sten på stedet. Det bekræftes i et brev, som sognepræsten, Josias Kornbech, skrev til Albert Thura den 17. dec. 1732[1]). Han fortæller, at Vigsø kirke, som skal være kaldet St. Peders kapel, i gamle dage skal være forflyttet fra en gård i Bjerre i Rær sogn, som endnu kaldtes *Capell*, og at kapellets fire hjørnesten og mange bundne mursten, som havde været i bygningen, endnu på hans tid fandtes på stedet. Han fortæller videre, at der ved kapellet havde været en hellig kilde, som stedet endnu kunne udvise.

På grundlag af disse oplysninger foretog et interesseret

medlem af Thisted museums bestyrelse, overretssagfører H. Billeskov-Jansen, i 1929 en udgravning på stedet[2]). Det viste sig da, at kapellets fundament var bevaret, så at bygningens størrelse og karakter kunne fastslås.

Det har været et lille sengotisk hus på kun 8 × 9,5 m, opført hovedsagelig af »havsten«, flade kalksten, som dem, der findes i mængder ved stranden og ofte har været brugt som byggemateriale på egnen, bl. a. i Rær kirkes nordmur. En romansk sokkelsten, der blev fundet i fundamentet, var beskadiget og stammer nok fra Rær kirke, hvor den er blevet tilovers eller kasseret.

Der var kun et rum, som rimeligvis havde været dækket af en hvælving. I hvert af rummets hjørner lå nemlig en stor kampesten, som kunne være fundament for en hvælvingspille. Hvælvingen må have været opført af munkesten, og fra den stammer nok de mange bundne mursten, som Josias Kornbech omtaler 1732. Gulvet har været af stampet hvidler som det oprindelige gulv i mange kirker.

Op mod østvæggen fandt man fundament til et alter, som har været bygget af munkesten, og i et fremspring på sydmuren var der en firesidet opfyldt brønd, som viste sig at være 2 m dyb og nåede ned i et blødt, vandførende lag. Vinteren efter udgravningen var der 1,5 m vand i brønden, så den må være bygget omkring en naturlig kilde, en »vildkilde«, som dem, der her på egnen tit springer ved foden af høje bakker. Kapellet kan sikkert først være bygget i 1400-erne.

Et potteskår med hank, der blev fundet i tomten, må være fra den tid. Josias Kornbech antyder, at kapellet har været indviet til St. Peter, og det er muligvis rigtigt. Hans bemærkning om, at det er flyttet til Vigsø, kan også have en vis sandhed i sig. Vigsø kirke er bygget af havsten som kapellet, og det er umuligt at sige, hvornår den er

opført. Eventuelt kan den være udvidet eller repareret med materiale fra kapellet.

Når Vigsø kirke – i hvert fald efter folks opfattelse – er trådt i stedet for kapellet i Rær, kan det skyldes, at skudefarten til og fra Norge, der vist oprindelig gik over Hansted, over en havn syd for holmens vestende ved åens udløb, nær Hansted mølle og Bådsgård, blev flyttet til Vigsø, efter at havnen ved Hansted var tilsandet.

Noget sagn om helbredende virkning af kildens vand er ikke bevaret.

Hillerslev kapel.

I Hillerslev er der også en gård, som hedder *Kappel* eller *Kappelgård*, og der er bevaret en tradition om, at der har været et kapel på et sted i nærheden, hvor der er fundet bygningsrester[3]). Dette sted ligger ca. 200 m nordøst for Kappelgård, hvis navn iøvrigt er af temmelig ny oprindelse, da gården er flyttet ud fra byen ca. 1800, ud til de marker, der ved udskiftningen 1787 kaldes *Kappel*. Navnet kan tyde på, at denne jord har været henlagt til kapellet, således at udbyttet skulle bruges til kapellets vedligeholdelse og betjening. På lignende måde henlagde man tit jord og ejendomme til kirkelige formål, og de Kappelgårde og Kappelhuse, der findes flere steder, er måske også ejendomme, der har hørt til kapeller.

Om kapellets historie ved man ellers ikke noget, og tomten er ikke undersøgt.

Kapellet ved Dragsbæk.

Kort efter reformationen skænkede Christian III 1546 et gildehus, der lå sønden op til Thisted kirke, til byens borgere, for at de kunne bruge det som rådhus, og han tillod

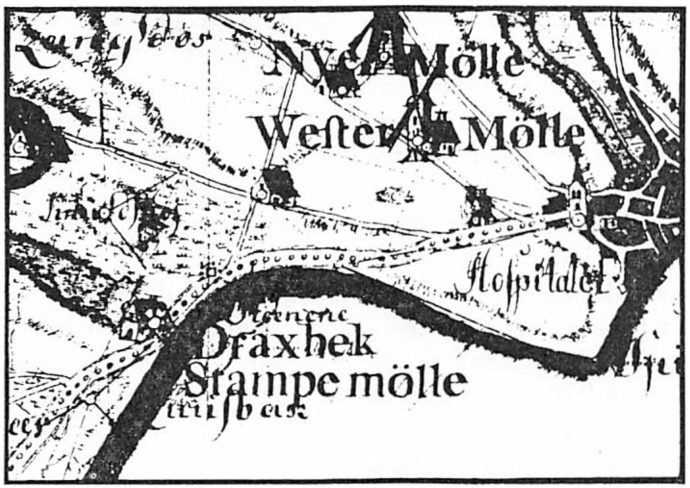

Kapelstenene ved Dragsbæk I.
Situationskort. Til højre Thisted. Til venstre Torp.

Gengivet efter forarbejde til Videnskabernes Selskabs kort med tilladelse (A. 509/73) af Geodætisk Institut.

da, at *det nye kapel*, som stod udenfor byen, blev brudt ned, og at bygningsmaterialerne derfra blev brugt til at bygge og forbedre dette rådhus med[4]).

Betegnelsen »det nye kapel« må vel betyde, at det ikke var så længe siden, kapellet blev bygget, og det må så være nogenlunde samtidig med kapellet i Rær.

Nedbrydningen må være sket på tidens sædvanlige måde. Man tog, hvad man kunne bruge, og lod resten ligge. Langt op i tiden lå der nemlig bygningsrester på stedet. De er afmærket på et meget nøjagtigt og detaljeret forarbejde til Videnskabernes Selskabs kort, udført ca. 1790, og kaldes der *Capel Steenene*. Dermed er da kapellets beliggenhed nøjagtigt fastslået. Det lå nær nordvesthjørnet af Thisted Bredning ved landevejen sydpå fra Thi-

sted. På pladsen omkring kapelresterne blev der siden holdt et marked, der kaldtes *Kappelstens marked*, og endnu minder navnet Kappelstensvej om det forsvundne kapel. Ruinerne var synlige 1802, da Knud Aagaard nævnede dem i sin beskrivelse af Ty. Han skriver ganske vist, at de sidste spor blev borttaget for to år siden, men endnu 1858 skal der have været synlige rester[5]). På ovennævnte kort er de aftegnet som et kvadrat med små prikker udenom. På grund af korttegnerens forkærlighed for at tegne »efter naturen« (kirker, møller), kan man vist gå ud fra, at han har søgt at gengive virkelige forhold, og kvadratet er da nok en forenklet gengivelse af fundamentet, mens prikkerne vel skal betyde sten, rejst omkring kapelpladsen, eller et stendige.

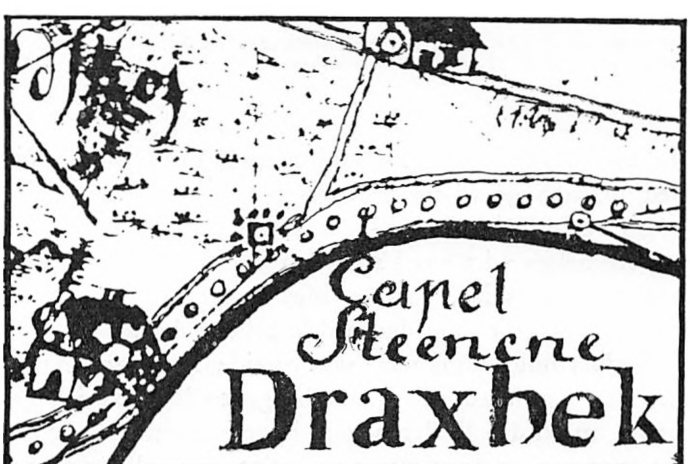

Kapelstenene ved Dragsbæk II.
Større gengivelse. Kystlinjen retoucheret, så kortets tekst ses. Til venstre vandmøllen.

Gengivet efter forarbejde til Videnskabernes Selskabs kort med tilladelse (A. 509/73) af Geodætisk Institut.

Sammenligner man kortet med et matrikelkort, kan det ses, at kapelpladsen hører til Thisted købstads jorder, mens markerne udenom hører til Thisted landsogn. Om dette forhold har nogen forbindelse med kapellet er usikkert, men muligheden er til stede.

Kapeltomten er ikke undersøgt.

Kapellet ved Vilsund.

Om dette kapel ved vi kun, at det må have eksisteret. Et *Kappelhus* ved Vilsund nævnes 1586 i et kongeligt brev til lensmanden på Ørum slot[6]). Han fik pålæg om at besigtige noget gods, som Axel Gyldenstjerne havde begæret i mageskifte, bl. a. Sundsgård og Sundmølle ved Vilsund med et hus, som kaldes *Cappelhuset*. Dette hus nævnes flere gange i kirkebogen for Stagstrup sogn, således 1661, 1685 (viede), 1717–1765 (fødte). 1718 nævnes Øster Cappelhus (fødte), 1727 Vester Cappelhus (fødte). I matrikelen 1664 findes *Capelhus* nævnt, og i Irup jordebog 1745 nævnes efter møllen *Cappelhus*, hartkorn 0–1–3– 2. Huset må have ligget nær Sundmølle ved åens udløb, og i nærheden har kapellet vel ligget, nær det gamle færgested, hvor sundvejene fra nord, vest og syd mødtes.

St. Anna kapel ved Ydby.

Dette kapel er det eneste i Ty, hvis navn vi kender med sikkerhed. Ørum lensregnskab 1631–32 fortæller, at Christen Jensen 20. maj 1631 fæstede det øde byggested ved *St. Anna kapel*, som i lang tid havde ligget øde, men som han skulle opbygge mod lempelse i landgilden, men allerede 20. okt. 1633 blev det øde byggested ved *St. Anna kapel* fæstet til Christen Pedersen og derefter 27. febr. 1634 til Poul Nielsen i Gundtoft. Samme ejendom nævnes i Ørum lens

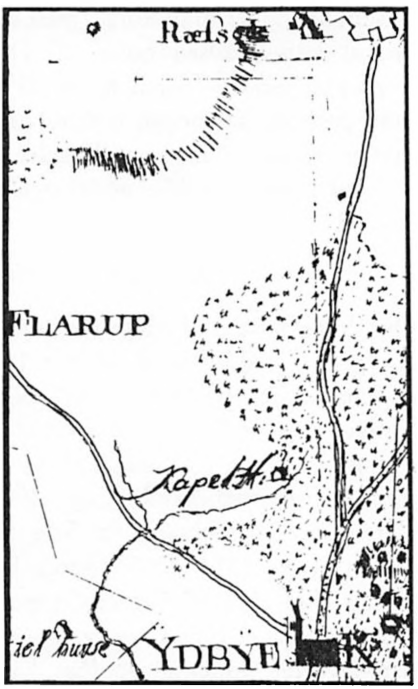

Kappelhus ved Ydby.
Foroven Refs,
Hurup sogn.

Gengivet efter forarbejde til Videnskabernes Selskabs kort med tilladelse (A. 509/73) af Geodætisk Institut.

jordebog 1580, hvor man mellem gårde i Ydby finder en ejendom, der beboedes af Anders Jensen *ved Cappel,* som skulle svare 2 td. byg. I jordebogen 1585 kaldes fæsteren Niels Mouritsen *ved Cappel.* Disse udtryk må betyde, at stedet har ligget meget nær kapellet, og måske også, at kapellet, eller dog betydelige rester af det, endnu på den tid var bevaret.

Samtidig nævnes i jordebøgerne en ejendom, der 1609 kaldes *Kappelsjord* og 1613 *Kappelsgård* og var fæstet til Mikkel Poulsen i Flarup. Det ser da ud til, at der ikke var nogen bygning til ejendommen, og det bekræfter Ørum lensregnskab 1619–20. Dette år fæstede Peder Mikkelsen

i Ydby noget jord og ejendom, som kaldes *Kappelgård*, som der ikke var hus eller bygning på, og som i langsommelig tid havde været øde. Gården nævnes også i de følgende jordebøger, og i matrikelen 1664 nævnes *Kappel* som 2 ejendomme, der svarede 2 og 3 td. byg., *men under Hurup*. Disse to huse blev solgt af Kronen ved auktionerne over 3. jyske regiments ryttergods. Skødet er udstedt 21. sept. 1716 til Bagge Sørensen i Brændgaard, og husene kaldes også her Kappel i Hurup sogn[7]). De har matr. nr. 2, hartkorn 0–4–3–0, og nr. 3, hartkorn 1–4–2–0 (numrene henviser til matrikelen 1688). Forvirringen breder sig, når man læser, at lærer Nissen, Randers, i en beretning 1898 skriver, at der skal have været et kapel på teglbrænderens mark (Flarup Østergård), som endnu mindes i Kapelagre og Kapelbakke[8]). Alligevel er der ingen tvivl om, at der er tale om det samme kapel og de samme to ejendomme. På et målebordsblad eller et matrikelkort kan man se, at Hurup og Ydby sogne griber stærkt ind i hinanden, et forhold, der tyder på at sognegrænsen har været flydende. I den forbindelse kan det nævnes, at nogle gårde i Flarup, f. eks. Troelsgård, har været henregnet både til Ydby og til Gettrup sogne.

En gammel mand fra Hurup har fortalt mig, at der i området mellem Hurup og Ydby engang blev fundet en række sten, som kunne være fundament til en bygning, men at de blev taget op.

Kapellet ved Vestervig.

Mellem Hurup og Vestervig ligger *Kappelgård*, der nævnes 1612[9]). Nær denne gård har der efter en stedlig tradition ligget et kapel, og traditionen siger også, at der var en løngang fra Vestervig kloster til kapellet[10]).

Peder Moldrup den yngre, ejer af Vestervig kloster,

Kappel ved Vestervig I.

Gengivet efter forarbejde til Videnskabernes Selskabs kort med tilladelse (A. 509/73) af Geodætisk Institut.

skrev i sin ungdom en beskrivelse af Vestervig kloster og af omegnen, og i hans manuskript[11]), der er påbegyndt 1751, da han var 16 år, og dateret 5. febr. 1760, siger han, at udenfor en bondegård, som ligger en fjerdingvej her fra Vestervig, ses et gammelt kirkegårdsdige, som indbefatter en mådelig rund plads. Men man kan nu aldeles ikke kende mindste tegn til gravsteder eller bygning. Midt på denne kirkegård liger en rund høj, og på denne høj er der en kilde, som aldrig fattes vand. Der ligger en sten, dannet som en møllesten, ovenpå kilden på højen, og når vandet i stærk hede er udtørret ovenover stenen, kan man dog altid finde vand, når man rækker hånden under stenen. Gården, som ligger ved den nordre side af dette kirkegårdsdige, kaldes endnu Kappel.

Dette sted, som den unge Moldrup sikkert har kendt af selvsyn, er afmærket på et forarbejde til Videnskabernes Selskabs kort, udført ca. 1790. På dette kort finder man Kappelgård, kaldet *Kappel*, som andre gårde tegnet som et hus, men her med det særlige, at der omkring sydenden af huset er sat nogle prikker, der kan være en del af et

kvadrat, og her står der »*Rudera af Capellet*«. Disse prikker svarer nok til det, Moldrup kalder et kirkegårdsdige, og kan altså sammenlignes med de prikker, der på det tilsvarende kort står om kapeltomten ved Dragsbæk. Man må da formode, at det, Moldrup kalder en høj, har været en jorddækket ruindynge, hvoraf kun den sten, der dækkede kilden, var synlig.

Kappel ved Vestervig II.

Større gengivelse. Kapeltomten ved husets sydvestre hjørne.

Gengivet efter forarbejde til Videnskabernes Selskabs kort med tilladelse (A. 509/73) af Geodætisk Institut.

På kortet ser det ud, som om huset går ind på »kirkegården«, men det betyder ikke, at gården lå på kapellets tomt. Huset er kun en signatur, som af praktiske grunde er tegnet så stor. Gårdens nøjagtige plads er tegnet i huset som en prik, omgivet af en lille cirkel. Tomten er ikke undersøgt.

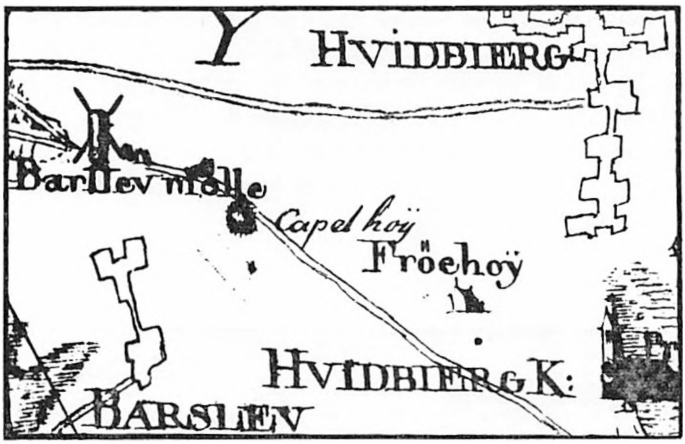

Kappelhøj ved Hvidbjerg.
Nederst til venstre Hvidbjerg kirke.

Gengivet efter forarbejde til Videnskabernes Selskabs kort med tilladelse (A. 509/73) af Geodætisk Institut.

Kapellet i Hvidbjerg, Tyholm.

Dette kapel er nok det mest omtalte, fordi det er sat i forbindelse med drabet på biskop Oluf af Børglum 1260 i Hvidbjerg kirke. Sognepræsten Vilhelm Rogert skriver 1735, at kapellet havde stået på *Kappelhøj* vest for kirken, hvor der sås »*Rudera af et gammelt Capell*«[12]). Måske var også denne høj en jorddækket ruindynge. På ovennævnte kort findes Kappelhøj ca. 1140 m vest-nordvest for Hvidbjerg kirke.

En eventuel sammenhæng mellem kapellets opførelse og drabet er omtalt senere i denne artikel.

Kapellet i Søndbjerg.

En ejendom, *Kappel* eller *Kappelgård* nævnes tit i Ørum lens jordebøger, således 1580, 1585, 1608–09 og 1612–13, og i lensregnskaberne, f. eks. 1625–26. Disse steder kaldes

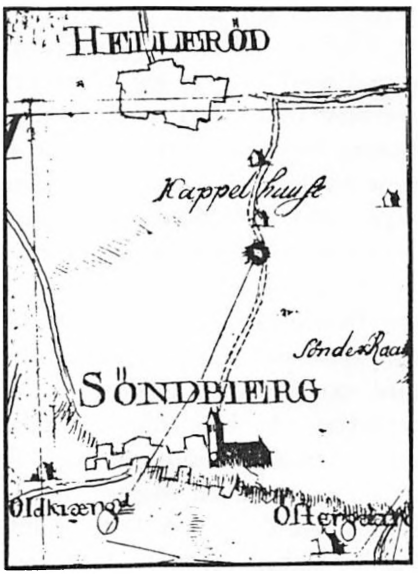

Kappelhuse ved Søndbjerg.

Gengivet efter forarbejde til Videnskabernes Selskabs kort med tilladelse (A. 509/73) af Geodætisk Institut.

ejendommen *Kappel*, men i jordebøger 1637 og 1661 *Kappelgård*. Landgilden var kun 1 td. byg. Det må være den ejendom, der i matrikelen 1688 kaldes *Nør Cappel*, hvis ældre hartkorn var 1 td. og det nyere 0–7–0–1. 1789 omtales både *Nørre og Sønder Kappel*[13]), og de findes også på det nævnte kort. De kaldes der *Kappelhuse*, og det ene ligger ca. 950 m, det andet 1200 m nord for Søndbjerg kirke. Imellem kirken og Kappelhusene er afsat en høj, der ligger ca. 150 m syd for det sydligste hus. Et stedligt sagn fortæller, at der har ligget et kapel ved *Kappelstederne*[13a]), som må være de to huse.

Kapel i Tødsø?

Traps Danmark nævner mellem forsvundne gårde i Tødsø *Kappelgård* med årstallet 1688. Kilden til denne oplysning er matrikelen 1688, men i denne matrikel nævnes

navnet kun som navn på en mand, der boede i matr. nr. 28, Christen Nielsen Cappelgaard. Gårdens gamle hartkorn (1664) opgives her til at være 4–5–0–0, mens det nye blev 1–6–1–0. I matr. 1664 finder vi i denne gård Morten Smeds enke, som svarer 4 td. byg, 1 svin og 3 snese ål, hvilket giver et hartkorn på 4–5–0–0. Jordebogen 1661 for Ullerup, der også står som ejer i matriklerne, har i gården Morten Christensen, der svarer de samme ydelser, men ingen af stederne har gården navn. I en specifikation over gods, som 1688 og 1693 blev udlagt som ryttergods, nævnes også Christen Nielsen Cappelgård som fæster af gården, og i en fortegnelse over det ryttergods, der blev solgt ved auktion 1716 nævnes gården nr. 28 af Tødsø by og sogn, fæster Christen Nielsen Capelgaard, forhen Morten Smeds enke, før med hartkorn 4–5–0–0, nu 1–6–1–0. De sidste navne og tal stammer her sikkert fra matr. 1688, og gården har heller ikke her noget navn. Det forhindrer vel ikke, at gården alligevel kan være kaldt Kappelgård, for der er mange eksempler både fra Mors og fra Ty på, at matriklerne ikke har alle de gårdnavne med, som kendes fra kirkebøger og tingbøger, og også på, at gårde har fået navn efter en beboer, men foreløbig er det altså tvivlsomt, om gårdnavnet Kappelgård hører hjemme i Tødsø, og derfor også, om der har ligget noget kapel der. Der findes heller ikke noget sagn om et forsvundet kapel.

Dermed er problemet dog bare flyttet, for manden må jo have sit navn fra en Kappelgård, hvor den så har ligget.

Tøving kapel.

Muligvis er denne gård den samme, som Caspar Schade nævner i sin beskrivelse af Mors 1811, hvor han fortæller,

at der på Tøving mark var en firkantet plads, kaldet kirkegård, hvor der fordum skulle have stået et *kapel,* hvoraf *Kappelgård* har sit navn. På denne plads blev der 1829 fundet 42 hanseatiske brakteater, som blev indsendt til Nationalmuseet, hvis eksperter formoder, at de er nedlagt mellem 1325 og 1375[13b]).

Et stedligt sagn har sikkert sammenhæng med kapellet. Det fortæller, at materialet til Galtrup kirke først var samlet i Tøving, men natten før arbejdet skulle begynde, flyttede nogle trolde det derhen, hvor kirken nu ligger[13b]).

Kapeller i Nykøbing[14]).

I Nykøbing var der i hvert fald to kapeller, men de havde en anden karakter end dem, der er nævnt ovenfor. De var knyttet til stiftelser og særlig beregnet til kirkelig betjening af dem, der boede i stiftelserne.

St. Jørgens kapel lå vester og sønder i byen, og det var knyttet til St. Jørgenshuset, et hospital for spedalske, nævnt 1418[14]). Den frygtelige sygdom blev efterhånden udryddet i Danmark, og der var så ikke mere brug for strengt isolerede hospitaler og kapeller. 1527, altså før reformationen, var kapellet revet ned.

Et andet kapel, *Hellig trefoldigheds kapel,* var knyttet til Helliggejsthuset (Helligåndshuset), der var et hospital, hvor fattige og syge kunne få husly, føde, klæder og pleje. Det var stiftet af borgerne i Nykøbing, men kapellet tilhørte Dueholm Kloster, som havde ladet det bygge så sent som i 1440-erne. Det kaldes også Hospitalskirken eller Helligåndskirken, men det fik ikke nogen lang levetid, kun 100 år. 1546 blev det skænket byen til et rådhus af Christian II, men ved den store brand 1560 blev det ødelagt. Det lå i byens nordlige udkant, nær åen.

Et *St. Gertruds hus* omtales i breve fra 1485 og 1494,

men om det var et kapel eller et hospital, ved vi ikke. Snarest det sidste, for huset blev efter reformationen præstegård, og det egnede et kapel sig nok ikke til at blive.

Derimod ser det ud, som om der kan have været et kapel på byens gamle indmark. I tingbogen nævnes en indmarksager *»ved Capelen«*, og 1700 *Cappel Krogen* og *Cappel Skaaret*, og 1782 blev det bestemt, at der skulle holdes et krammarked ved *Cappel-Led*. Her skal der være fundet en stor byggesten. Endnu 1820 tog kommunalbestyrelsen bestemmelse om, at grøften fra *Kappel Rende* gennem Nykøbing kær til åen skulle opkastes.

Dette kapel har måske ligget i eller ved landsbyen Vettels, på hvis grund noget af Nykøbing er bygget. Nykøbings gamle kirke, St. Clemens kirke, var ifølge et tingsvidne af 1422, 14. februar, på Nørre herreds ting fra gammel tid sognekirke for landsbyerne Venner, Vettels og Rolstrup, så dette kapel har måske haft samme karakter som kapellerne i Ty.

Kapellet i Kollerup.

I Vester Hanherred har også ligget et kapel[15]). 1474 blev der sluttet forlig mellem biskoppen i Børglum og Mourids Nielsen Gyldenstjerne til Ågård om, at der skulle ansættes en præst, der kunne modtage almisse og gaver, som folk skænkede til *St. Jørgens kapel i Kollerup*. I Traps Danmark formodes det, at kapellet snarere har ligget i Kettrup sogn, hvor der ved det kendte Husby Hole har ligget en kilde, der kaldtes *St. Jørgens kilde*. Det er nok kun det fælles helgennavn, der er skyld i formodningen, men det kan ikke udelukkes, at sognegrænsen mellem Kollerup og Kettrup er blevet ændret, og der er også mulighed for, at kapellet kan have ligget sydøst for Fjerritslev, hvor Kollerup sogn skyder en tunge ned mod Husby.

Her gik i gamle dage vejen fra Kollerup til Aggersund ned gennem Husby Hole, hvor den endnu ses som en hulvej, og ved Husby krydsede den vejen fra Thisted over vejlerne til Aalborg[16]), den vej, som de fleste tyboer fulgte, når de skulle mod øst, på trods af den ofte farefulde vej over vejlerne.

Kapellernes formål

Da begivenhederne omkring drabet på biskop Oluf har spillet en stor rolle for opfattelsen af kapellernes formål, vil det være på sin plads at give en kort fremstilling af, hvad man med sikkerhed ved om denne sag[17]). Det er ikke ret meget. De slesvigske årbøger fortæller kort, at biskoppen blev dræbt 29. august 1260 under messen, og Ribeårbøgerne siger, at Olav, biskop af Børglum, 1262 blev dræbt i Hvidbjerg kirke ved Oddesund af ridderen Johannes (Jens) Glob og hans mænd. Det er alt. Årbøgerne siger ikke noget om kirkelukning (forbud, interdikt) i den anledning, hvad man dog kunne have ventet.

Stedlige sagn og beretninger i adelige slægtebøger kan man ikke bygge på. De indeholder nok minder om virkelige begivenheder, men er tit så forvansket ved tildigtninger, misforståelser og sammenblandinger, at det er umuligt at rede trådene ud fra hinanden.

300 år senere fortæller Arild Huitfeld (1546–1609) i sin bispekrønike, at Jens Glob dræbte biskop Oluf(vi ved ikke, om han var af slægten Glob) for nogle private sager, der var dem imellem, og at derover kom Vendsyssel stift i forbud, men Arild Huitfeld er ikke helt pålidelig, og han kan let have opfattet et af de mange pavelige interdikter, der på den tid blev rettet mod Danmarks konger, som om det stod i forbindelse med drabet, idet paven

havde klaget over, at kongen ikke havde straffet nogen for det.

På den tid, da provst Oluf i Lover syssel blev biskop i Børglum trods mange protester, var der en voldsom strid mellem kongerne og deres mænd på den ene side og Kirken på den anden. Den gjaldt intet mindre end magten i riget. Kirken (bispestole, klostre og kirker) ejede en stor del af Danmarks jord og skrabede mere til sig hvert år, og paven hævdede, at kongen ikke havde noget at sige over Kirkens ejendomme eller dens mænd, men at Kirken burde herske over staten. De hårde ærkebiskopper Jakob Erlandsen og Jens Grand havde samme opfattelse, men kongerne satte hårdt mod hårdt, fængslede dem og besatte bispegodset. Paven slog derfor om sig med band og interdikt, men det havde kun ringe virkning, og nogle biskopper og andre af Kirkens mænd holdt med kongen. De blev også lyst i band, men til gengæld bandlyste de kongetro biskopper andre, så tilstanden var ret forvirret. Der var da også under hele biskop Olufs tid som biskop stadig strid om hans ret til bispestolen.

Det forekommer da ret uforståeligt, om dette drab skulle give anledning til en almindelig kirkelukning i hele stiftet. Ifølge Vejle-konstitutionen 1256 skulle al gudstjeneste *i hele riget* ophøre, hvis en biskop inden Danmarks riges grænser blev fanget, lemlæstet eller led anden voldelig overlast *på kongens bud* eller med hans bifald eller af nogen adelig, således at der var grund til at tro, at det var med kongens vilje. Men her var det åbenbart en helt privat strid, der var tale om, og hvorfor skulle da folket i hele stiftet straffes for et drab, der var begået i den stiftets yderste udkant af en privatmand? Man kunne forstå, at den kirke, drabet var sket i, blev anset for vanhelliget og blev lukket for en tid af den grund, men ikke, at alle kirker i stiftet skulle rammes. Hvis man vir-

kelig har troet eller foregivet at tro, at kongen stod bag ved drabet, skulle jo også al gudstjenste i hele riget ophøre, og der foreligger ikke noget, der tyder på, at det skulle være sket. Hvis et lokalt interdikt virkelig skulle være udstedt på grund af drabet, ville det sikkert heller ikke være blevet gennemført, for biskop Olufs efterfølger var den kongetro biskop Johannes.

Men skulle det alligevel være sket, så kirkerne blev lukket og »al gudstjeneste ophørte«, synes det selvmodsigende, at man så straks skulle have opført kapeller til at holde gudstjeneste i, især da kapellerne, efter det vi kender til dem, var bygget til at stå i århundreder. En kirkelukning varede dog en meget begrænset tid. Dertil kommer, at de kapeller, hvis rester vi kender lidt til, synes at stamme fra sengotisk tid, og at være bygget midt i 1400-erne, altså ca. 150–200 år efter drabet.

Det er altså ganske usandsynligt, at kapellernes opførelse skulle have noget med drabet at gøre, og vi må søge andre forklaringer.

Afmærker man på et kort de steder, hvor vi ved, at der har ligget kapeller, vil man se, at de lå nær vigtige samfærdselsveje, fra Hanstholm, hvorfra der fra ældgammel tid har været forbindelse til Norge, og fra Vestervig, et gammelt kulturcentrum, til Oddesund, og måske også over Mors til Viborg og over vejlerne til Aalborg. Vel ved vi ikke bestemt, hvor vejene gik i middelalderen, men retningen må have været nogenlunde den samme, som landevejene fulgte nogle hundrede år senere[18]), dog måske med nogle flere sving til siderne på grund af ufarbare sumpede strækninger, der senere blev tørre nok til at bære færdsel.

I de katolske lande er kapeller langs med vejene ret almindelige. Oprindelig er de vel bygget som valfartskapeller, hvor trætte pilgrimme kunne finde hvile, bede

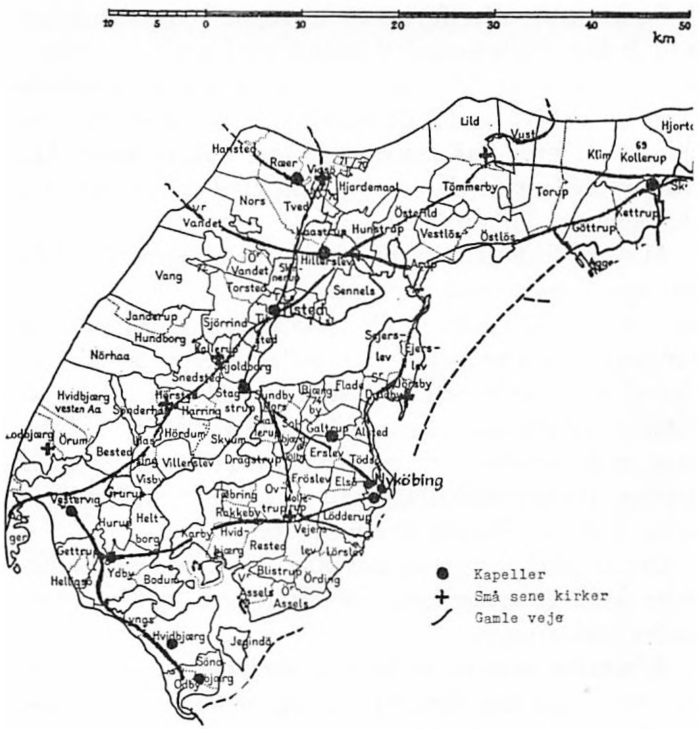

og høre messer under deres lange vandringer til hellige steder. En vis psykologisk virkning havde kapellerne nok også derved, at de delte vejen i etapper. Den føltes ikke så uendelig lang, når der stadig var foreløbige mål at nå.

Det er næsten en selvfølge, at der også har været vejkapeller her i Danmark i den katolske kirkes velmagtsdage, og de tylandske kapellers beliggenhed kan tyde på, at de har været led i en kæde af vejkapeller, der har fortsat ned gennem Jylland.

Tit har der været kilder ved kapellerne. Det var naturligt, at der måtte være en kilde ved et vejkapel, så folk

efter en lang vandring kunne få slukket deres tørst, mens de holdt rast. Man kunne vel nok grave en brønd, men en naturlig kildes »levende« vand var for Kirken som for profeterne og Jesus et symbol på Guds rensende og livgivende ord, og for den tids mennesker var der en nøje forbindelse mellem symbolet og det symboliserede. Derfor kunne kildens vand i forbindelse med bøn gøre undere.

Vi ved fra udgravningen, at der var en kilde ved kapellet i Rær, og at den ligefrem var et led i bygningen. Ved Vestervig kapel havde Peder Moldrup fundet en kilde, der også synes at have stået i nøje forbindelse med bygningen, og der har muligvis også ved andre af kapellerne været kilder. Kapellerne i Thisted og ved Vilsund lå i hvert fald temmelig lavt og på steder, hvor der er naturlige betingelser for væld kilder.

Man kunne da også tænke sig, at kapellerne er opført alene som kildekapeller, bygget ved kilder, der i forvejen var særlig anset som hellige og undergørende. Herimod taler dog, at vi ikke kender et eneste sagn om helbredelse ved disse kapelkilder, eller om, at folk søgt til dem. Derimod var der i Ty andre hellige kilder som fx. dem, der bar St. Tøgers navn, der ifølge sagn og beretninger var undergørende og blev søgt af mange også lang tid efter reformationen. *Men ved dem var der ikke bygget kapeller.*

På kortet kan det ses, at fra kapellet i Rær og sydpå er der ca. 10 km mellem de første fire kapeller, men derefter er der ca. 20 km til St. Anna kapel i Ydby, hvorefter rækken fortsætter ned til Oddesund. Det kunne altså se ud, som om der mellem Sundby og Ydby kapeller skulle have været endnu et kapel. Vi kender endnu ikke noget til et sådant kapels eksistens, men når man betænker, hvor få vidnesbyrd, vi har om nogle af kapellerne, vil det ikke være usandsynligt, at der her eksisteret kapeller, som er fuldstændig glemt.

Det er imidlertid muligt, at nogle kapeller er blevet til rigtige kirker. På Mors og i Ty er langt de fleste kirker romanske, omhyggeligt bygget af granitkvadre, men enkelte små kirker må være senmiddelalderlige fra omtrent samme tid som kapellerne. De er bygget – man kunne fristes til at sige klinet op – af forhåndenværende materiale, rå granitsten, marksten og havsten som kapellet i Rær, og de kan være ombygget og måske udvidet, uden at det nu kan ses. Store reparationer har sikkert tit været nødvendige.

Disse kirker, Vigsø, Lild, Kallerup, Hørsted, Lodbjerg, Mollerup og Jørsby, ligger næsten alle ved gamle hovedveje og udfylder et tomrum mellem kapellerne, som det ses af kortet. Hvis de har været kapeller, har der ingen steder langs hovedvejene været langt mellem kapellerne.

Kors.

Ved veje i katolske lande træffer man ofte kors med den korsfæstedes billede overdækket med det lille vinkelformet tag, en slags friluftskapeller, hvor man kan forrette sine bønner. Der er ingen tvivl om, at der også har stået sådanne kors her i landet, men vi kender kun få. Bedst kendt er Hellig-Anders-korset ved Slagelse, der er bevaret og vedligeholdt gennem århundreder. Dette kors er af træ, og det er forståeligt, at her på egnen ville sådanne kors hurtigt gå til på grund af det fugtige klima. Vi har da også kun få efterretninger om gamle kors, og det er tvivlsomt, om der er tale om vejkors.

Peder Moldrup fortæller 1762[19]) at »endnu for 14 år siden« stod der et kors ikke ret langt fra gården, og at det kaldtes St. Tøgers kors. Dette kors kan have været et vejkors fra katolsk tid, men vi ved ikke bestemt, hvor det stod, og kan derfor ikke afgøre spørgsmålet.

Et sagn fra Søndbjerg fortæller, at der har stået et kors på en stendynge ved Søndbjerg skole, men denne stendynge tyder på, at der her er tale om et *drabskors*, rejst til minde om et drab eller en ulykke, der kostede menneskeliv. På det sted, hvor noget sådant var sket, var det nemlig almindeligt, at folk kastede sten, når de gik forbi.

Et andet drabskors stod mellem Nystrup og Vang på det sted hvor adelsmanden Jes Kalf (Blik) 1470 blev dræbt på vej hjem til Nystrup fra Vang kirke. Marken omkring stedet kaldtes senere Korsborer, og endnu i 1830-erne kunne en gammel pige mindes, at hun havde set et kors der[20]). Dette kors kunne jo nok kaldes et vejkors, men havde en anden motivering end de katolske vejkors. Meningen var vel, at man her skulle bede for den dødes sjæl.

Endnu et drabskors har stået ved Hunstrup. Præsteindberetningen 1638 fortæller, at *Korseng* mellem kirken og byen har navn efter et kors, der havde stået der som minde om, at sognepræsten 1550 blev dræbt ude på engen med en le. Det skete altså efter reformationen og ikke ved en vej, så her kan der i alt fald ikke være tale om et katolsk vejkors.

Derimod er det muligt, at stednavne minder om sådanne kors. Der er i Ty og på Mors flere gårde, der hedder *Korsgård*, således i Hundborg, Sennels, Tvorup, Grurup, Søndbjerg og Vejerslev, og mange høje hedder *Korshøj*, men da der ikke er knyttet sagn om kors til et eneste af disse steder, må vi nøjes med at sige, at vi ikke ved det mindste om, hvorfor korsnavnet er knyttet til dem.

Vi må altså konstatere, at vi ikke har sikre efterretninger om egentlige vejkors. Det kan ikke undre. De klimatiske forhold her med den store luftfugtighed er meget ugunstige for bevarelse af træværk i det fri, måske den egentlige grund til, at bindingsværket så tidligt forsvandt.

Vi har set, at det drabskors, der blev rejst i Hunstrup 1550, allerede var borte 1638, sandsynligvis mange år før, og vejkors, der var rejst på samme tid som kapellerne, altså i 1400-erne, er da sikkert gået til grunde kort efter reformationen, da ingen mere fornyede dem eller holdt dem ved lige. Når der ikke er bevaret sagn om dem, kan det skyldes, at de så tidligt forsvandt, og at der ikke til dem som til drabskorsene var knyttet minder om dramatiske begivenheder.

Kilder og henvisninger:

1) Thura: Aalborg Stift, s. 448.
2) H. Billeskov-Jansen: Hellig Kilde Kapellet i Rær, årbog 1930, s. 29 ff.
3) Jul. Hvamstrøm: Omkring Hillerslev Kapel, Thisted Amts Tidende 24. aug. 1962.
4) Danske Atlas V, 1769, s. 450.
5) Evald Tang Kristensen: Danske Sagn III, 1895, *1011.* Aug. F. Schmidt: Danmarks Kæmpesten, 1932, *1439, 1444.*
6) Kancelliets Brevbøger, 31. aug. 1586.
7) Kronens Skøder 1689–1719, s. 559.
8) Danmarks Kirker, Tisted Amt, s. 711.
9) Traps Danmark: Vestervig.
10) Danske sagn III, 2. udg., *B 11.*
11) Peder Moldrup: Beskrivelse af Vestervig Kloster 1762, manuskript i Det kgl. Bibliotek.
12) Danmarks Kirker, Tisted Amt, s. 727, efter Thura: Aalborg Stift, s. 549.
13a) Danmarks kirker, Tisted Amt, s. 755. Danske Atlas V, s. 482.
13b) Danmarks Kirker, Tisted Amt, s. 932.
14) På grundlag af Chr. Villads Christensen: Nykjøbing på Mors 1299–1899.
15) Traps Danmark: Kollerup og Kettrup.
16) C. Klitgaard: Vendsysselske Veje, 1936, s. 133.
17) Se Hans Ellekilde: Jens Glob den haarde, årbog 1933, s. 345 ff., hvor emnet behandles udførligt.
18) Torsten Balle: Gamle Veje i Ty, årbøgerne 1948–51.
19) Peder Moldrups ovennævnte beskrivelse af Vestervig Kloster.
20) Henry E. Pedersen: Adelige Ejere af »Nystrup«, årbog 1937, s. 316 ff.

Æ Hærredsfoweds klåkk

Af VIGGO JOSEPHSEN

NÅR jeg sidder ved mit skrivebord på en andensal i København og kigger op fra mine papirer, kan jeg se hvad klokken er. På væggen overfor hænger nemlig Æ Hærredsfoweds Klåkk – en af de firkantede »amerikanere« fra den sidste halvdel af forrige århundrede, som man altid kan stole på.

Uret har sin egen historie.

Det hang i mine bedsteforældres hus i Ydby i alle de år,

da jeg som dreng holdt mine ferier hos dem for 50–60 år siden. Da min farbror og siden min kusine arvede huset, havnede uret på loftet i en ynkelig stand, udskiftet med et mere moderne ur i den moderniserede opholdsstue, men ved en tilfældig genvisit i min barndoms feriehjem fik jeg resterne overladt. En fingernem ven fik det under behandling, kassen samlet og pudset og værket smurt – og det gamle ur gik igen som smurt, hvad det jo også var. Det er nu en snes år siden. Og det går stadig perfekt, når det bliver »dråwn« hver aften, som det blev i mine bedsteforældres tid.

Urets historie begynder i provisorietiden, da Estrup regerede landet med hård hånd og havde vrøvl med den tids venstrebønder, altså i 1870–80'erne.

Min bedstefar, Niels Josephsen i Ydby, og en anden husmand, Jens Astrup, der begge var venstremænd og havde mange børn, havde fra tid til anden været nødt til at »låne« deres børn ud til egnens gårdmænd, når de havde brug for ekstra arbejdskraft. Der var dengang ikke så farlig meget skolegang på landet, men det kom alligevel i protokollen, at børnene havde forsømt skolen så og så mange dage. Og så vankede der skolemulkt.

På den tid var der ikke mange venstremænd mellem bønderne i Sydthy, og de var ikke alt for velsete. Sognefogeden, Anders Frederiksen, kunne i hvert fald ikke lide dem. Da Niels Josephsen og Jens Astrup var kommet i bagskud med skolemulkt – den ene med 72 øre, den anden med 36 øre – anmeldte han dem til herredsfogeden i Vestervig, Jansen, i stedet for at foretage udpantning, som reglementet krævede.

En kollega til de to skyldnere, Søren Degn, der hverken var venstremand eller højremand og som følge heraf blev betragtet som højremand, var også kommet bagefter med skolemulkt, men da han havde sit arbejde hos sogne-

fogeden og dårligt kunne undværes i høstens tid, skete der ikke ham noget.

Herredsfogeden betænkte sig ikke længe, da han fik budskabet fra sognefogeden, men sendte to af sine gendarmer i hestevogn til Ydby for at arrestere de to forbrydere. Ved Ydby Kro opstaldede de heste og vogn og fik at vide, at Niels Josephsen boede i et hus nær Skibstedgård. På vejen dertil mødte de en mand, der kom trækkende med et får, der skulle til stationen. Han havde en af sine små sønner med sig. Gendarmerne spurgte sig igen for, hvordan de kunne komme til Skibstedgård, og det lykkedes dem omsider at finde frem til bedstefars hus. Min bedstemor måtte fortælle gendarmerne, at manden ikke var hjemme. Han var gået til stationen med et får.

– Og han havde en lille dreng med sig?

– Jo, det havde han da.

– Så har vi talt med ham. Kommer han hjem med det samme?

– Ja det mener jeg da, sagde bedstemor.

– Så træffer vi ham nok på tilbagevejen, sagde de – og gik.

Og det gjorde de. De slog en klo i ham og fortalte ham, at han var arresteret.

– For hvad dog?

Jo, han skyldte 72 øre i skolemulkt, som ikke var betalt til tiden.

Min bedstefar trak sin pung frem og ville betale – men nej! Det var for sent. Der var ingen vej uden om arresten.

Gendarmerne lod den lille dreng finde vej hjem alene og trak min bedstefar afsted til kroen, hvor han blev sat under bevogtning, mens de hentede den anden synder, Jens Astrup.

Og så gik turen til Vestervig. De to misdædere blev fremstillet for herredsfogeden og tilbød endnu engang at

betale, hvad de skyldte – men nej! Det var for sent. Og på stedet idømte han dem hver tre dages arrest, som de med det samme blev indsat til at afsone.

Efter de tre dage bag tremmerne blev de løsladt, og da de var vel hjemme igen, vekslede Niels Josephsen ord med sin søster Elses svoger, Jens Graugaard i Odgård i Lyngs. Han havde et teglværk og havde ofte haft skærmydsler med herredsfogeden, når han måtte gå rettens vej for at få sine tilgodehavender hos teglværkets kunder (se årbogen for 1940 om slægten Graugaard).

Jens Graugaard var efterhånden blevet ganske lovkyndig, og han så straks, at der i denne »sag« var handlet lovstridigt af både sognefoged og herredsfoged. Han plejede at tabe sine sager hos herredsfogeden, men appellerede så til overretten i Viborg, hvor han lige så regelmæssigt fik sin ret. Jens Graugaard elskede altså ikke herredsfogeden, som tilmed engang havde ladet ham arrestere, hvorefter Jens Graugaard drillede herredsfogeden med at indrykke følgende annonce i den lokale avis:

Fra Dags Dato og indtil videre er min Adresse Vestervig Arresthus nr. 8.

Jens Graugaard, Odgaard.

Og nu var han ikke længe om at skrive et udkast til en klage over herredsfogeden til amtmanden i Thisted. Den skrev Niels Josephsen så og begav sig til Thisted med den.

Amtmanden tog venligt imod min bedstefar, læste klagen igennem med det samme og lovede at han roligt kunne gå hjem igen til Ydby – han skulle snart høre nærmere.

Det varede heller ikke mange dage, før Niels Josephsen fik besøg af en prokurator fra Vestervig, som høfligst skulle hilse fra herredsfogeden og spørge, hvad han og Jens Astrup skulle have for at tilbagekalde klagen til amtmanden.

De to straffede syndere var medgørlige. De blev enige om, at da det var i høstens tid, de havde været indespærret, var de hver gået glip af tre dages løn – 2 kroner pr. dag – så de måtte hver have krav på 6 kroner – seks kroner!

Selv når man betænker den tids levefod i Sydthy, har prokuratoren sikkert smilet flovt over deres beskedenhed. Måske har han tænkt, at så billigt skulle herredsfogeden ikke slippe fra sin fadæse, og måske har han bare været ærlig, for han afslørede, at han havde fået 20 kr. med til sagens bilæggelse. Han foreslog, at de skulle have de 6 kr. hver for tabt arbejdsfortjeneste og at Niels Josephsen skulle have de resterende 8 kr. for sin ulejlighed med at skrive klagen og tage turen til Thisted og hjem igen.

Og sådan blev det.

Min bedstefar stod altså pludselig med 14 kr. i hånden. For dem købte han et nyt ur i stedet for det gamle og skrøbelige, der hang på væggen i stuen – en moderne »amerikaner«. Det var ikke så mærkeligt, at dette ur siden i famlien blev omtalt som Æ Hærredsfoweds Klåkk. I de år, jeg nød mine ferier i Ydby, sluttede hver dag med, at min bedstemor spurgte bedstefar:

– Hår do dråwn æ klåkk?

Og hver eneste gang svarede min bedstefar:

– Ja.

Dette meget betydningsfulde replikskifte kan man nu høre hver aften i stuerne på Østerbro i København, når min kone og jeg er ved at gå til ro.

* * *

PS. Det hører næsten med til historien, at i mine drengeår, da jeg holdt sommerferie hos mine bedsteforældre i Ydby, var min bedstefar gammel, og han havde af kommunen fået som hverv at – opkræve skolemulkt i sognet.

Kvinder på stranden

Af JØRGEN PEDERSEN

LAD mig for at forebygge enhver misforståelse – som læseren mulig kan få ved et blik på artiklens overskrift – sige, at det følgende intet har at gøre med velfærdssamfundet af 1973. Der er intet som helst med solbrune badende kvinder med lakerede negle – tværtimod.

De kvinder, jeg her vil riste en rune, Ingeborg, Sine, Hanne, Helvig, Mariane og Else, var velfærden ikke nået til endnu, fordi de levede for et par menneskealdre siden, og de var i nutidssprogbrug udearbejdende husmødre. De rensede fisk på den åbne strand, af den nære grund, at dette var kvindens arbejde i de dage, og videre, der var ingen pakhuse endnu kommet ind i billedet. Senere overtog så mænd det krævende job, men det er en anden historie.

* * *

Når de åbne sejlførende havbåde begyndte at vende hjem fra fiskeriet, skulle de kvinder, der var beskæftiget med rensning af torsk, kuller og langer, være mødt op på stranden, hvad enten vejret var ondt eller godt – nat eller dag. På forstranden havde fiskemodtageren de såkaldte »bænke« anbragt, der såvist ikke blev anvendt til det, som betegnelsen ellers kan antyde. Nej, her blev der lagt fisk, efter at den af fiskere blev taget i båden og i rygkurve båret hen over stranden og læsset ned i bænken. De var

rektangulære kasser, stod på fire ben, var tre–fire alen lange, tre alen brede og 3/4 alen dybe, og der var så meget åbning i sider og bund, at vand og slim fra fisken kunne løbe ud. De var så passende høje, at de omkring stående kvinder lettest muligt kunne nå ind over dem, og tage fisken under behandling.

* * *

Det siger sig selv, at renserne, som de også kaldtes, skulle være praktisk og varmt klædt på, selv om kvinden i hine dage for anstændigheds skyld ikke kunne stille i buksedragt. At de nærmere kroppen dog havde mere end eet par, gætter jeg på, og dertil flere vadmelsskørter og fødderne gemt i træskostøvler med halmvisk i. På hænderne fingervanter, men uden fingre på grund af arbejdets særlige art.

De tre eller flere kvinder, der nu havde taget plads rundt om bænken, fordelte arbejdet sådan, at nogle åbnede fiskens bug med et enkelt, hurtigt snit, og kastede lige så hurtigt fisken tilbage til medsøstre, der rapt tog indvoldene ud og sortede leveren fra, der delvis var vederlag for arbejdet sammen med nogle fattige ører for snesen af kuller og torsk – men det med leveren vender vi tilbage til senere.

* * *

Der var intet, der hed normal arbejdstid, endsige skiftehold, og som det er nævnt intet læskur, der kunne holde kvinderne fri for hverken snefog eller frostvind, regn eller sandflugt.

En efterårsdag, når sol gik tidligt i hav, betød ikke at arbejdet var endt. Tværtimod – måske skulle det først begynde. Havet kunne have været drilvorn, med kuling og en vild strøm, der hindrede fiskerne i arbejdet og besværliggjorde krydsning mod kysten. Og hvad der i de

tider var allerværst for små motorløse kystbåde, var riddet ind over revlerne, der kostede menneskeliv næsten hvert år ved fiskerlejerne.

Nej, man skulle pænt vente fisken op, og blev det mørkt på stranden, så blev flagermuslygten tændt og sat på en stage i bænkens hjørne. Den noget dorske belysning forslog dog ikke meget, men renserne kendte til gengæld fiskens bug som deres egen lomme.

I umiddelbar nærhed sang havet sin evige sang, med en hær af sultne skrigende måger over strandbilledet. Det kunne ske, at havet skød enkelte søer længere op over stranden end forudset, da bænken blev anbragt, og i sligt tilfælde måtte der flyttes længere op, for det havde alle lært af livet ved havet, at her var det aldrig, hvad mennesker ville, men altid havets vilje. Det var den daglige kamp, hvor vel fiskeren i sin lille båd kunne lure havet chancen og redde livet, men aldrig sejre.

* * *

Men det var jo ikke tilstrækkeligt at rense fisken. Den skulle også vaskes – selvom kvalitetsloven da ikke var opfundet.

Vand var der rigeligt af ved hånden. Man gik ned til havstokken og holdt spanden under en faldende sø – så enkelt var det, bar den op til bænken og hældte den over fisken, og var det særlig effektivt, da blev fisken vel styrtet i et kar, men for tilfældet havde stående – så var det klaret. Der var ingen fiskekasser, som vi i dag kender dem i træ, eller mere moderne i plast. Der var tale om runde pilekurve, som fisken blev emballeret i, med tilhørende låg, der blev påsyet kurven. I de tider var vor eneste aftager Tyskland, nærmere betegnet Altona og Eckernförde, dersom fisken da ikke solgtes på hjemmemarked, om sommeren som tørfisk, på oplandets markeder. Blev

leveren ikke læsset på den hestevogn, der kørte fisken til den nærmeste station, så tog de trætte og forfrosne kvinder leveren i deres medbragte rygkurve til hjemmet, bærende det gennem de uvejsomme mørke klitter.

Penge lugter ikke, siger man – men det gør til gengæld desto mere trannen. Den blev i reglen anbragt ved en sydvendt mur, og når da forårs- og sommerbrisen med solen kom ind over kysten med varme, da blev den opsamlede lever til tran. Den lugtede fælt, når termometret oppede sig omkring de 25 grader, men der var som nævnt penge i trannen, og det var de penge, der var blevet stridt og lidt for i kolde og lange timer på stranden.

I købmandsgårdens rummelige pakhuse modtoges denne naturalie, der kontrolleredes nøje, for det skulle være tran, og ikke grumsede leverrester.

* * *

Disse kvinder var altså i ordets egentlige forstand udearbejdende, men de var derfor ikke de mest fattige i havsognet – de var sunde og stærke, og øjnede en chance for at tjene lidt ekstra til hjemmenes opretholdelse. For man må jo nemlig vide, at ganske få af 90-ernes fiskere havde en årsløn på 800 kr.

I dag er det trælse job overtaget af mænd, der ikke står på åben strand, men i moderne fiskefileterings- og pakhuse med alle tidssvarende faciliteter.

Der er ikke mere kvinder på stranden, der ved skæret af et tællelys eller en flagermuslygte renser fisk – men hun stod der engang – og disse runer er ristet til hendes ære.

En fiskerhustrus hverdag er blevet blidere i vore dage, hvad der er grund til glæde over. Hun er forlængst fritaget for at bære fisk i rygkurv mile ind i oplandet og falbyde den i gårdene.

I dag kan hun kontakte sin mand over Blaavand radio, og få en sludder med ham over morgenkaffen. Hun kan fortælle at »bette Per« har opnået en 9–er i matematik, hvad en far er stolt over, og han kan berolige pigen med at der er godt med fisk – hvis altså der er det – og at sidste træk er renset og lagt på is.

I vore dage er også fiskeri et hårdt arbejde, men der er trods alt både tonnage og motorkræfterne til forskel. – Vore fiskere har det bedre, og det har fiskerkonerne også.

De renser ikke fisken mere på den åbne strand.

Ikke nogen herregård

- *men et familiebrug ved Hundborg gennem tre generationer*

Af ASBJØRN YDE LARSEN

»Bakkely« omkring 1950 – et årstid før den oprindelige bygning nord for gårdspladsen blev revet ned. Lyngtørvene på taget er for længst erstattet af pandeplader, og kvisten er fjernet, hvorfor huset af omfang stort set svarer til Ida Kristine og Theodors ejendom 1886.

BAKKELY i Hundborg er ikke nogen herregård – og har aldrig været det. Reelt set end ikke en gård. Det er et husmandsbrug som tusinder af andre – en anonym ejendom i såvel erhvervspolitisk som historisk forstand. Men det betyder ikke, at dens historie er uden interesse eller perspektiv i en tid, hvor det er ved at være

normen, at alt, hvad der er småt og traditionelt, forsvinder.

Det »Bakkely«, der er tale om, ligger i ly af bakkerne øst for Hundborg ved vejen, som fører til Todbøl. Dets jord strækker sig over bakkerne, hvorfra udsigten med rette kan kaldes enestående. Det er alene vejrlig og synsnerve, der kan sætte grænser for udsynet. Det har aldrig været en nem ejendom at drive. Sine steder stiger terrænet, så ingen maskine formår at køre på tværs – knap nok på langs – og jorden kan være så leret, at den slår revner. Det er en ejendom, der kan gøre sin ejer kroget, hvis han glemmer at rette ryggen for at nyde udsynet midt i arbejdsdagen.

Stedet blev udgangspunkt for min familie, da min farmor og farfar – Ida Kristine Yde fra gården »Ydesminde« på den anden side af bakkerne og Theodor Larsen fra naboejendommen kaldet »Bette Ydesminde« – under protest fra pigens familie – blev gift den 27. april 1886.

Det hus, de flyttede ind i – og hvortil de måtte låne nogle hundrede kroner af en veninde til bruden – var imidlertid ikke det »Bakkely«, der eksisterer i dag. Det var kun et lille hus, der lå nord for den nuværende gårdsplads. I min barndom og første ungdom eksisterede huset endnu, men blev da kun anvendt som svinestald og vognhus. Og det var endda blevet udvidet nogle gange siden 1886.

Da Ida Kristine (f. 18.9. 1863) og Theodor (f. 1.11. 1861) rykkede ind, rummede huset såvel bolig som stald og lade. Der var lyngtørv på taget og lerstampede gulve over alt. Beboelsen bestod af et enkelt rum med åbent ildsted og røghul i taget. I stalden var der plads til en ko og et par får, og laden var ikke mange favne på nogen led. De nygifte etablerede sig med en ko og et får – og så måtte indtægterne iøvrigt bjerges ved arbejde for andre.

Jordtilliggendet var ca. ni tønder bygsædeland (godt 3,5 ha.). Det meste af den td. sæde, der lå nærmest bag huset, lå oven i købet hen som »en uanvendelig brink«. Her græssede fåret, mens resten af arealet blev lagt ud til græsning for koen og til korn. Det drejede sig om havre – senere blandingssæd.

Familien voksede hurtigt – og i en periode blev der omtrent hver sommer bygget til huset. Der blev sat en kvist på, så man kunne få et sovekammer, og der blev indrettet køkken i en anden tilbygning. Alligevel forblev husrummet trangt – men hjerterummet og lysten til at danne familie var stor. Der blev født otte levedygtige børn og opdraget ni, idet et forældreløst familiemedlem blev lagt til som fuldgyldigt barn. Han hed Thorvald Pedersen, mens de hjemmefødte fik navnene Anna, Laurits, Johannes, Elisabeth, Kristine, Jens, Dagmar og Gunnar. Der var 21 år mellem den ældste og den yngste – og på en nær forblev de alle i Thy. Thorvald som håndværker, mens resten havde arvet lysten til landbrug. Undtagelsen var Laurits, der allerede som dreng fattede kærlighed for bogen. Som 15-årig – efter svære overvejelser i hjemmet – fik han lov til at følge sin lyst. Via Holstebro og latinskolen i Viborg havnede han som 19-årig i København for at studere teologi.

Men tilbage til slutningen af 1880-erne, hvor de unge folk i »Bakkely« måtte slide, så længe solen var på himlen – Theodor ofte uden for hjemmet. I perioder var arbejdspladsen den nu udtørrede Hundborg mose, hvorfra store dele af landsdelen blev forsynet med brændsel i form af tørv – til andre tider harpede han grus for kommunen. Når han havde gjort det en hel dag – og det var længe før, der blev indført arbejdsdage på otte timer – modtog han en dagløn på 64 øre. Men så var det også på egen kost.

Alligevel havde Theodor kræfter i behold. Han og Ida Kristine blev i hvert fald enige om, at brinken bag huset skulle gøres anvendelig til andet end fårefoder. Jord, hvor elendig og leret den end måtte være, burde ikke ligge brak. Der var imidlertid ingen, der ville stille en hest til rådighed for kultiveringen, men egne næver rådede de over. Med dem gravede de den knap en td. sæde store brink, så også den blev til mark. Hest fik de først nogle år senere.

Blandt de talrige erindringer fra hjemmet, som min far, Laurits, har videregivet, vil jeg fremdrage en, som formentlig karakteriserer hverdagen og folkene i »Bakkely« omkring århundredskiftet, hvor Laurits var 12 år.

Theodor havde været kørende til Thisted for at sælge et par grise, og da han kom hjem, berettede han, at man i købstaden havde gardiner for vinduerne. Det fandt han var meget kønt, og han havde under hjemturen tænkt på, at sådan nogle skulle man også have på »Bakkely«. Han foreslog, at han købte stof til gardiner, når han næste gang kom til Thisted med et par grise.

Familien fik gardiner – men ikke næste gang Theodor kom til Thisted. For som Ida Kristine sagde: »Så længe vi ikke har flere skjorter til vore børn, synes jeg ikke, vi skal hænge tøj foran vinduerne«.

Materielt gik det fremad for den flittige og nøjsomme familie. Men den åndelige side af tilværelsen blev ikke forsømt. Det var Grundtvigs tanker og Christen Kolds virke, der i første række optog dem. De løste sognebånd til frimenighedspræsten Morten Larsen, der boede så langt borte som i Holstebro. En gang om måneden rejste han til Hundborg for at prædike for de familier, som ikke fandt behag i den lokale sognepræsts missionske holdning. Og sammen med tre familier i sognet etablerede Ida Kristine og Theodor en friskole i Hundborg. Man ansatte en

lærerinde, som boede på skift i de fire hjem og samlede børnene til undervisning i de private stuer.

I 1896 var tilslutningen blevet så stor, at man kunne bygge den første friskolebygning i Hundborg. Den lå lige op ad den nuværende bygning lige øst for byen ved landevejen mod Thisted. Man bør betænke, at det var en tid, hvor der ikke var noget, der hed offentlige tilskud til private skoler. Ville man ikke acceptere den påvirkning, som flertallet fandt rigtig, måtte man selv betale, hvad skoleundervisning måtte koste i form af lærerløn, skolebygning og materialer. Deres små midler til trods havde Ida Kristine og Theodor en overgang fire børn gående i skolen på samme tid. Det slugte en ret stor procentdel af deres sparsomme indkomst – men de følte, at den åndelige frihed var pengene værd.

Store prøvelser skortede det heller ikke på. Ida Kristine blev ramt af sygdom. Nyrerne ville ikke rigtigt fungere, men fra stol og seng fortsatte hun sit virke som hjemmets samlende midtpunkt. I 1910–11 byggede man en fritliggende lade vest for huset, og man planlagde at bygge nyt stuehus. Det nåede Ida Kristine dog ikke at se. I 1913 bukkede hun under for sygdommen i en alder af 49 år. Familiens venner – og det var mange – satte hende et smukt minde på Hundborg kirkegård. På stenen står bl. a.: »Tak for trofasthed – tak for dåd – altid gav du fyldig venneråd«.

Inden Ida Kristine døde havde man som nævnt planlagt at bygge det stuehus, der eksisterer i dag. Det stod færdig et årstid senere. I 1914 købte Theodor også mere jord – endda to gange – henholdsvis i juni og november. Der kom også mere besætning på ejendommen. Den bestod i 1915 af en hest, fire køer, en kalv, tre grise og 10–15 høns. I marts 1918 blev der igen købt jord, hvorved »Bakkely«s tilliggende nåede op på 20 td. sæde (8 ha.).

Behovet for arbejde uden for hjemmet aftog i takt med udvidelserne hjemme, men på anden vis tog Theodor sig tid til at virke for andre, der viste ham tillid. Han var således i en årrække i bestyrelsen for Husmandsforeningen, senere Landboforeningen, Thisted Andelsslagteri, medlem af Kommissionen for Statshusmandsbrug og taksator for stormskader. Han giftede sig igen, men efter få år blev han på ny enkemand.

1928 blev ladebygningen udvidet mod nord, og en ny stald blev bygget til mod syd. Der blev anskaffet en hest mere, ligesom kvæg-og grisebesætningerne blev øget i takt med den økonomiske formåen.

I 1935 følte han imidlertid, at tiden var inde til at lægge op. Han solgte ejendommen til den yngste søn, Gunnar (f. 11.3. 1908), som havde været med i driften, fra han var færdig med skolegangen. Overtagelsessummen var 25.000 kr., og det indgik i aftalen, at Theodor skulle blive boende på ejendommen. Gunnar var året før blevet gift med Lisse Yde (f. 11.8. 1910) fra »Gravgaard« i Hundborg.

Den 23. maj 1937 døde Theodor Larsen, 75 år. Der var nu kun unge folk i »Bakkely«, men ånden var den samme – og familien blev i løbet af nogle år til fem. De tre børn, Agnethe, Erik og Jens Theodor, fik som andre af slægten efternavnet Yde Larsen. Agnethe er gift og bosat i Aalborg, Erik er gårdejer i Nørhaa, mens Jens Theodor har overtaget fødestedet.

Inden vi beskæftiger os med »Bakkely«s nuværende status, skal det imidlertid bemærkes, at Gunnar i perioden 1935–70 moderniserede bedriften og udvidede besætningen. I 1956 byggede han til såvel stald som lade – og i 60-erne blev hestene udskiftet med en traktor. Da han i 1970 overdrog ejendommen til Jens Theodor, var der 11 køer, 11 kalve, 23 svin og ca. 100 høns. Købesummen var

125.000 kr. Jens Theodor var da 22 år og var i 1969 blevet gift med Grethe Lynge (f. 4.2. 1951) fra Ydby. Tiderne havde nu skiftet så meget, at »de gamle« fandt det rigtigt at flytte fra »Bakkely«, selv om det var en aftale, at Gunnar fortsat skulle lægge sit arbejde i bedriften. Gunnar og Lisse købte et af de yderste huse i Hundborg, Todbølvej nr. 10.

Familien i »Bakkely« er igen bragt op på fem personer, hvoraf de tre yngste hedder Annette, Jan og Flemming. Også ude er besætningen forøget. I sommeren 1973 var der 18 køer, 14 kalve, 8 søer og 55 grise. Stuehuset har fået centralvarme, og i foråret 1973 blev der købt jord – 7,5 td. sæde af den for nogle år siden udtørrede Hundborg mose. Købesummen var 15.000 kr., og det samlede tilliggende er nu omkring 11 ha. Det nye areal ligger relativt tæt på ejendommen og er velegnet til græs og korn. Endvidere er det planlagt at udbygge og modernisere stalden.

Foruden det nødvendige græs avles der i dag ca. 120 td. byg og 900–1000 td. sukkerroer til foderbrug. Som nævnt er Gunnar stadig med i driften, men kornhøsten samt udkørsel af staldgødning besørges af maskinstation.

Mens Gunnar havde »Bakkely« kørte han i nogle år mælk til Hundborg mejeri, men ellers havde han kun lejlighedsvis arbejde uden for hjemmet. Jens Theodor har derimod hidtil haft tre fulde arbejdsdage på en større gård i sognet. Det ophørte imidlertid i efteråret 1973. Udbygningen af ejendommen og de forbedrede priser på landbrugsprodukter skulle betyde, at familien kan leve af »Bakkely«s omsætning alene.

Ligesom farfar og far er Jens Theodor tilfreds med sin lod – selv om arbejdsdagen på »Bakkely« siden 1886 ikke er blevet afkortet i samme rytme som i den industrialiserede del af samfundet. Om sommeren må der regnes med

en arbejdsgang på 10–14 timer, men »om vinteren kan vi klare os med 6–10 timer – så da hviler vi ud«, siger han. Derfor tror man på, at »Bakkely« – som talrige andre mindre landbrug – også har en fremtid.

Note:

En tønde bygsædland (td. sæde) = 10.000 kvadratalen.

Kilder:

Officielle dokumenter og private papirer i familiens eje.
Astrid Møllmann Larsen, København.
Lisse og Gunnar Larsen, Hundborg.
Dagmar Christensen, Snedsted.
Jens Theodor Yde Larsen, »Bakkely«, Hundborg.

Æ signalmand fra Stenbjerg

Af JØRGEN PEDERSEN

EN af de mange, jeg har gemt i erindringen fra min barndomskyst, er signalmanden Kræn Knudsen Hede – eller som han i daglig tale benævntes: Krebl Kræn Knudsen. Tilnavnet havde han, fordi han havde pådraget sig en hofteskade, som havde gjort ham halt, tillige fordi der i nærheden fandtes en mand af samme navn – og så havde man styr på det problem. Kræn Knudsen var en lille tæt, grå mand, mild, og omkring de 70 i min drengetid.

Selvfølgelig havde han fuldskæg som flertallet af fiskere i de tider, og iøvrigt et lille rundt ansigt, med et par spillende brune øjne, der på en gang var milde og overbærende – det sidste havde vi drenge hårdt brug for. Han boede i et gammelt lavt vestkysthus med stråtag sammen med konen Kårn Mari, og i forlængelse af stuehuset var der stald og lade, hvor der var plads til en ko og fire–fem får, der, når man nåede august skulle have grønne briller på, for overhovedet at opspore et grønt strå på den lille ejendoms sandede agre.

Alt i de lave stuer var rent og skuret, så ihærdigt, at malingen på bænk og dør ikke mere var, hvad det havde været engang – ligesom gulvene var hvidskuret. For sengene – der var to, der stod op ad sidevæggen i dagligstuen – var der forhæng af mønstret bomuld med en hvid kant af broderi. I tidernes morgen havde der sikkert været alkovedøre for sengene. Desuden var der storstue eller som den også benævntes »æ pæn stow«. Der stod en drag-

kiste med messinglysestager og diverse fotografier i ramme. Det var et lille smalt køkken, samt bryggers med åbent ildsted – og så man op i den, fik man et stærkt indtryk af, at de to ingen nød led, da der hang rækker af røgede varer som pølser, fåreskinker, sild og pighaj m. m. Jo, Kårn Mari havde ord for at være en dygtig kone, der foretog husets ærinder, og jeg mindes hendes købmandsture, iført vadmelskjole, hvidt hovedklæde og med rygkurv.

Kræn Knudsen havde været en dygtig fisker, indtil han pådrog sig denne hofteskade, der gjorde ham uskikket til at fortsætte som kystfisker. De var begge indremissionsfolk, søgte kirken i Stenbjerg indtil aderdom og svaghed forhindrede det, og jeg husker endnu de to side om side komme op over klitbakkerne til kirken, iført ulasteligt stadstøj.

Han kunne fortælle om halvfemsernes hårde havture i små sejlbåde, der rev hans bror og tre voksne sønner væk. De kæntrede en januarnat i snetykning, hvor blev aldrig oplyst, men folk mente, at de enten var sejlet lige ind i revlebroddet, eller deres sejl var blevet stivfrosset af overvand, og derved for tung at føre. Faderen og yngste søn drev ind på kysten her, de to andre sønner mentes drevet ind på norskekysten. En tragedie – som så mange andre i de tider.

* * *

Stenbjerg landingsplads manglede en signalmand, og den hyre fik så Kræn Knudsen formedelst vel ca. 100 kr. årligt mod at være på stranden hver dag i året, der var havvejr. Det var ingen direktørgage, vil man mene, men ved siden af deres alderdomsunderstøttelse, som det da hed, værd at tage imod – og med lønnen fulgte al den fisk, de havde brug for i hjemmet. Jeg erindrer aldrig at have

set signalmanden med anden hovedbeklædning end en stiv grå hat. Den bar han i alle årstider.

Om efterår og vinter var det vi drenges arbejde at hente fars kroge på stranden. Og det var ingen ked af – særlig da, når der lå et lag sne, så slæden kunne tages i brug. Det var lettere end at bære de tunge truge med kroge på ryggen, og det med slæden havde også en anden fordel, der af vi drenge prioriteredes lige så højt – at få flest mulige herlige slædeture ned over de store havbjerge, der strakte sig ned til landingspladsen. Derfor var det i hver drengs interesse, at bådenes landing trak ud.

* * *

Var vi så omsider bleve trætte og forfrosne, og fars båd stadig lod vente på sig – da var signalhuset vort redning.

Her levede signalmanden sit halve liv. Her var der en stue, hvor fiskere kunne kante sig ind, og et mindre rum, hvor signalmandens seng stod op imod væggen, ligesom der også knebent var plads til en lille rund kakkelovn, der var rød af rust, men på vinterdage var glohed, for jeg tør nok antyde, at vi drenge holdt temperaturen oppe, ved til overmål at fylde den med de pinde, som Kræn Knudsen møjsommelig hentede ind til den fra stranden – selvfølgelig til det samme – men som han medgav os: Til rimelighed!

Selv hans seng gik ikke ram forbi, skønt han i sin daglige dont med sin propre Kårn Mari, måtte holde strengt på sin eneret til dette møbel. Men nød bryder som kendt alle love, og der var kneben plads til en halvsnes knægte, der som oftest sloges, så fjerene røg fra de rifter, dynen havde efter utallige lignende affærer.

Hvad drenge ellers får at brydes over – – ja, det kunne være en fræk påstand om, at den ene fars båd var bedre

sejlende end den andens, eller måske endda var udstyret med en motor, der var bare én HK stærkere – og da var håndgemænget eneste mulige udgang.

Så skete det jo, at gammel Kræn Knudsen pludselig stod der i døråbningen, endnu inden den sidste fjer havde fulgt tyngdeloven, og var nået til leje på gulvet. Hans blik gik først til sengen, derefter til kakkelovnen, der ikke med rimelighed kunne yde mere end tilfældet var – for derefter at standse i drengeflokken. Så fulgte de ord, der var frygtet allermest: Æ ska fotæl jæ'r får, hvikke dreng i ær, når han lænner.

Hidtil havde han aldrig benyttet truslen, blot truet – men man vidste jo aldrig – – –.

Og nu stimlede hele flokken sammen om den lille grå mand – der i parantes bemærket hverken havde drenge eller piger i sit ægteskab med Kårn Mari, og det var synd for dem begge. Vi tilbød ham hjælp til alt, ganske enkelt, såsom at hente pinde på stranden, hjælpe ham lygterne ned til stativerne gennem det bløde sand, hvori han var skidt gående – og ja, det gik som det altid gik. De milde brune øjne fik endnu engang glansen vi ku' li' – han overgav sig.

* * *

Der var tale om petroleumslygter, ophængt på en to meter høj stang med korsfod, tre ialt og anbragt i linie øst-vest midt i lejet, som gav bådene landingsretningen. Disse lygter havde kuglerundt glas, noget i størrelse som en fodbold, og kunne lyse, selvom jeg må sige at det lignede skamros, når Kræn Knudsen kaldte dem – lanterner.

Da de nu var behørigt opfiret, kunne bådene for den sags skyld lande når som helst. Var der derimod – som signalmanden benævnte det – »vrining i æ hav«, med tilløb til sø over revlen, da gjorde lanterner på stranden det

ikke alene. Så måtte der sættes en ballon, senere, hvis det blev værre endnu en – og om muligt en tredie – men da måtte bådene ikke gå ind, men udenfor revlerne afvente redningsbåd og evt. også redningsdamper.

Indtraf der tåge, der ikke behøvede at påvirke havet, da var der en kanon og en håndtrukket sirene, altsammen for at lede fiskerne ind i fiskerlejet, når de kom ind under land søgende landkending.

Kræn Knudsen kendte sit hvervs alvor, og netop derfor kontaktede han gerne ældre tilstedeværende fiskere for at høre deres mening. Der kunne, når fiskerne en tidlig morgen kom til havet og dårligt kunne skimte så langt som til revlen, herske tvivl om havvejr eller ikke havvejr. Så gik den gamle signalmand lidt afsides på stranden for uset at stikke en pind ned i stranden. Gik så havet op forbi pinden gentagne gange, da frarådede han søsætning – omvendt hvis havet ikke nåede pinden, så tilrådede han fiskeri. Fiskerne kunne more sig over dette private indfald. De tog mere varsel af vindretning, vindstyrke, også himlens udseende – skyffer, som de kaldte det.

*

Men tilbage til drengeløjer igen, hvor der efter sigende blev reageret både af fiskere og signalmanden. Ja, drengestreger var det såvist, men de tre-fire der stod bag det, var ikke drenge men konfirmerede ynglinge, der var begyndt fiskeriet – og det gjorde ikke sagen bedre.

Det hændte en sommerdag, at en hummerbåd ville ud at løbe deres hummertejner. Men æ vind var »udle« – og havet ikke helt »slet« – det var både bådelauget og signalmanden enige om – og derfor gik de hjem. Senere op ad dagen bedredes forholdet. Fiskerne kom til havet, tog ud, og vendte ind, selvom havet nu og da »ku' sebel øwer på æ ræwl«.

Imidlertid var det mærkværdige sket, at der ingen signalmand var at se – og det må der sikkert fra fiskerside være ymtet nogle bemærkninger om, som må være sivet ind hos de unge, eller bedre, store drenge.

De blev nemlig tilbage på landingspladsen og udpønsede en plan, som den gamle signalmand sikkert aldrig glemte – –. De listede sig uset op på signalbakken, skaffede sig adgang til det lille redskabshus, tog to balloner ud, og firede dem op på signalmasten.

Nu var det sådan, at Kræn Knudsens hus nok lå bag ret høje bakker eller remmer, men fra sit vindue kunne han se både bakken og signalmasten – og det gjorde han flere gange af gammel vane såmænd.

Og nu – synet af de to balloner virkede lammende på ham. Her sad han – og løbe kunne kan ikke – men ud af huset gik det, og øjeblikke efter var den lille halte mand på vej med stien, ned og op af bakker imod et mål – havet, plaget som han var af selvbebrejdelser, om hvad da folk ville sige til en mand, der havde ansvar, men misbrugte det så skammeligt.

Det var sikkert hans tungeste gang den.

Hæsblæsende og gennemblødt af sved og med den stive grå hat svingende i hånden, nåede han signalbakken, hvor de to balloner ikke var noget fata morgana, men en barsk realitet, som de hang der og dinglede for en svag sydvestlig brise. Han fortsatte haltende sin enegang nedover. Men det undrede ham, at der ingen mennesker var at se ved en lejlighed som den, hvor der dog kunne være grund nok til redningsbådsassistance med to balloner på masten. Hans undren blev ikke mindre, da han nåede landingspladsen, hvor der ikke var en levende sjæl – bortset fra en måge, der forskrækket gik på vingerne efter en lur på

en bådstævn. Udenfor havstokken flaksede terneflokke fra Madstedborg efter jagt på småsild. Kræn Knudsen lænede sig træt op mod en bådside og tørrede sveden af panden med bagsiden af den hånd, som var fri af hatten. Derefter talte han bådene. Han vidste nøje, hvormange der skulle være – og de var der alle.

* * *

Bagved en klittop i tilbørlig afstand af signalmandens omstrejfende blikke, lå tre knægte og iagttog signalmandens trælse opstigning til masten med de to balloner. Han tog dem ned og stillede dem omhyggeligt på plads. Derefter vendte han havet ryggen, gik langsommere end på udturen hjem til Kårn Mari. Selvfølgelig var han endda meget vred, da han fik rede på sagen. – –

Men som han nu her sad ved en mellemmad ved sin kones side, følte han en egen befriende lettelse – for som han sagde: De hele ku' jo ha' wæt møj war'.

Dobbeltmord i Thisted 1735

Af TORSTEN BALLE

Sørgeligt skal harpen klinge
om et fælt og grusomt mord,
som udi Banatets rige
er forøvet dette år.

DEN slags viser om grufulde begivenheder har der altid været nogle, der godt kunne lide. Jo værre, jo bedre. Det var så dejlig tragisk. Næring for folks skjulte, blodtørstige fantasier, der havde trange kår i den jævne, fredelige hverdag.

I årene efter 1735 behøvede godtfolk i Thisted ikke at hente den søde uhygge i Banatet. Hvad der ikke var hændet inden for deres snævre horisont i umindelige tider, skete nu her for øjnene af dem i deres egen lille fredelige by.

Men hvis læserne nu venter – eller håber – at denne beretning om det gruelige mord skal blive rigtig bloddryppende, bliver de skuffet. I sagen er der andre ting, der historisk er mere interessante og derfor vil blive trukket frem.

Og efter denne ikke unødvendige digression – som Blicher siger – begynder da historien.

Den 13. juni 1735 stod Ole Nielsen Dommer i Nørregade og hans kone tidlig op, som folk gjorde dengang i den lyse sommertid. Ved 4-tiden gik han ud ad Nørre-

gade, og da han var kommet omtrent til de yderste huse, så han, at der lå en kvinde uden for Peder Skinnerups hus (nu Nørregade 50). Han gik derhen og så da, at kvinden lå død i en blodpøl, og at hun havde dybe knivstik og flænger i kroppen og halsen. Hen genkendte hende som Maren Jensdatter Vandet, en gammel pige, der sammen med en søster ejede og beboede en gård (nu Nørregade 44–48) ved siden af Peder Skinnerups.

Forfærdet kaldte han på sin kone, Karen Knudsdatter, og de gik sammen ind i de to søstres hus for at se, hvordan det stod til der. Det var modigt gjort, for det lå jo nær at tænke, at søsteren, Anne Vandet, enten havde lidt samme skæbne som Maren eller lå såret derinde og trængte til hjælp, og måske var voldsmanden derinde endnu. Det var han dog ikke, men Anne Vandet lå død på gulvet og var endnu værre tilredt end søsteren.

Ole Dommer og hans kone fik nu alarmeret folk, og der gik straks bud til byfogeden, Jørgen Christian Poulstrup, som jo også gjorde det ud for dommer og politimester. Han var imidlertid ikke hjemme på det tidspunkt, så det blev hans fuldmægtig, Laurits Schive, hører ved latinskolen, senere klokker, og byskriveren Lars Dalhoff, der foreløbig måtte tage sig af sagen, og de kom straks til stede.

Naturligvis var både de og de andre, der kom til, stærkt chokerede over den frygtelige ugerning, men de gode embedsmænd tabte ikke fatningen. Lov og ret skulle ske fyldest, og hovedet holdes koldt. Der var meget, der skulle gøres. Først skulle de døde synes, og sårene undersøges og beskrives. I et af Anne Vandets sår fandt man et afbrækket og bøjet blad af en kniv, og et andet brækket knivsblad lå på gulvet, så der havde nok stået en kamp mellem voldsmanden og de to gamle søstre. En kort undersøgelse af huset viste, at en væg var slået ind. Huset var

naturligvis af bindingsværk, og det havde været en forholdsvis let sag at bryde gennem de klinede tavl. Et par kister var brækket op, og de to søstre, der vel som andre ældre folk har sovet let, var måske vågnet ved larmen. I den lyse sommernat kunne de nok have genkendt fyren, der var vokset op i et nabohus, og så var han i en meget farlig situation. De mange meningsløse sår og flænger tyder da også på, at der er gået panik i ham, så han har hugget vildt om sig med sine våben.

Mange minutter tog denne undersøgelse nok ikke. Man skulle jo have fat i morderen så hurtigt som muligt. Alligevel måtte man først lige se, hvad der var i huset. Der var i hast gået bud til nogle af søstrenes slægtninge, at de skulle møde straks, så de kunne bevidne, at alt gik ærligt og redeligt til. Der mødte da også snart en del mennesker op. Det viste sig siden, at de fleste slet ikke var arveberettiget, men det må de vel have troet eller håbet. De var allesammen bønder, og de blev hurtigt enige om, at dette her kunne de ikke følge med i, så de bad Peter Lübecker, senere byfoged i Thisted, om at repræsentere dem under sagen.

Så kunne man begynde at gå huset løseligt igennem. Rettens segl blev sat for døren til et lille kammer, vist det, der ellers kaldes buret og blev brugt til at gemme service i. Det kunne jo godt være værdifuldt og var let at fjerne. Der blev også sat segl for døren til loftet, hvor kornet lå, og for kister og skabe. Et lille skab blev dog lukket op, et hængeskab af den slags, som man plejede at gemme penge og værdipapirer i, før chatollerne blev almindelige. Man tænkte vel, at der kunne ligge rede penge i det, og dem var det bedst at få anbragt sikkert. Der lå da også over 70 rdl. i sølv, og det var mange penge dengang. Men hvis man er blevet overrasket over at finde så meget, må man næsten have tabt både næse og mund af

forbavselse, da man fandt et jernbeslået pengeskrin i sengen og fik det lukket op.

Skrinet var fyldt til randen af sølvpenge af alle slags, gamle og nye, store og små. Der var specier, kroner, kurantdalere, »nældeblade«, »korsstykker«, markstykker, 28-skillingsstykker og en mængde små sølvmønter. Det blev talt op, hvor mange stykker der var af hver slags, og de blev så taget i forvaring af byfogeden, som nu var kommet. Det besværlige arbejde med at regne ud, hvor meget det hele var værd i almindelig mønt, blev opsat til siden, men det viste sig da, at der var godt 526 rdl., en meget stor sum efter datidens forhold.

For den, der har gennemgået mange skifter fra den tid, virker de mange penge, ja, i det hele taget det, at der *var* rede penge i boet, noget overraskende. Det er nemlig meget sjældent, at skifterne omtaler rede penge mellem et dødsbos ejendele, selv når boet var et ret velhavende hjem. Det forhold er ganske vist noget mistænkeligt. Hvis der endda var nævnt nogle få dalere eller mark og skilling, ville det have set mere troværdigt ud. Der nævnes jo tit småting, der vurderes til én eller nogle få skilling, så det, at der kun var en lille klat penge, kan ikke have spillet nogen rolle.

Man får da en mistanke om, at rede penge af en eller anden grund er holdt uden for skiftet. Hvis et dødsbo kun omfattede det, der blev talt op under skiftet, klæder, bohave, redskaber, husdyr og måske fast ejendom, hvordan skulle så de udgifter, der altid var ved begravelser og skifter og de regninger, der altid indløb, blive betalt? Var man nødt til at sælge bohave og husdyr? Det er der ikke noget, der tyder på. Men rede penge er der altså officielt ikke, og det er i regelen umuligt at opklare, hvor eventuelle rede penge kan være blevet af.

I særlige tilfælde kan det dog ske, at man får en for-

klaring. Da den gamle Maren Pedersdatter Knakkergaard i Øster Vandet 1765 lå for døden, kaldte hun sine mange børnebørn til sig og gav dem 100 sletdaler hver uanset deres køn. Ellers arvede sønner efter loven dobbelt så meget som døtre, og derfor spurgte skifteretten arvinger og formyndere, om de godkendte hendes disposition. Det gjorde de, og det blev indført i skiftet.

I boet efter de to søstre havde der imidlertid ikke været mulighed for at få rede penge bragt til side på grund af deres pludselige død og den øjeblikkelige indsats fra rettens side, og det er måske forklaringen på, at de var der. Senere under skiftet blev det påstået, at nogle penge var skaffet af vejen ved et andet skifte, så det har nok ikke været noget ukendt fænomen. Men derom siden.

Da pengene var samlet sammen, tog man et hurtigt skøn over, hvad der ellers var i huset, sådan at man ved den endelige registrering kunne se, om noget var forsvundet, og en af de afdødes slægtninge, Inger Christensdatter Weje fra Faartoft, påtog sig at bo i huset og holde opsyn med det, ligesom slægtninge lovede at tage sig af de dødes begravelse.

Så kunne rettens folk begynde at behandle selve mordsagen. Blandt borgerne i den lille by, hvor alle kendte alle og vidste alt om alle, blev mistanken straks rettet mod en ung handskemagersvend *Just Jensen Dahle*. Hans hjem lå lige sønden de to søstres gård, så han må have kendt dem og deres forhold ret nøje. Nu var han flyttet hjemmefra og hen til Peder Pedersen Skomager på Knakken, og han havde ikke noget godt ry på sig. Hans moder forklarede siden, at han i lang tid havde skyet hende og unddraget sig hendes råd og advarsler, og hun klagede over, at folk skjulte og hælede ham for hende, så hun end ikke kunne få ham i tale, altså åbenbart en skidt knægt.

Man søgte efter ham og fandt ham hos hans vært. Måske sov han endnu. Han havde blod på klæderne helt op under armhulerne. Halskluden var også blodig, og hans fingre var forskåret. Det var nok til, at han straks blev sat i arresten, men han nægtede at kende noget til mordet, og man fandt kun nogle småpenge hos ham. Folk var naturligvis ivrige efter at få det uhyggelige mord opklaret, og de søgte omkring Nørregade for at finde noget, der kunne hjælpe til. En mand fra Brund var da så heldig at finde en kårde, der lå mellem tømmer og nælder nær ved den lille træbro (ved Nytorv). Det var et ejendommeligt våben, som folk i byen vidste, at de to søstre havde ejet.

Så gik man den mistænkte hårdt på klingen. Hvor havde han været henne den nat, og hvad havde han lavet? Og så diskede han op med en højst usandsynlig historie. Jo, han havde været ude den nat og flere nætter før for at lede efter en nedgravet skat, og han havde haft en spade med, som han havde lånt af podemester Hans Clausen. Kården? Jo den havde han taget med, for »hvis Fanden havde ligget på skatten, skulle han vige, når han fornam stål.«! !

Det hjalp ham naturligvis ikke. Indicierne var for stærke, og den 9. juli gik han til bekendelse. Det undrede jo retten, at han ikke havde stjålet flere penge, da der var så mange, men han forklarede, at da han havde taget de få skilling, man fandt hos ham, »var hans sind ganske afvendt« fra at røre de myrdedes øvrige ejendele.

Det er troligt nok. Han var nok ikke en brutal forbrydertype, men kun en sølle stymper, der var kommet i pengetrang, og da han i panik over at være opdaget og måske angrebet af de to søstre havde dræbt dem, er han vel blevet så forfærdet over sin frygtelige gerning, at han ikke *kunne* tage mere.

Efter drabet flakkede han planløst om i byen, men han

kunne dog siden huske, hvor han havde været, og det forklarede han for retten, hvad det så skulle gøre godt for. Han var gået ud af søstrenes gårdsdør, ned ad gyden (nu Mellemgade) til Jens Eriksens (Østergade 5), drejede så vestpå ad Østergade til den lille træbro (ved Nytorv) og kastede kården fra sig i nogle nælder, gik over træbroen og videre mellem præstegården (den gamle præstegård i Torvegade og på Store Torv) og Niels Cappers (nu hotel Royal) til Store Torv og drejede så op ad Vestergade til den latinske skole ved kirken.

Så gik han vesten og sønden om kirkegården (der dengang var meget mindre end nu og kun nåede godt en snes alen syd for kirken), bag om kammerråd Caspergaards have (hvor museet nu ligger) og Maren Pedersdatter Hvidbergs gård (hun var enke efter Tomas Graversen til Nordentoft. På stedet ligger nu Handels- og Landbrugsbankens nye bygning).

Derfra gik han ned ad gyden (Toldbodgade) forbi rektor Niels Pedersen Lunds gadedør (nu Andelsbanken) og ned til stranden (der var ingen havn). Han fulgte så fjorden til Bertel Mortensen Bays gård (i Storegade-Havnestræde), og gik op ad gyden (Havnestræde) og over bækken til Knakken (Strømgade-Hjultorv), hvor han jo boede.

Og så havde hans tid snart ende. Kort efter blev han henrettet, vel sagtens på retterstedet østen for byen, hvor galgen stod, og hvor marknavnet Galge Fald længe mindede om den.

Egentlig var det arvingerne, der skulle have forfulgt sagen, når det skulle gå rigtigt til, men som byfogeden skrev til stiftamtmanden i Aalborg, der var overøvrighed for købstæderne i hans stift: De er alle bønder, og de bekymrer sig ikke om de døde, eller hvordan de døde, langt

mindre om at påtale det, men kun om at få arven i deres hænder som fundet gods. Så måtte byfogeden altså tage sig af sagen og foreløbig tage omkostningerne ved rettergangen af de penge, der var fundet i boet.

Snart efter mordet var der mange, der meldte sig som arvinger, men de kom til at vente meget længe, inden de fik de rare penge. Først skulle boet registreres og vurderes, som loven foreskrev. Det kunne ses, at de to søstre havde siddet jævnt godt i det, men at de ikke havde levet som rige folk. Af møbler var der kun det sædvanlige og tilvante, som nu engang hørte til i et jævnt borgerhjem og hos bønder på landet, og som man ikke kunne tænke sig at skifte ud. Alt til praktisk brug og ikke til pynt. I storstuen et langbord, en fast bænk med en bænkekiste ved bordenden, en løs skammel, fire kister og et hængeskab, og det var netop, hvad der hørte til i en storstue. Men så var der også her en væv med alt tilbehør og med et påbegyndt stykke tøj. Uldgarnet til islætten stod ved siden af. Hele tre spinderokke var der, den ene en »opstanderrok«, vel en spelterok, så begge søstrene har kunnet sidde og spinde på samme tid, og der var da også to stole.

Storstuen var altså arbejdsrummet, og vævning deres levebrød. Anne Jensdatters mand, Christen Andersen Knak, havde da også været væver som hans fader, Anders Christensen Væver på Knakken, og de to søstre havde fortsat håndværket. Det kan man se af alt det vævede stof, der blev fundet, 22 alen hørlærred, 13 alen blårlærred (og noget uheglet hør), 18 alen bolster, 18 alen stof af uld og hør, 20 alen bordklæde og meget mere. En bygkorns drejlsdug var nok til eget brug.

I storstuen var der ingen kakkelovn, men i den lille stue, opholdsstuen, stod en bilægger af jern. Den kunne måske give tilstrækkelig varme gennem døråbningen til de arbejdende søstre, når de sad ved væv og rok i stor-

stuen. I den lille stue var der også bord, bænk og skammel, og sengen stod vel også der. Den er blot ikke nævnt, fordi en almindelig indelukket seng var fast inventar, men et blåt sengeomhæng viser, at de ikke sov i den foldeseng, der også stod der.

Af værdigenstande var der kun få. To sølvspiseskeer, fem tinfade, ti tintallerkener, fire hollandske stenfade, tre stenkruse med tinlåg og fire brændevinsglas var servicet, men det kunne se ganske fornemt ud på den lange bygkorns drejlsdug med lys i de to malmlysestager, når bænke, skamler og stole var dækket af hynder, blå med hjorte på, grønne og »flamske«. Så var der en stenkrukke, 32 sølvknapper og en besynderlig ting som en messingkårde med sølvgreb! Måske var det en gammel pyntekårde. Bogsamlingen bestod af Kingos salmebog og en bønnebog.

Tøj var der ingen mangel på, og meget af det var overraskende fint. Der var f. eks. en brun kåbe af silke og en af mor (vatret silkestof), en kjole af blomstret silke, en af kallemank og en af crepe, også fine stoffer, et skørt af brun silke, et andet af sort crepe, hvide huer og huer af rød silke og blomstret damask, »vifter« til huerne, tørklæder, kniplinger, handsker og en muffe. Altså tøj til et par pænere borgerinder.

På loftet lå korn af sidste høst, rug, hvid og sort havre og malt, deraf var otte tønder tørret malt, færdig til at brygge øl af. Besætningen bestod af en sort ko og en broget kviekalv, en galt, syv får, to væddere og en kok og en høne.

På den tid havde de fleste borgere i byen jord, nogle meget, andre lidt, men det var en betryggelse, at man i nogen grad var selvforsynende med fødevarer og uld til tøj. De to søstre ejede ca. 10 td. sæde fordelt rundt om på Thisted bymark. Der var sået byg og havre i halvdelen,

og resten lå ud i græs. De har vel ikke selv arbejdet i marken, men haft folk til det. En vogter og en hyrdepige nævnes mellem dem, der skulle have løn sammen med en mand, der havde kørt korn hjem, og en, der havde tromlet.

Skiftet siger, at gården lå ved algaden. Man har før troet, at det kun var Storegade, der kaldtes algade, men algade og alvej var da den almindelige betegnelse for hovedgade og hovedvej, gader og veje, der bar gennemgående færdsel og var offentlige, hvorfor by og amt skulle holde dem vedlige. I Thisted kaldtes derfor både Storegade, Østergade, Nørregade og Vestergade af og til algader, og her er der altså tale om Nørregade.

Huse og agre havde dengang ikke noget nummer, matrikelnummer, husnummer eller forsikringsnummer, der kunne bruges til at stedfæste dem. I stedet for forklarede man ret omstændeligt, hvor ejendommen lå i forhold til veje og til naboers ejendomme. Metoden havde den skavank, at det kunne blive vanskeligt at stedfæste ejendommen, når der med tiden kom andre ejere i naboejendommene, eller når vejene skiftede navn, men man havde nu engang ikke andre.

Skiftet siger derfor: »Gården, som de salige afdøde iboede, strækker sig til algaden imellem sr. Jens Eriksens nu tilhørende ladehus samt Jens Dahl skomagers enkes iboende hus på den østerste og Peder Skinnerups på vestre ende, tillige med et ladehus, beliggende med sønderenden til algaden tvært over for sr. Lübeckers ladehus og med vestre side til afgangne Maren Smeds øde hus, med østre side til en øde ejendom og med nordenden til vejen, som går ved byens kast, og løber der imellem ralings- og ladehuset en kørevej fra fornævnte algade op og langs med byens kast, ligesom den nu forefindes«.

Det var jo nok en god og fyldestgørende forklaring den-

gang, men nu lyder den temmelig forvirrende. Skal vi finde ud af, hvor gården lå, må vi først regne ud, hvor de naboer, der er nævnt, boede på den tid, og så må vi være klar over, at folk i Thisted, skønt de var jyder, somme tider tog lidt fejl af verdenshjørnerne, i hvert fald efter vore begreber. Det er noget, man hele tiden må huske på, når man arbejder med Thisteds historie. Man regnede med, at Nørregade gik mod vest og taler derfor om nord- og sydsiden af Nørregade, hvor vi nok vil sige øst- og vestsiden.

Men de gamle var nu ikke så helt ved siden af alligevel. Den yderste del af Nørregade (til Nørreallé) går faktisk mod nordvest, men vi har her i Ty fra ældgammel tid indrettet vore begreber om verdenshjørnerne efter kysternes og landsdelens retning, sådan at for os er syd langs ned gennem Ty og øst-vest retningen vinkelret på kysterne. Derfor vender gårdenes ralinger og selv de gamle kirker ikke rent i øst-vest efter kompasset, men tiest nærmere mod sydøst-nordvest, og efter denne opfattelse af verdenshjørnerne går Nørregade virkelig nærmest mod vest på det stykke, der her er tale om. Altså: syd betyder vest, og nord betyder øst, vest betyder nord, og øst betyder syd. Så enkelt er det.

Så var registreringen til ende, og byfogeden bekendtgjorde ved trykte plakater og ved en trommeslager i gaderne, at der ville blive holdt auktion i dødsboet den 14. juli. Ved den lejlighed blev det hele solgt, og skiftet blev opsat til den 14. september, for at folk, der havde penge til gode, kunne melde sig, sådan at boet kunne gøres op. Så skulle det hele være klart, men der skulle gå lang, lang tid, før man kunne få ende på sagen, og arvingerne blev utålmodige.

Arvingerne, ja hvem var det egentlig. Der var mange,

der gerne ville have en bid af den fede kage, og de pressede på, men rettens folk lod sig ikke provokere. De begyndte koldblodigt at skille fårene fra bukkene. Nogle »arvinger« forsvandt så af sig selv, og andre blev efterhånden sigtet fra.

Anne Vandet var som halvgammel pige blevet gift med Christen Andersen Knak, som var død 1717 efter to års ægteskab. Ved skiftet efter ham var der ikke blevet så meget som en skilling til hans arvinger, og nu mente de, at de var blevet snydt. De to gamle søstre kunne umuligt i de få år, der var gået siden dette skifte, have samlet så mange penge og så meget gods. Noget måtte være stukket til side ved det skifte, og nu forlangte Christen Knaks arvinger, hans tre søstres mænd, erstatning. Naturligvis fik de ingenting. Det lod sig simpelthen ikke gøre at lave det gamle skifte om, og det kunne heller ikke redes ud nu, hvem af de to søstre, der havde ejet hvilket. Ud med Ebbe Pedersen Brogaard, Jens Hansen Winter og Oluf Christensen Smed.

Så var der Lars Salmonsen i Faartoft, som var mødt for sin svigermoder, Anne Nielsdatter og hendes børn. Hun var kusine til Jens Pedersen Vandet, de to søstres fader, og det ser ud, som om denne Faartoftfamilie har haft mere samkvem med søstrene end mange af deres nærmeste slægtninge. Lars Salmonsen havde på mange måder hjulpet til med ordningen af boet, og hans svigerinde, Inger Christensdatter Weje, havde jo passet huset indtil auktionen. Men Jens Vandet havde haft to søskende, og deres børn var nærmere til at arve. Det forstod Lars Salmonsen også godt, og dermed var han ude af billedet.

Så skulle der kun være rette arvinger tilbage, men retten kunne ikke nøjes med deres egne forklaringer om deres slægtskab med søstrene. Der måtte beviser til. Dem kunne man på den tid ikke vente at finde i kirkebøgerne,

for man skulle over 100 år tilbage, og da var der ingen kirkebøger. Man måtte også finde frem til, hvor arvingerne boede, og det stod heller ikke i kirkebøgerne.

Altså brugte man den sædvanlige form for bevisførelse. Man indkaldte vidner for by- og herredsting, hvor de vidnede om, hvad de vidste om de afdødes nærmeste slægt. Så mødte da adskillige gamle mænd, der havde kendt Jens Vandet og hans slægt, for bytinget og herredstinget. Da der endnu lever folk af slægten på egnen, og nogle måske er interesseret i deres slægtsforhold, følger der her en kort redegørelse for, hvad de gamle berettede, for kirkebøgerne går ikke så langt tilbage som deres hukommelse.

Jens Pedersen Vandet havde haft en broder og en søster. Broderen, Simon Pedersen (død 1718, f. ca. 1640) havde boet i Nors og havde fire børn: 1. Anne (af første ægteskab, f. 1678) var død, men havde været gift med Mikkel Jensen i Snejstrup og havde tre børn, Jens Mikkelsen, Simon Mikkelsen og Kirsten Mikkelsdatter. 2. Kirsten Simonsdatter (f. ca. 1700), gift med Jens Christensen Lynderup i Tingstrup. 3. Anders Simonsen (f. 1702) i Nors og 4. Peder Simonsen i Krogsgaard i Hundborg (f. 1706).

Søsteren, Maren Pederdatter og hendes mand, Mads Nielsen Nebel, havde boet i Øster Vandet, men var begge døde. De havde haft fem børn: 1. Terkel Madsen i Vislynge, Nors sogn (død 1739, f. ca. 1677). 2. Anne Madsdatter i Øster Vandet, hvis søn, Peder Pedersen Yde ved Bleghule, også nævnes i skiftet. 3. Else Madsdatter, gift med Anders Nielsen Vert i Hillerslev. 4. Inger Madsdatter, der var ugift, og 5. Christen Madsen.

De to sidstnævnte var det vanskeligt at få opsporet. Man mente først, at Inger var på Mors, men siden fandt man frem til, at hun var på Pandum ved Nibe. Måske var det Peter Lübeckers broder, Henrich Lübecker i Nibe,

der havde fundet hende. Han optrådte siden på hendes vegne i sagen. Man vidste, at Christen Madsen skulle bo et sted i Sønderjylland, men hvor vidste man ikke. Måske var han kommet derned med en flok stude og var blevet hængende. På den tid var der nogen forbindelse mellem Sønderjylland og Ty gennem studehandelen, og det hændte, at sønderjyder kom herop på handelens vegne. Man spurgte sig da for, og det lykkedes at finde en mand, der kendte Christen Madsen og vidste, at han boede i Store Emmerske ved Tønder og kaldtes Christen Madsen Østervandet.

Nu var det så opklaret, hvem der var arvinger efter de to søstre på deres faders side, men der kunne jo også være arvinger på moderens. Hun var blevet gift med Jens Vandet 1672 i Stagstrup og hed Karen Knudsdatter, men hun var død allerede 1694, og måske var forbindelsen med hendes familie hørt op for længe siden. Der havde i hvert fald ikke meldt sig slægtninge. Retten turde dog ikke risikere, at der siden skulle komme nogle af dem og kræve arv, og derfor måtte man følge loven og udstede proklama, der blev læst på by- og herredsting og på landstinget i Viborg.

Det tog igen lang tid, og andre end arvingerne blev utålmodige. Major Kraft til Raastrup, der ejede Krogsgaard i Hundborg, som Peder Simonsen havde fæstet, klagede således over, at gården var forfalden, men ikke kunne blive gjort i stand, før Peder Simonsen havde fået sin arv. Han krævede derfor, at der i det mindste blev udbetalt et forskud på arven til ham eller hans bonde. Det tog retten dog ikke hensyn til. Han måtte vente ligesom de andre, om han så aldrig så meget var herremand.

Der meldte sig imidlertid ingen arvinger på moderens side, og så kunne man begynde at regne ud, hvad hver arving kunne tilkomme. Auktionen havde indbragt godt

488 rdl. og der var næsten 526 rdl. i rede penge, så boets formue var ialt 1015 rdl. Der var ingen gæld, og når udgifterne ved begravelsen og under skiftet, ialt 151 rdl., blev trukket fra var der 864 rdl. til deling, men der var endnu et problem, der skulle løses, før arvingerne kunne få deres penge. Hvem skulle betale de omkostninger, der havde været ved rettergangen og foreløbig var blevet taget af boets rede penge?

Den samvittighedsfulde byfoged spekulerede. Var mordet sket på landet, havde sagen været klar. Så skulle amtet betale, men hvordan var det i en købstad? Skulle de ret store udgifter lignes på de forholdsvis få beboere i en lille by, ville det betyde en følgelig byrde for dem, men i et amt, hvor der var mange flere om at betale, ville det kun betyde lidt for hver enkelt. Det kunne ikke være retfærdigt. Altså skrev byfogeden til sin foresatte, stiftamtmanden i Aalborg, og gav ham en udførlig redegørelse, både for drabssagen og for sine tanker om udgifterne ved rettergangen.

Det varede længe, før han fik et endeligt svar. På et år skiftede man nemlig stiftamtmand to gange, og hver gang måtte den nye stiftamtmand sætte sig ind i alle løbende sager. Først den 29. december 1735 kunne stiftamtmand Claus von Reventlow meddele, at sagen havde været forelagt kancelliet i København, og at der var udstedt en kgl. resolution, hvorefter udgifterne skulle fordeles mellem købstæderne i Aalborg og Viborg stifter. Det gør helt godt at se, hvor samvittighedsfuldt de høje herrer i den forkætrede enevældes tid tog sig af en sag, der var lille i forhold til andre af landets problemer, men de stakkels arvinger måtte vente endnu en rum tid, for købstæderne var meget sendrægtige med at betale.

Endnu i februar 1737 havde kun Nibe, Skive og Hobro betalt, og der måtte igen rykkes for pengene fra de andre

byer. Det må være sket meget effektivt denne gang, måske ved stiftamtmandens indgriben, for straks efter kom de pålignede beløb, og 29. april 1737 efter næsten to års forløb kunne byfoged Jørgen Christian Poulstrup endelig slutte det lange og besværlige skifte og dermed den sidste udløber af drabssagen.

Kilder:

Thisted kirkebog.

Nors kirkebog.

Ekstrakt af retssagen i Thisted byhistoriske arkiv.

Skifte efter Maren og Anne Jensdatter Vandet i Thisted skifteprotokol.

Topografisk register i Thisted byhistoriske arkiv.

Erindringer

Af SVENNING SVENNINGSEN, Ejerslev

FØR 1910 var jeg mest optaget af det daglige arbejde som dreng og karl i den hjemlige bedrift og ungdomssamkvem med den tids mange sønner fra gårdene i sognet. Det var i en periode, hvor flere og flere forældre sluttede sig til Indre Mission, så der blev stoppet for kortspil og dans i mange hjem. Men i den mørke tid af året søgte de unge sammen til kortspil i staldenes lune karlekammer, og omme hos den da ugifte Poul Uddeler i brugsen efter lukketid, men der var ingen varme, og derfor var det skik med en omgang snaps, når en solospiller vandt største gevinst. De mere skikkelige unge gik i aftenskole hos vor ansete lærer Kjelstrup til regning og dansk, men de, der trængte mest til efterskole, foretrak tit at muntre sig hos vor marskandiserskomager og gå til hjørnemøde ved missionshuset ude mellem Ejerslev Vang og Hesselbjerg for at træffe fremmede piger og karle.

De fleste unge sønner i sognet håbede på at blive garder eller dragon. Det havde mange af deres fædre været. Når en soldat var hjemme på orlov, var han hele byens beundrede gæst. Vi havde engang en tjenestepige, der var forlovet med en karl, der havde tjent hos os og derfor besøgte os som soldat på orlov en varm sommersøndag. Han benyttede da lejligheden til ikke at tage den varme uniform på, selv om kæresten flere gange sagde, at det kunne han da ikke være bekendt. Vor flinke forhenvæ-

rende karl reagerede ikke og fortalte videre om sine oplevelser som soldat. Men det resulterede i, at pigen græd, og inden soldatertiden var omme, havde hun en anden kæreste.

Hjemvendte soldater fik dannet skytteforening omkring 1905 med skiveskydning på 400 alens afstand, og sognets unge piger gav præmier ved skyttefester i gårdenes storstuer, hvor der blev danset til harmonikamusik i nogle år før 1. verdenskrig.

I den tid rejste mange tjenestekarle og piger til Amerika og kom hjem på besøg, veludrustede i klæder og med penge. Der var overskud af ungdom i sognet. Enkelte sønner i sognet kom på landbrusskole, og piger kom ud at tjene og fik understøttelse til ophold på husholdningsskole. Efter at jeg altid havde været hjemme og rettet mig efter min far, var det en glædelig overraskelse, at han sagde til mig i 1911, at nu kunne jeg komme på landbrugsskole fra 1. november til 1. april 1912. Det blev et helt nyt liv for mig, både kundskabsmæssigt og menneskeligt. Jeg følte mig mere fri og selvstændig for hver dag, der gik, med stadig nyt at tage stilling til.

Men da jeg 1. april kom hjem, fyldt med nye tanker og forsætter, som jeg gerne ville have lov at praktisere, ville far ikke have forandringer i gårdenes driftsmåde (vi havde dengang også Sønder Hovgaard).

Jeg blev siden forlovet og regnede med, at jeg nok kunne få en af gårdene inden længe, men jeg forstod snart på far, at han selv ville drive gårdene i de økonomisk gode krigsår, og han opnåede da også enkelte år at være kommunens højeste skatteyder, om end det til dels beroede på en sparsom vedligeholdelse af gårdene. Men nok om denne usikre og nedbrydende ventetid. Jeg blev gift og overtog Vestergaard i Ejerslev i 1920, og det varede ikke længe, inden jeg kom i forskellige lokale bestyrelser

og udvalg, hvilket gav mod til at fremføre mine meninger i lokale generalforsamlinger.

Min første tur på en talerstol var ved mejeriets årlige generalforsamling, hvor jeg gjorde opmærksom på, at det var uretfærdigt at blive ved at afregne mælken efter flødeprocent, da forsøg havde vist, at skiden mælk gav størst procent sammenlignet med fedtprocent, som der nu blev afregnet efter på enkelte mejerier. Formanden smilede og spurgte, om forsamlingen ønskede afstemning om en ny afregningsmåde, men forsamlingen morede sig højlydt, og der blev ingen afstemning.

Næste år fik jeg støtte af en ung leverandør, Peder Riis, der også havde været på landbrugsskole, og vi fik forslaget på dagsordenen, men det blev først vedtaget på tredje generalforsamling, og da var der ingen, der grinede.

(Ovenstående er fra Svenning S. Svenningsens bog: Tillæg til Ejerslev-Hunnerup sognsbog 1957. Heri fortæller forfatteren, der er født 1890, erindringer især fra sin offentlige virksomhed i sogneråd og menighedsråd gennem mange år og giver udtryk for sine personlige meninger om, hvad der foregik, så læserne får et indblik i de patriarkalske forhold, der dengang kunne råde i en landkommune, set med forfatterens øjne. Bogen kan fås hos forfatteren. Adresse: »Vesterhus«, Ejerslev, 7900 Nykøbing M.).

Erindringer

Af NIELS CHRISTIAN NØRBY

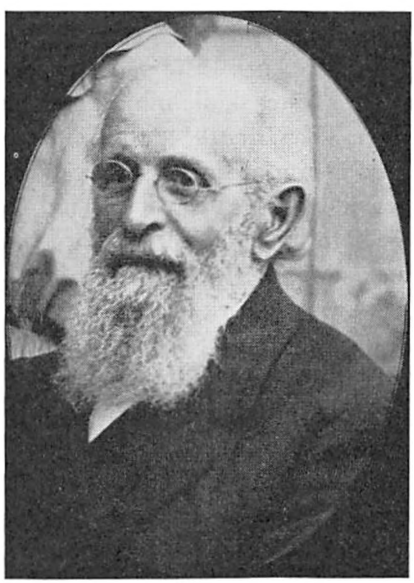

Niels Christian Nielsen Nørby var fra 1866 til 1880 lærer i Ejerslev, derefter til 1906 lærer i Hurup. Han var født i Hillerslev 25. juli 1837 og døde 1. juni 1932, næsten 95 år. Han var søn af Niels Thøgersen Nørby, sognefoged i Hillerslev, født i Tveds sogn 1794 og hustru Ingeborg Kirstine Sørensen, født i Hillerslev 1806, datter af degnen Mads Sørensen og hustru Marie Cathrine Hopp.

Erindringerne er venligt stillet til rådighed af hans sønnesøn, kammersanger Ejnar Nørby.

DER var fire gårdmænd i Hillerslev, der holdt en vinterlærer, da jeg blev seks år (1843–44), og ham gik jeg til den vinter. Det var en omgangsskole, en uge i hver gård.

Da jeg kom i skole om foråret, kunne den gamle lærer[1]) ikke lade være at stikle til os (»Niels Christian kunne læse, før han kunne pisse på gulvet«). Han brugte den indbyrdes undervisning med bihjælpere. Hvert barn havde sit nummer og nævnedes ikke ved navn. Bihjælperen skulle passe på, at de andre børn læste på de ophængte tabeller. Hvis et barn ikke læste, skulle bihjælperen råbe vedkommendes nummer: »Læs, nr. 14!««. Bihjælperen kunne tage mod bestikkelse i form af knapper eller andre småting.

Om morgenen blev børnene kaldt ind ved hjælp af fløjten. Hvert barn havde sine lektie for i Balles Lærebog og Birks Bibelhistorie, og lektien skulle kunnes på remse. Hvert barn fik karakter. Sagde et barn, at det ikke kunne sin lektie, fik det tg; blev det hørt og ikke kunne den, fik det mdl. Karaktererne blev indført i protokollen.

Da hvert barn skulle høres enkeltvis, kunne det tage ca. 1½ time med overhøringen. Flokken skulle kun sidde og høre efter, så det kneb jo for dem at sidde stille.

Efter frikvarteret var der læsning, i første klasse efter de ophængte tabeller, i anden klasse efter Hjorts Børneven, hvoraf der fandtes to eksemplarer i skolen. Læreren havde det ene, og børnene skiftedes til at gå op til katederet. De skulle træde an på soldatermanér. Hver læste nogle få linjer. Dermed gik formiddagen. Hvert barn kunne således i løbet af formiddagen være oppe højst fem minutter.

Om eftermiddagen havde vi skrivning i den første time og regning i den anden. Når tavler og grifler var delt om, fløjtede læreren, og hvert barn skulle holde griflen i vejret. På andet fløjt skulle griffelen lægges på tavlen. På

tredje fløjt skulle børnene begynde at skrive. Der blev kun skrevet bogstaver, ikke sammenskrift. I skrivebog blev der skrevet med fjerpenne, som læreren skar. Fjerene skulle børnene selv medbringe.

I regning regnedes kun med ubenævnte hele tal. Der brugtes ikke regnebog, men børnene skrev tallet 123, gangede det med 2, det udkomne med 3 osv. lige til 9. Dernæst blev der divideret tilbage med de samme tal, så jeg kunne til sidst tallene udenad.

I sproglære lærte vi de latinske navne: Subjekt, prædikat og copula. Tankeøvelser: 3 heste og 5 båse er hverken 8 heste eller 8 båse, men 8 naturlegemer.

* * *

Min bedstefar[2]) var sognedegn i Hillerslev og Kaastrup, men ville ikke undervise efter den indbyrdes undervisningsmetode. Han måtte derfor enten holde hjælpelærer eller søge sin afsked. Den første hjælpelærer hed Brændgaard[3]). Han var dimitteret 1821 fra Snedsted.

Efter min bedstefar kom Parmo Carl Petersen, en fætter til Carl Ploug. Han kunne skrive ligvers.

Fattiglem Niels Sørensen boede i hospitalet i samme stue som to kvinder. Over ham skrev han følgende:

Nu vandrer jeg ej mere om
med pose eller krukke tom
for mælk og brød at tigge.
Nu snor jeg ikke simer mer
og sår ikke sennep fler,
thi jeg nu død må ligge.

Farvel, I fattig kvinder to,
med hvem jeg sammen sidst mon bo!
Hav tak for denne sinde!
Var jeg lidt gnaven af og til,

den synd I mig tilgive vil!
Nu har min gnaven ende.

Farvel, I gode sognemænd,
som bærer mig til graven hen,
jeg og farvel vil sige.
Så bæres jeg fra hospital
til sognets store sovesal,
hvor vi er alle lige.

* * *

Et krigsminde.

Vor vædder var blevet væk, og jeg skulle ud at finde den. Jeg kom til nogle børn, der spillede klink, og dem stod jeg og så på, så vædderen fandt jeg ikke. Da jeg kom hjem, var gården fuld af folk og heste (Far var jo sognefoged). Der var kommet ordre til Far, at han skulle kalde folk sammen og sende dem til fjorden og tage mod slaverne[4]). Bevæbningen var højst blandet – forke, slagvol. o. l.

Dagen efter kørte vi gødning ud fra en mødding i marken. Midt formiddag bedede vi. Far sad på vognstangen og spiste. Da kom folkene fra Hansted og Rær; de havde været ved Malle og Sennels Fjord. De kom i en lang række hen ad en sti. Far sad og lo, så vognstangen hoppede op og ned. Han mente det var løgn.

* * *

Han havde været hestgarder og ligget i København i seks år. Senere var han tjener i to år. Da han kom hjem, kom han til at tjene agent Lützhøft på Christianslyst. To gange om året kørte de over Agger Tange til Hamborg. Det tog 14 dage. Han kom til at ligge på stue sammen med en engelsk skibskaptajn, der var strandet. Han havde

en hund, som min far fik lov at tage med hjem. – En kone, Karen Hammer, hjalp ved høstarbejde. Hun stod og drak af en krukke med gammeløl og mælk. Hunden sprang op på brystet af hende og væltede hende, så hun fik alt øllet ned over sig. Hun blev gal og løb hjem.

Engang havde Far glemt sit ur på en grøftekant. Hunden blev sendt tilbage og fandt klokken.

* * *

Da jeg var 11 år, kom jeg ud at tjene hos en husmand i Hillerslev. Deres pige var løbet derfra. Det var blot om sommeren. 19 år gammel kom jeg i murerlære. Tredje år agerede jeg mester. Sidste år arbejdede jeg på Nors præstegård, hvor jeg tog akkord på flere arbejder, blandt andet ovnen. Mester havde først muret ovnen op. Den skred sammen, og jeg tog akkord på den. Præsten rakte mig hver sten under arbejdet.

Om vinteren tærskede jeg for tønde og fik 8 skilling for tønden. Jeg skulle arbejde hårdt for at tjene en mark om dagen. Før jeg kom i murerlære, var jeg en vinter på Mellemmølle her i Thisted. Den ejedes af fru Steenstrup, hvis søn Johannes blev professor.

1860, mortensdag, begyndte jeg forberedelsen til seminariet hos lærer Ovesen i Solbjerg på Mors og blev optaget på Ranum seminarium 1861 i juni måned. Vi var 56 til optagelsen, og der blev 27 optaget. Den anden dag spurgte kandidat Wulff, om jeg var bange for optagelsen. »Nej, for hvis jeg ikke bliver optaget, vil jeg læse privat.« – »De står godt fra i går.« – Jeg var standset ved en roduddragning i regning. Det havde jeg aldrig set.

Foredrag hørte vi aldrig. Det var lektielæsning. Den første dag, vi skulle have musiklæreren, havde nogle slesvigere stukket en nål i sædet. Da jeg hørte det, sagde jeg, at jeg ikke ville være med til at genere nogle af lærerne.

Grønlund[5]) stillede sig ved min side. Musiklæreren[6]) har Jakob Knudsen skildret. Han var god til at spille, men ellers et fjols. Han skulle være censor i geografi, og en nævnede Viborg i Finland. »Nå, De tror, at Viborg ligger i Finland. Vi er ikke så langt henne. Der har jeg været mange gange.«

Noter:

1) Parmo Carl Petersen, cand. phil., se årbog 1923.

2) Mads Sørensen, født i Sennels 29. juli 1771, søn af Søren Christensen Smed og Ingeborg Hansdatter, degn i Sennels 1801, i Hillerslev og Kaastrup 1805.

3) Peder Chr. Pedersen Brændgaard, født 1797 i Ydby, senere lærer lærer i Skyum.

4) Om »slavekrigen« 1848, se årbog 1911 og 1912.

5) Chr. Grønlund, født i Hunstrup 1841, senere lærer i Lild.

6) Augustinus Hansen, lærer ved Ranum seminarium 1852–1872. 1859–1864 var historikeren Adam Fabricius forstander for seminariet.

EN MINDERUNE -
fra min barndoms landingsplads

Af JØRGEN PEDERSEN

DER er et gammelt ord, som siger, at om hundred år er alting glemt. – Et er givet, at en hel del af dagliglivet, som en kystfisker levede, det vil blive glemt, dersom ikke de, der har oplevet det, prenter det ned for efterslægten. Alene det problem, det var for en kystfisker fra en landingsplads som Stenbjerg, at få den tunge kystbåd sat flot, i halvdårligt vejr og hav, fra en åben strand, uden nogen høfde til læ, var et job for mænd. For at blotlægge det, jeg tør roligt sige, umenneskelige slid, som alene søsætningen kunne være – skildrer jeg i denne artikel en sådan situation, og følger derefter stenbjergfiskeren i hans arbejdsdag, fra strand til fiskeplads – der afsluttes med et modigt ridt over de tre revlers sydende malstrøm.

* * *

Vi befinder os på landingspladsen en marts-dag i 1910 – lejet har forlængst gjort sig fortrolig med motorens mekanisme, og der står på forstranden hele 13 kystbåde, med hvert sit bådelag på fem mand.

Det er i dagningen, med mere »luft« fra NV, end fiskerne synes om. Havet er, hvad man forstår ved »skrumle«, og én af årsagerne angives at være formodet stærk strøm – eller hvad der er værre, at der muligt kan komme en ødevejrsperiode.

Dagen før var man ude for at sætte »bundsætkroge«, idet man dengang brugte denne form for fiskeri, og det vil kort sige en form for storkroge, der var monteret på sværere line og med længere mål mellem den enkelte krog. Disse kroge blev madet med sild – og på disse bed gerne torsk, skade og langer, hvis de var sultne.

Indtraf der nu en ødevejrsperiode, så mistede man ikke blot fisken – men tillige redskaberne, og denne mulighed lå som en skygge hen over de vejrbidte fiskeres træk. De havde i forvejen haft en karrig vinter at slæbe sig igennem med kun lidt fiskeri. For flertallet var købmandens kredit opbrugt, og der var ikke en af de på landingspladsen forsamlede fiskere, der havde råd til at miste noget.

* * *

Nogle bådelag talte dog så småt om at gå hjem, for til trods for, at det knapt var lyst mente de, at det »fylt« i æ hav – det blev mere uroligt. Men andre havde allerede tændt primussen, der skulle varme glødehovedet på motoren – det var altså dengang, det var nødvendigt.

Ku e'd læ sæ gø'r – så sku djer bø'ed po æ hav – å de sku væ no.

* * *

Denne bemærkning kom fra én af de stenbjergfiskere, der sædvanligt ikke behøvede andre til at trække sig op – og den afgjorde sagen.

Der gik straks to mand op til det hånddrevne ophalingsspil (der var af den endnu kendte type, med vandret bom, og et håndsving ved hver side. Jeg mindes en endnu ældre type, hvor bommen stod lodret – en lang stang var stukket gennem bommens øverste del, og den virkede i retning af en hestegang, fiskerne gik foran den og skubbede den rundt).

Nu skrånede stranden let ned mod havet, og mens de to firede på trossen fra spillet, gled båden stille, med en mand på hver side til at holde balancen, ned til havstokken. Det er ofte hændt, at en af de tunge kystbåde under denne manøvre er væltet og har givet benbrud til ham, det gik ud over.

* * *

Kommet såvidt ligger nu båden på sidste rulle – og at lægge ruller under var gerne yngste mands job, og da ordren altid lød på, at den sidste rulle skulle lægges yderst gørligt, var han gerne under de givne forhold vis på, at hans belønning blev en våd uldtrøje, med reel sikkerhed for, at den enten måtte tørres på kroppen, eller først når han kom hjem mange timer efter. Det var vilkårene på åben kyst i de dage, og kystfiskere var ikke tøsedrenge. Vi har nu fulgt bådens vej ned over stranden – men her begynder nu det virkeligt svære – for der er som nævnt sø på land, og det svære stoksøer, som vil kunne kaste selv den tungeste kystbåd om på siden, og derved risikerer man, at en rulle slår hul i bunden. Derfor er eneste udvej at føre en varp. Det tager sin tid – men det må gøres alligevel.

* * *

En af de bedste pramme sættes ned med faste, beslutsomme tag, og et anker med 70 favne svær trosse lægges over bageste tofte. En fisker, der er der, sætter sig på fortoften mellem to årer, hvis tolde han alt har fattet, og den anden fisker, der er udset til jobbet, står bag prammen. Han skal til de bageste årepar, når prammen er flot. Men endnu tøver han, for der kommer en snes favne ude et par søer, der i givet fald vil kaste både pram og fiskere langt op på stranden, hvis de netop roede nu – derfor venter de – på å fo æ jawn, hvilket vil

sige, at der som regel indtræffer relativt jævnere vand efter at to-tre sværere søer er kommet på land. Endelig – jævnen står der – prammen skydes fra land, og skulle jeg bedømme den fiskers rent gymnastiske kunnen fra det øjeblik han svinger sig ind over prammens agterspejl, og til han har årerne i sine hænder, da ville det mindste blive – 9,5. En virkelig tildragelse netop om det at føre varp for en kystbåd, er fra et andet lidt nordligere fiskerleje, nemlig Blokhus, og fortalt af min gode ven maleren og fisker gennem mange år, Niels Jensen, der selv var med ud i prammen og følte oplevelsen på sin krop. Vi var nået ud med ankeret, men så fik vi en sø ind over prammen, der bordfyldte den, og min kammerat og jeg kom begge i havet. Jeg prøvede at stikke en åre ud til min makker, og selv tog jeg en under armen. Men det varede pinligt længe »ijen mi mai tow'en«. Nå, vi kom da heldigt ind på stranden – og jeg spurgte da min makker: Hvorfor varede det så længe inden du fik fat på åren. Han svarede. Jow a ska sej dæ Nils – a sku li ha put mi forloren tænner i æ lom – – –

Vor lille pram er at ligne ved et æggeskal på det oprørte hav, men de to fiskere ror med usvækket fart, og får det ene søsprøjt ind efter det andet, dog ikke de store mængder. Nu er de ude 60–70 favne – og kaster ankeret ud. Prammen vendes som på en tallerken, og får en ikke for stor medløbssø, der sætter prammen og de to fiskere op på tørt land.

* * *

Så er det kystbådens tur, der ligger på sidste rulle, klar til søsætning, og tilbage er der kun at slippe spiltrossen, der er fastgjort i agterstævnen. Tre af dens mænd går i båden – de to andre er ved bagstævnen. Ankertrossen er lagt i klydset i forstavnen. En af de ombord-

værende fiskere har anbragt sig forrest ved pullerten, og bag ham ligger trossen tilbage i båden langs på dækket, næste fisker sidder lidt længere agter og bag ham tredie mand – alle har de fat om trossen. De sidder pladask på enden, skrævende med benene udad, klar til at hale tot, når ordre gives af føreren. Så mener han, at jævnen står, og de lægger ryggen til båden, der ligger så yderlig, at den vipper i havet, mens de tre på dækket haler, så der står gnister fra øjnene. De to ved agterstævnen hjælper hinanden ombord. Der hales fortsat i sejge stærke tag. Motoren er i gang, skruen sender en kaskade af vand agterud, men jævnen varer kort, og der falder en stoksø af de tunge, der dog undgår båden i selve faldet, men får dog en hilsen med i form af en håndfuld grus fra havbunden. Den der følger, er kraftigere, og rejser båden med stævnen næsten lodret, og falder med en arrig, hvæsende lyd agter. De er nu ude ved ankeret, og den hives ind uden besvær. Se, sådan k u n n e det være for en stenbjergfisker at føre en varp, og komme på havet i det herrens år 1910. Senere under lignende forhold indtil ophalerspillet blev opfundet af Claus Sørensen, Esbjerg, da skulle der stadig føres varp, men de tre mands arbejde på dæk med udhalingen blev man så kloge at overlade til motoren, der over et arrangement ved vodkoppe gjorde det trælse arbejde. Men lad os nu følge fiskeren videre på hans urolige kurs ud til redskaberne.

*

De såkaldte »bundsætkroge« står altså fast, i gamle dage forankret med sten, i nyere tid brugtes dræge. Ved 9-tiden er man på pladsen ude på et farvand, der benævnes »Æ hvas« eller »æ bløed« der er beliggende ca. 20 sømil NV af lejet (i vor tid anvendes denne fiskeform ikke – idet trawlen er trådt ind i billedet i stedet.

Der er godt med fisk og enkelte hellefisk sætter humøret op – selv om det var nok så svært at få båden klar af stranden.

Men strømmen render sydpå – efter fiskerens udsagn som en mølleå. Derfor er det forbundet med sejgt slid, og der skal garvede næver til for at tage linerne ind, der står spændt som en flitsbue, skråt ned i vandet. Der kommer løse ender, hvilket vil sige, at linen er sprængt, og så må der navigeres op til næste bøje, hvorfra enden så atter findes – også det tager sin tid. Det kuler mere og mere op, og det grå hav viser tænder, der tid efter anden brækker ind over bådsiden. Hver mand har sit job. En passer maskinen, der under de vanskelige forhold snart skal slække og snart have flere omdrejninger. To mand er på skift ved krogene, og ham, der sidder ved roret – i regelen, eller altid – er den samme erfarne fisker med udpræget sans for at lægge, eller holde, båden op i linens retning, alt under hensyn til kulingen og strømmen under arbejdet. – Det skal der en fiskererfaring til at kunne greje – og kan han det ikke, så får han det at vide, helt uden omsvøb. Som kroge og fisk tages ind – og nu råbes der om, at der er en stor fisk på krogen, linen strammes og står lodret ned ved bådsiden – bliver både vejr og hav værre, og der falder bemærkninger om, at man måske må kvitte de redskaber, der er tilbage. Man gør det nødig – for den omtalte store fisk v a r stor. Den kom op på siden af båden som noget i retning af en dør. Så vendte den pludseligt, og måtte have mere line. Derefter blev der roligt og besindigt halet ind igen. Det var en hellefisk på 70–80 pund. Nu gjaldt det koldblodighed, og den skulle ikke gerne løbe med krogen. To mand er involveret i dramaet, og de sejrer. En holder fisken ind til bådsiden, og en anden driver en kraftig »hæg« ind i hovedet. Begge tager et sejgt, kraf-

tigt tag og det store dyr kommer glidende ind over den våde, gyngende bådræling. Det var sandelig en god fisk – heldigt landet, og det bedste, mere værd end mange torsk. – Der snakkes om, at den hellefisk, der var på rejse nordover, fik afbrudt rejsen i utide.

* * *

Æ hav er bløwn mer høul – der går svære dønninger – og yngstemanden siger efter at en veritabel »buskjælling« d.v.s. noget i retning af en forkert sø, havde fejet alt løst på dækket – selv den »bedtrug« man tog kroge ind på – i havet – at der mindst må være to balloner oppe på signalmasten. Skipper sad som en mumie og lod, som han ikke hørte den unge mands snakken, der vel ikke var hel fri for at røbe lidt ængstelse. »Go ner te æ primus a law wos en tor kaffe – det vil varm osse dæ«, sagde »æ bågmand« – og ynglingens lyse hårtop forsvandt under dæk.

Den sidste »Dobber« i sigte og krogsættene var inde – og det bedste af det hele var ca. 2000 pund fisk på tiljen. Båden blev et øjeblik lagt op mod havet, for ligesom at orientere sig inden hjemturen.

Styrehus havde man ikke på det tidspunkt – den luksus kom først nogle år senere – så de timer, man havde været på havet, havde lagt et hvidt dække over ansigtet af saltvand.

Kulingen er yderligere taget til, men er sprunget mere til vest, så medløbssø sætter farten op indover.

Da man kommer landet nærmere, ser man ikke blot to, men tre balloner (faresignaler) duve i blæsten på signalmasten. Det fortæller fiskerne, at landing frarådes. Vi er nu nået helt ind til yderste revle, hvor man gør en runding op imod havet. Lidt til sydvest kommer der endnu en båd indover mod landingspladsen. Man kan

ikke i det brus af hav, der står omkring den se, hvem det er. Når den kommer på prajehold, vil det iøvrigt ikke være muligt at kontakte den ved råb, dels på grund af storm og hav – og dels motorens evige talen med. Redningsbåden ligger klar indenfor broddet. – Det kunne jo hænde at en båd løb skævt i en sø, og da havde jo redningsbåden en chance for at redde, men oprigtig talt, siden de store, motordrevne kystbåde kom til lejet, da er en robåd til redningsbåd ikke det helt udviklede. Mærkværdigt nok, at de fattige kystfiskere er mere fremsynede end ledelsen af redningsvæsenet d.v.s. staten.

Fiskeren ved Stenbjerg fik motoren i 1900 tallet, og først i 1926 fulgte den i redningsvæsenet.

På en sådan dag er der jo også redningsdamperen, der har station i Thyborøn. Den er god for kystfiskere, når motorstop indtræder og lignende – eller når ellers, som man siger, alle sunde er lukkede. Men det skal dog se lidt broget ud, før kystfiskere går fra deres båd. Jeg har én gang set det som dreng.

Der var svær hav – og man besluttede at gå »mæ æ dåmper«. Båden blev lagt for anker, men inden redningsskibet var nået op på højde med Lyngby, knækkede ankertrossen og båden drev på land uden at få en skramme.

At kontakte landingspladsen over radioen og høre signalpasserens mening er af gode grunde ikke aktuelt – for radio var ikke fiskeres eje i 1910.

Ved armbevægelser og andre tegn er de to både blevet enige om at vove forsøget, og da jævnen står tilsyneladende, så bliver der hældt en dunk petroleum i havet, hvilket erfaringsmæssigt tager den værste bråd af de

væltende søer. Men bråd undgår de nu ikke. På anden revle tårner der sig én op, og båden har lige den fart, der er med til at give den rette placering til det lange farlige ridt. Dersom en kystbåds linier er rigtige og lad det være sagt, at det er de, fordi den stedlige bådbygger og fiskeren netop ved, hvordan en kystbåd må bygges, hvis den skal kunne løbe i en sø. Den skal ikke være for skarp bygget og fyldig lige fra forstavn til midtskibs for derefter at slankes gradvis agter.

– Agter for midtskibs ligger bådstævnen skråt op – og i dette hårde løb suges agterpartiet ned og fastholdes der, kan man sige, sålænge løbet varer. Er således en kystbåd i en løb over revlen, da behøver fiskeren ikke at være angst for, at hans båd falder forlæns (undskyld udtrykket) ned af en sø, når først den er kommet til at løbe i den. Da har den selv fundet balancepunktet – takket være fiskeres og navnlig bådbyggeres kunnen – indlært igennem mere end et sekel. Den sø der sendte forsøgskutteren »Biologen« om på siden blev fra »sagkyndig« side kommenteret derhen, at en brådsø – og det var endda i smult vande med vindstyrke syv – var noget af det farligste et skib kunne komme ud for. En kystbåd ville overhovedet ikke have regnet Biologens sø for nogetsomhelst.

Vor båd løber med en fart i brådsøen, så vinden isner i fiskerens saltvandsvåde ansigt – et par hundrede meter – måske en hel kilometer – så sagtner farten. Søen er mindsket så meget at den tunge båd ligger tilbage – som ligger den stille. Men det er ikke tilfældet – det er blot fordi farten da den løb i broddet gav den mange gange det som motoren nu formår at give. En ny sø når båden. den kommer lidt skævt – men »æ bågmand« har bemærket også denne træskhed. Han har føling med den rorpind han fatter om med sin barkede næve. Han lægger

straks roret om, og stævnen følger lydigt vinket, nøjagtig sådan at båden møder søens modstand og er inde på kursen – den løber i den nye sø, i susende fart – forbi redningsbåden, hvis mandskab ligger og »holder i« herinde, og få øjeblikke efter tørner vor go'e kystbåd stranden. Fiskeren, der under ridtet mod land har siddet i forstavnen, kaster rebene ind, som behjælpsomme kammerater på stranden griber, fordi båden af den nedgående brådsø ikke skal suges ud igen og her blive fyldt med vand eller hvad der er værre – kæntre.

Nu kaster redningsbåden slæbet ud og lander, uden fare – men også med samtlige søer taget i rækkefølge – fordi netop slæbet forhindrer den i at løbe f o r stærkt.

* * *

Vi har nu fulgt fiskeren i hans dag på havet. Hans tykke garvede hænder bliver trykket, og han giver sin dreng en robust knus. Konen er hjemme. Der har hun det strengt nok i frygten for mand og forsørger. Hun så selv, da flaget blev sat ved redningshuset, og da de kørte til havet med den røde redningsbåd – hun vidste hvad det betød.

Men arbejdet er ikke afsluttet på stranden ved landingen. Båden skal hales op – den våde ryg skal lægges mod bådsiden, hvor væmmeligt det end føles. Men der er i sådan situation nok der vil hjælpe.

Båden er oppe ved spillet, og de 2000 pund fisk bærer fiskerne selv op i deres rygkurve.

Der står et par husmænd fra oplandet, der har trukket med i spillet under ophaling af båden. De er fulgtes ad ud til havet for at få en måltid fisk – gratis. Deres befordring er en mælkevogn, forspændt to radmagre russere, der bærer præg af det daglige slid. De står med ludende hoved og halvåbne øjne – det er tydeligt at de

to o g s å må dele et husmandshjems fattigdom. Den slags folk, husmænd, har kystfiskeren, der selv ved, hvor skoen trykker, hjærte for, og jo større flok husmanden har i reden derhjemme, jo varmere slår fiskerhjærtet – og jo flere småfisk d.v.s. seer, småtorsk og andet godt fisk af den art, fiskere selv spiser – idet de større fisk jo skal sælges.

Godmodig og med lune kunne fiskere efter at have fyldt husmandens sæk med gratis fisk, sige som så: »Ka do så kom hjem te di koun å bar – din kamp«. Den benævnelse brugte fiskere altid for bønder, uanset om de sad på en fed gård, eller de var husmænd, der sad på en mælkevogn for at tjene det lidet denne stilling indbragte.

Kom der derimod en gårdmand til stranden med velnærede heste for at hente en slant sand til at strø i stalden og ved lejligheden ønskede en torsk eller to – a de bedste – fik han lov at betale for, hvad han fik.

Vi har nu fulgt fiskeren fra Stenbjerg en enkelt dag. Før han påbegynder hjemturen, står han et øjeblik stille og ser ud over havet. – –

På ryggen bærer han kurven, hvori der ligger madtejnen og nogle måltiders fisk.

Men hvor stor var nu hans dagløn. De er fem mand om de 2000 pund fisk – ja, de er faktisk seks, for båden skal forlods have en lød (part til dækning af renter, afdrag samt andre løbende udgifter. Det vil med andre ord sige at der bliver godt tredive kroner til hver.

De ku ha væt ringer – konstaterer de og tænker på det til tider nådesløse og grumme hav – der dog giver føden – sparsomt ganske vist i de dage – men dog alligevel. Havet er det samme ved Stenbjerg landingsplads,

som den var i 1910. Men af den generation, der fiskede dengang, er der få, der lever, og de har i hvert fald alle det tilfælles – en stille undren over først og fremmest den rivende udvikling af fiskeriet igennem de relativt få år.

Deres kystbåd kostede ca. 10.000 kr., motor iberegnet – idag koster en moderne træbygget kutter 1 million. Hvad en fisker tjener for tiden på et år, det skulle datidens fisker arbejde hårdt for i – tyve år.

Der er nok lidt vemod i den gamle stenbjergfiskers sind – jo der er. Før lå der 12 store kystbåde på stribe – idag er der én tilbage, og den tilhører Esbjerg Fiskeri- og Søfartsmuseum – for ingen må glemme, at der engang var noget der hed – kystfiskeri.

Men kystfiskeren bider vemodet i sig – han har selv været med til at bede om en Hanstholm havn – der i år kun syv år efter indvielsen har præsteret en landingsgevinst på ca. 95 millioner kroner. – – –

Han – den gamle fiskers søn – er den nye generation, der aftvinger faderen følgende bemærkning: Nej – de vår ajlæns, da æ var fesker – da måtte vi tage det, der kom. Vi havde hverken opvarmet styrehus, autopilot, radio eller radar. Så vender han front mod havet, og sender en tobaksstråle ud efter bølgefaldet, som var han det fornærmet. Men det er ikke tilfældet. Han er stolt af sin dreng, der går ud fra havnen idag, og er sparet for det at skulle føre en varp, inden han lægger fra kaj.

Trods den stille, og vel også på sin måde forståelige vemod, mest vel over at se den hjemlige strand blottet for foretagsomt liv, da må det stå klart, at for kystfiskerne i Stenbjerg også, er udviklingen gået den rigtige vej.

Af Frøslevgårds historie

Ved VALDEMAR HENRIKSEN og TORSTEN BALLE

DER har været mange herregårde på Mors. Om nogle af dem ved vi meget, om andre lidt eller slet ingenting andet, end at de må have været der, fordi der er et gammelt voldsted. Men det vi ved om deres historie, er tit noget meget magert noget. Spredte årstal og navne fra skøder, pantebreve og retssager, men ikke noget om, hvordan gården så ud, og ikke noget personligt om de folk, der boede på dem.

I Frøslevgårds historie er der dog et lille romantisk glimt, der lyser op i mørket, nemlig historien om ung Erik og liden Kirsten, som vi kender den fra en gammel adelsvise.

Det er allerede lidt romantisk, at de første ejere, vi kender, var to sønner af selve Niels Ebbesen, Tage og Peder, der var gift med to døtre af Niels Ebbesens broder Esge. Deres slægt havde gården i mange år, og i den tid skete det, som visen fortæller om.

Erik Styggesen Rosenkrantz var i tjeneste hos kong Hans på Skanderborg slot. Han havde en kæreste, Kirsten Nielsdatter Skram, på Frøslevgård, men måtte ikke få hende. En dag red han ind på Frøslevgård for at bejle til hende, men fruen på gården viste ham bort. I sin nød gik han så til sin herre, og den unge konge rådede ham til at tage selv. Liden Kirsten blev forberedt på kuppet gennem nogle hemmelige breve fra Erik, og en dag, da

alle folkene var i engen, brød han ind på Frøslevgård, hvor hun var låset inde, og tog hende med sig.

Hvornår det skete, siger visen naturligvis ikke, for årstal passer nu engang ikke i en romantisk vise, men Hans blev konge 1482, og 1485 havde Erik Styggesen fået Frøslevgård med sin kone, så han må have hentet hende i tiden mellem de to årstal, og de gamle må have givet sig.

Denne historie har Mogens Lebech skrevet nok så meget om i »Danske Slotte og Herregårde, Thisted Amt«, s. 418 ff., men når han siger (s. 423), at man ikke ved det mindste om, hvordan gården så ud i ældre tid, er det ikke rigtigt. Måske ved vi endda, hvordan den så ud i Erik Styggesens tid. Men derom senere.

Han og fru Kirsten og de adelige ejere ,der kom efter dem, boede ikke på Frøslevgård. Den var nok for lille og for simpel og lå for afsides for folk af den højere adel. Så blev gården drevet af forpagtere, og det var tit mere til gavn for forpagteren end for gården og ejeren. Det gik her som andre steder, forpagteren blev rig og herremanden fattig. Sådan var det midt i 1660'erne. Forpagteren hed bare Jens Pedersen, men rig var han, så rig, at han 1664 kunne låne Mogens Kaas Iversen til Højris 1600 rdl. mod pant i Hvidbjerggård. Året efter opsagde han lånet, men Mogens Kaas havde ikke så mange rede penge og erklærede, at han var meget godt tilfreds med, at Jens Pedersen overtog pantet, Hvidbjerggård og noget gods.

Så var forpagteren blevet herremand, men han blev boende på Frøslevgård, til han døde omkring 1679. Det år gav hans svigersøn, Diderik Schytte, sognepræst for Tødsø og Erslev, afkald på arv efter ham og hans søn, Otto Jensen Frøslev, der var død i Bandien (Bandoeng?) i Ostindien[2]). Jens Pedersens enke, Else Jørgensdatter,

var da gift med Diderik Schyttes broder, Christian Schytte, der fik Hvidbjerggård med hende. En søn, Jørgen Jensen Frøslev, var forpagter på Ørndrup[3]).

Måske har Jens Pedersen alligevel været en god mand for den adelige ejer, for det var først, efter at han var død, at det gik rigtig galt for Tage Høg, der havde købt Frøslevgård 1671. Skatterne blev ikke betalt, og han lånte penge rundt omkring mod pant i Frøslevgård, blandt andet af Jacob Steggelmann i Kiel[4]). Men skatterne var det værste. Kronen var en hård kreditor – det var den for resten nødt til at være – og blev skatterne af en gård ikke betalt, tog Kronen den efter sag og dom. Det gik ud over mange fattige herremænd på den tid. Der blev også lagt sag an mod Tage Høg, og 18. juni 1686 blev Frøslevgård tildømt Kronen[5]).

Men så kom der en mand i vejen med en slæde. Det var borgmester Enevold Nielsen Bjerregård fra Thisted, en dreven jurist og en erfaren handelsmand. Han må have fået nys om, hvordan det stod til med Frøslevgård, og inden dommen faldt, skyndte han sig at lave en kontrakt med Tage Høg. Borgmesteren skulle have Frøslevgård, og til gengæld lovede han at betale pantegælden indtil 2000 rdl. De resterende skatter skulle Tage Høg betale – men det kunne han altså ikke, så dem måtte borgmesteren også ud med[6]). Og så kunne Kronen ikke tage gården alligevel.

Det var fint regnet ud, men Kronen havde ikke i sinde at stå med sorteper. Man påstod, at kontrakten var ugyldig, og sagen gik helt til Højesteret. Dommen 1689 kom til at lyde på, at kontrakten ikke var lovligt skøde, og Enevold Bjerregård blev henvist til at søge sine udlæg, ialt over 3300 rdl., betalt ved indførsel i Frøslevgård efter loven.

I den anledning blev der taget syn over gården 11.

januar 1690[7]), og derfor ved vi lidt om, hvordan gården så ud på den tid.

Der var både en borggård med hovedbygningen og en ladegård med avlsbygningerne.

Borggården bestod af fire huse omkring en gårdsplads. Et hus øster i gården var tækket med strå og ved magt. Sønden i gården stod et stort hus, 23 fag langt (vel ca. 60–70 alen) med to tilbyggede kviste, der var bygget nord ud, hver på 4 fag. Dette hus var faldefærdigt og ikke bedre værd end at bryde ned. Murstenene var møre af ælde, og kun få af dem kunne bruges igen. Det var åbenbart den gamle hovedbygning, mens huset øster i gården, der var ved magt, måske var forpagterbolig. Så var der et lille tørvehus vester i gården, 8 fag langt (ca. 16 alen), hvoraf de 10 alen var bygget af grøntørv! Det har ikke været meget værd, og det har det sidste af husene, der lå nord i gården og vendte øster og vester heller ikke. Det var på 15 fag, men »udygtig til bygning«.

Ladegården så ikke bedre ud. Der var et studehus sønder i gården, men det »kunne ikke stå«. Et andet gammelt hus på 24 fag nord i ladegården var også faldefærdigt, og øster i gården stod den store lade med 14 gulve »færdig til nedbrydning«.

Det var altså 1690. Nogle af de gamle bygninger kan godt have været over 200 år og stamme fra den tid, da Erik Stygge bortførte sin Kirsten. Det gælder især hovedbygningen. Da der ikke boede adelsmænd på gården efter Erik Stygges tid, var der nok ikke bygget ny hovedbygning siden. Det er ikke rigtig klart, om huset var grundmuret eller af bindingsværk med murede tavl, men mursten har der altså været.

Så fik borgmesteren udlæg i gården og var nu endelig ejer. Han måtte have en pålidelig forpagter, og det blev i hvert fald en tid en halvbroder til hans bekendte kone,

Anne Søe. Efter at hendes fader var død, giftede hendes moder sig med Morten Andersen og fik med ham sønnen Peder Mortensen Selle. Han var på Frøslevgård 1694, da han fik tinglæst et afkald fra Frederik Kønig, sognepræst i Helsinge, på arv efter søsteren, Anna Christine Kønig, Peder Mortensens første hustru, der var død barnløs[8]). Hun var datter af biskop Mourits Kønig i Aalborg. Peder Mortensen Selle købte senere Ullerup i Ty og blev altså også herremand.

1701 solgte Enevold Bjerregård Frøslevgård til forpagteren på Kokkedal, Hans Hansen, men han tabte ikke gården af syne. Hans Hansen måtte udstede pantebrev til ham 1717, og 1723 var pæren igen moden. Enevold Bjerregård satte gården til tvangsauktion og købte den selv, men allerede året efter fik han en ny køber til at gå i gyngen. Det var by- og herredsfoged Rasmus Jørgensen i Nykøbing, der gerne ville være herremand, men den herlighed varede ikke længe. Han måtte låne i øster og vester, for det var ikke nogen heldig tid at blive herremand på. Skatterne var mere, end godset kunne indbringe, og da han led et stort tab ved, at tre af hans skibe forliste med deres ladning, og nogle af dem, der skyldte ham penge, gik fallit, kunne han ikke klare sig mere. Han havde da givet pant i Frøslevgård til Enevold Bjerregård for 1195 rdl. med 1. prioritet, til Peder Mads Jensen til Ulstrup for 1923 rdl. med 2. prioritet og til kancelliråd Kjær på Børglumkloster for 3600 rdl. Den sidste fik også pant i Rasmus Jørgensens gård i Nykøbing. Andre kreditorer havde tilsammen 1940 rdl. til gode, så Rasmus Jørgensen havde ikke andre udveje end at gøre opbud, d.v.s. at han efter en vurdering overlod alt, hvad han ejede, til kreditorerne, der så kunne dele det mellem sig. Det skulle han have kongelig tilladelse til, og den fik han 1727.

Vurderingen oplyser, at der ikke mere var en forpagter på gården, men kun en ladefoged. Af beboelsesrum var der kun en dagligstue, en storstue og en kviststue, så den store gamle hovedbygning var nok revet ned. I dagligstuen var der kun det absolut nødvendige inventar, langt bord og bænk, en skammel og en kakkelovn, i kviststuen bord og bænk og en vindovn. Kun i storstuen var der foruden en lille bænk, en lænestol og nogle tomme skabe små rester af et fornemmere møblement, nemlig et indlagt bord, fire lysekroner, Venus og Cupidos skilderi og 20 små kobberstik!

Frøslevgård blev så sat til auktion 1728, og en af kreditorerne, Peder Mads Jensen til Ulstrup, købte gården for 2000 rdl. Peder Mads Jensen hørte også til kredsen omkring Anne Søe. Han var gift med en datter af Peder Mortensen Selle, Anne Søes halvbroder, der boede på Frøslevgård 1694, og han havde fået Ulstrup med hende. Hans fader, købmand Jens Svendsen i Thisted, var 1. gang gift med enken efter Anne Søes morbroder Laurits Justsen, hvis datter Kirsten var gift med den anden borgmester i Thisted, Christian Mortensen Lelius, ejer af Ullerupgård. Også her kan man se, at denne kreds hang sammen som ærtehalm.

Peder Mads Jensen beholdt gården, til han døde 1737 på Ulstrup. Hans enke, Helvig Brockenhuus Selle, giftede sig samme år med byfogeden i Thisted, Jørgen Christian Poulstrup, søn af præsten Jens Poulstrup i Rær, og så var det ham, der stod med Frøslevgård. Han var af en anden type end de godsspekulanter, der havde regeret med den gamle gård de sidste 50 år, en stilfærdig, samvittighedsfuld embedsmand, der ingen interesse havde i at være storgodsejer. Han solgte derfor Frøslevgård 1742 til brødrene Peder og Søren Børgesen, og så gik den gamle gård en rolig tid i møde, en tid, hvor ejerne selv boede

på gården og tog sig af driften. Indtil 1817 var den i samme slægts eje, og nu gik det fremad. Der blev købt mere gods til. Niels Mortensen Børgesens svigersøn, Jens Wandborg, havde 1785 samlet 290 td. hartkorn, men skønt han var en rig mand, lignede han ganske en bonde[9]). Han byggede gården op – af bindingsværk, for han havde ingen fine fornemmelser, men straks efter brændte det hele. Det var jo et tab, men han havde råd til at bygge igen, og denne gang blev hovedbygningen af grundmur med tegltag, måske nærmest fordi det var mindre brandfarligt. Han skulle ikke have noget af at få huset svedet af over hovedet på sig igen, og der blev bygget godt. Hans hovedbygning fra 1786 står der endnu. Ikke noget prangende herresæde, men en god, stor »råling«, præget af velstand og soliditet, et hus, som man bliver tryg og veltilpas ved at se på og færdes i.

Kilder:

1) Morsø Sønder herreds tingbog 18/12 1665.
2) Morsø Sønder herreds tingbog 10/11 1679.
3) Årbog 1969, s. 284.
4) Morsø herreders tingbog 25/4 1689.
5) Morsø herreders tingbog 14/6 1686.
6) Morsø herreders tingbog 25/4 1689.
7) Morsø herreders tingbog 27/1 1690.
8) Morsø herreders tingbog 15/1 1694.
9) Laurids Engelstofts rejseoptegnelser
Traps Danmark, Thisted amt.
Chr. Villads Christensen: Nykjøbing paa Mors 1299–1899.
Thisted kirkebog.
Udskrift af tingbøger ved Valdemar Henriksen.

Ullerup fattiggård III

Mine forældre

Af ADOLF HANDRUP

(se årbøgerne 1965 og 1970)

MIN far, Peder Kristensen, var født den 18. februar 1843 i en gård i Handrup, Vestervig sogn, Thisted amt, var opfødt på landet fra barn til mand, blev dygtig, havde et godt håndelag til at svinge plejlen, kaste kornet, så med hånden, en mester til at bruge en hylli på ager og eng, til at fodre, pleje og køre hestene, pløje en lige fure.

Min mor, Line Mariette Jensen, var født den 18. juli 1845 i Nr. Gøggård i Mygdal sogn, Hjørring amt, gik i skole hos Madsen Mygdal. Efter konfirmationen var hun i lang tid i huset der, tjente hos pastor Buchholtz, var begavet og smuk, blev uddannet som mejerske og kom 1866–67 til agent Lützhøft på herregården Tandrup, Bedsted sogn, Thisted amt, for at forestå mejeribruget der.

Nu traf det sig sådan, at Far tog plads som karl på Tandrup samtidig, ja, og så gik det sådan, at karlen og mejersken forelskede sig i hinanden. Tiderne var dårlige for landbruget, priserne var små, lønningerne var ringe, ingen mulighed for opsparing, der var kun arbejdsevnen og tro på fremtiden. De ville dele livets kår sammen i lyst og nød og blev i 1871 gift, og brylluppet holdtes i Gøggård.

Mor tog afsked med sin fødeegn og alle sine venner

Min far, Peder Kristensen, bestyrer af Ullerup fattiggård, med en hest 1903.

og bekendte, sin familie og sine søskende, sagde farvel til sine forældre og rejste med sin mand til Thy, til et hus til en ko på Tåbel hede, Vestervig sogn. Det var en sær forandring for Mor fra det store mejeribrug på Tandrup.

En dagløn om vinteren for at tærske med plejl var 33 øre og kosten. Far tog arbejde ved vandbygningsvæsenet ved høfdebygning fra Thyborøn til Agger. Det var en lang spadseretur fra Tåbel ud på Agger Tange. Han skulle op klokken 4 om morgenen for at være på pladsen til arbejdstids begyndelse, medbringe mad og drikke til hele dagen. Det var strengt arbejde dagen lang med skovl og trillebør. Alt arbejde var på akkord, det var lange og trælse dage. Efter 3 år tog Far og en kammerat afsked med vandbygningsvæsenet, gik i kompagni og fik arbejde i Vestervig-Agger kommune, der var altid godt arbejde, det blev en stor forletning, også for Mor,

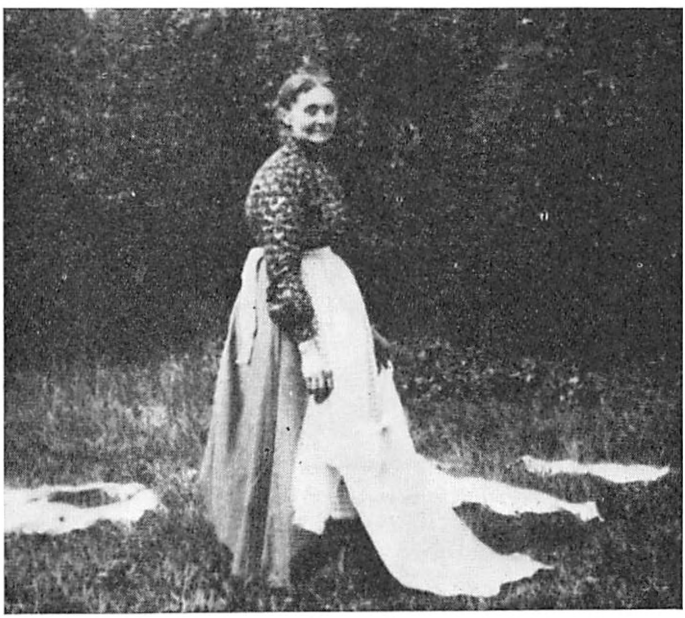

Min mor, Line Mariette Jensen, lægger tøj til bleg 1903.

de skulle ikke så tidligt op om morgenen, der var kommet småfolk til huse, og det var rart at have Far nærmere, så han kunne spise hjemme morgen og aften. –

Sagfører Abildhauge, Vestervig, var formand i sognerådet. Far & co. havde fået akkord på at kaste en vej ind. Grøfterne kastedes ind på vejen, det var ene sand, let at arbejde i, men vejen blev ufremkommelig. De sendte bud til Abildhauge om at se på sagen og overlod fuldt og helt til ham at bestemme, hvorledes sagen skulle ordnes. Det glemte han dem aldrig, gav de tilbud på arbejde for kommunen – enten de var højest eller lavest – fik de altid arbejdet. De havde gode arbejdsår der sammen.

I foråret 1880 byggede Visby-Heltborg kommune fattiggård i Ullerup, og i avisen søgte de en bestyrer til

den første oktober. Far og Mor snakkede om sagen, overvejede, ansøgte og blev antaget. Det blev et vendepunkt i deres tilværelse for livet: de havde 4 små børn, var fattige, men nu så de mere trygt på fremtiden.

Men det var strenge betingelser og krav, der stilledes. Deres løn var 400 kroner om året og fri station, lys og varme. Lønnen blev udbetalt den første hvert kvartal med 100 kr. Havde de børn skulle de til sognet betale 50 kr. om året for hvert barn, til de var konfirmeret, så havde sognet ingen forpligtelse for dem mere. De havde 4 børn, der blev 6 ialt, den sidste blev konfirmeret 1899. Det tog en stor part af de 400 kr., så børnene måtte ud at tjene, når de var 9 år. De første år var lønnen for en sommer 10 kroner og et par træsko. Den steg lidt med årene, det trak ned på de 50 kr. Der blev ikke meget til beklædning, og det var en fattig udrustning, de forlod hjemmet med, men de var sparsommelige og havde lært at bestille noget.

Far skulle have opsyn med landbruget, Mor med husførelsen, og hun skulle føre regnskab med såvel husholdningen som landbruget.

3 mænd af sognerådet var valgt til et såkaldt Tilsynsråd til at have opsyn med anstalten, de havde møde her på gården en bestemt dag i hver måned for at revidere regnskabet, se om alt var i orden, besøge lemmerne, se om nogen havde grund til klage, forhøre om der manglede noget til husholdningen. Formanden skulle indføre i en protokol, hvad der var vedtaget på mødet, én stod for handelen, én stod i samråd med bestyreren for landbruget.

Far skulle passe landbruget, 30 td. bygsædeland, 2 heste, 8 køer, 4 får, 4 svin, 20 høns, køre alle kommunens sygekørsler, ildebrændsel til fattiggården og til 3 skoler. De første år blev der kørt 2.000 læs mergel på

Ullerup fattiggård 1903.

Til venstre fattigboligen. I midten stuehuset (med stald). Til højre laden. De tre døre i gavlen er døre til tørverummene. De blev låset, når rationerne af tørv var delt ud. I siden af laden agerumdøre. Der køres korn ind.

marken. Til hjælp var der en karl og en dreng om sommeren. Der dyrkedes ikke rodfrugt, men Far avlede ca. 80 td. gulerødder og lidt turnips om året. Han var god ved børnene, der var på gården, de flokkedes om ham og ville hjælpe, hvor de kunne, fik engang imellem en gulerod eller en turnips at holde bojle med. De fik lært at tage ret på redskaberne og fik lært at bestille noget, vor godt rustet, når de kom ud blandt fremmede, var vellidt og betragtede frem i tiden fattiggården som deres hjem, kaldte mine forældre Far og Mor.

Mor forstod at sætte sig i respekt og tillige gøre sig elsket af både gamle og unge. De kom til hende med deres sorger og bekymringer og fik trøst og hjælp. Mor var også lidt kyndig i lægekunsten, og de troede på hendes behandlinger. Der var en stor husholdning at stå for, de skulle have en god og rigelig kost. Til hjælp havde

hun en pige, og var der nogen af lemmerne, der kunne hjælpe, havde de pligt dertil. Mor skulle sørge for, at der var noget i saltkarrene, bage brødet, brygge øllet, malke køerne tre gange daglig med hånden og kærne smørret.

Den store bageovn kunne rumme 24 rugbrød à 16 pund stykket. Sådan en bejt ældede Mor med hænderne hver måned. Gruekedlen tog 144 potter vand til vask og ølbrygning. Der blev hvert år slagtet en fed ko, 4 beder og 3 store svin, købt 2 lispund tørfisk, mange ol sild og mange havtorsk til nedsaltning, der var 3 store saltkar, 3 øltønder og et anker. Der var meget at gøre skik på, men intet gik til spilde. Mor var stærk og kunne overkomme det utrolige. Køerne gav meget mælk, og nu kom hendes uddannelse som mejerske hende til gode, hendes smør var meget efterspurgt, det der ikke blev brugt i husholdningen, blev solgt til omegnens hoteller, degne og præster og til England. I 1894 gik mælken til mejeriet på Abildgård, i de forløbne 14 år havde Mor lavet 14.402 pund smør og 5.928 pund ost.

Hun støbte årets forbrug af tællelys, vågede mange nætter hos de syge. Det var en bunden plads, Far og Mor måtte ikke uden tilladelse begge to forlade gården. Og Mor besøgte sine forældre kun en gang, og det var til deres guldbryllup i 1888.

De bestred pladsen i 26 år uden løntillæg. I 1906 ophævedes fattiggården. Kommunen beholdt lemmeboligen, der fik navneforandring til asyl og senere blev indrettet til alderdomshjem.

Far og Mor købte de gamle bygninger, bestyrerboligen og avlsbygningerne, de 30 td. sæde, avl og besætning – 2 heste, 8 køer, 2 kvier, 2 får, 10 svin og de gamle redskaber for 19.500 kr.

Sandskuden -

et forsøg på et portræt

Af POUL CHRISTENSEN

DET var lidt af en sensation, da aviserne i sommer kunne fortælle, at man havde fundet vraget af en sandskude ved stranden i Klim. Vrag findes der jo i tusinder af, og sandskuder ligger der også en del af mellem vestkysten og Norge, men hvis det er en rigtig sandskude, der ligger ved Klim strand, så er det virkelig en sensation. Vi ved nemlig ikke, hvordan sandskuden så ud.

Vi ved en hel del om skudehandelens forhold, om de mange mennesker der sejlede med skuderne, hvad de fragtede, osv., men hovedpersonen, skuden selv, der i århundreder bidrog væsentlig til Thylands økonomi, aner vi idag ikke hvordan så ud.

Vi ved næsten på dato, hvornår skudehandelen på Norge hørte op. Jep' Dige i Vigsø var en af de sidste i Thy der standsede, tvunget dertil af tidernes ugunst, men han sejlede ikke med rigtige sandskuder. Hvornår handelen begyndte kan vi kun gisne om. Sandsynligheden taler imidlertid for, at man altid har sejlet, mennesker ved vand har aldrig kunnet lade være med at sejle, og Norge lå ikke ret langt væk. Alt dette giver imidlertid kun anledning til gætterier, af fakta er der ikke meget.

Så meget ved vi dog, at den 4. august 1601 nævnes sku-

dehandler Mads Christensen af Thisted i Nedenæs og Mandals lensregnskaber, men allerede i 1572 havde borgerskabet i Thisted klaget til kongen over, »at bønderne i den egn tvært imod byens privilegier bruger sejlads og købmandsskab med landkøb.« I den anledning fik lensmanden ordre til at påse, »at ingen bruger landkøb og forprang på landsbyerne eller nogen usædvanlig sejlads. . .« Sandsynligvis var sejladsen dog allerede dengang gammel, for helt ned imod 1800 havde skuderne katolske helgennavne, »Sct. Jørgen«, »Sct. Helena« og »Sct. Peder« var nogle af de navne man træffer på, og selvom man i 1800 jo så absolut ikke længere var katolik, så vidner disse navne om en tradition der rækker et stykke bagom reformationen.

Der er næppe tvivl om, at det var nordmændene, der begyndte at sejle til Danmark, det var dem der havde træet til at bygge skibe af, men ret hurtigt er vestjyderne fulgt efter og har købt sig skuder hos nordmændene. Hvorledes disse første skuder så ud, ved vi ikke, men de var ikke ret store. Gennemsnitsdrægtigheden for de norskejede skibe lå i 16-tallet på 4–5 læst. De danskejede både lå gennemgående lidt højere, således i 1641–42 på gennemsnitlig 4,5 læst, og i 1688 på 6,4 læst. Der var i det år ialt 19 skibe hjemmehørende i Thisted tolddistrikt.

Skibstyper er som alt andet undergivet forvandlingens lov, og ligesom vi idag ikke kører i Ford T, så var de skibe man gennem århundreder sejlede med til Norge heller ikke ens, selvom typerne næppe vekslede med samme fart som vore dages bilmærker.

Jo længere vi kommer ned i tiden får vi mere og mere at vide om skibene, og den type der tegner sig for os i 17-tallet, tør vi vel betegne som den egentlige sandskude. Den adskiller sig fra de skibe vi hører om i 16-tallet derved, at den gennemgående var nogenlunde ens i størrelse.

Mens skuderne i 16-tallet kunne variere temmelig meget, så lå de nu gennemgående med en drægtighed fra 6 til 9 læst. Sandsynligvis havde man nu udviklet en skibstype af en nogenlunde ensartet størrelse, som tilfredsstillede de krav man kunne stille til et skib, der skulle kunne klare de specielle betingelser, som vestkysten stillede.

Og så er vi fremme ved det egentlige: Hvorledes så sandskuden ud? Her er der helt klart to ting der var bestemmende for udseendet. For det første så skuden ud som nu skibe på den tid så ud, – med vore dages sprogbrug: den fulgte moden. For det andet, og det var nok så væsentligt, skibet skulle kunne klare bestemte betingelser. – Dels skulle den være sødygtig og kunne tage den lange tur over Nordsøen, dels skulle den være så rummelig som muligt, og endelig skulle den kunne landsættes på en af de farligste kyster i verden, den jyske vestkyst.

De få vidnesbyrd vi har om skuderne vil det være gavnligt at se på, for er de end få, så giver de os dog de oplysninger vi skal bygge på, hvis vi vil forsøge at danne os et indtryk af skibenes udseende.

Hjørringtolderen skrev i 1667 om skipperne, at de »... slæber deres skuder som en fiskebåd på den tørre sand, hvortil de skal leje 16 eller 18 karle, når de skal have dem ind eller ud... «. Efterfølgeren noterede, at når skipperne kom fra Norge, og de kunne få lejlighed »... uden for revlen deres indehavende tømmerlast at udkaste, landløber de siden med skuden og drager den op på stranden, når de skal have den ud igen, kan da ikke udsættes ringere end ved en 24 eller 30 mand...«.

En noget senere iagttager var præsten Knud Aagaard. Han skriver: »Efterdi her ingen havn er, må skuderne om vinteren, og hver gang man ikke straks vil bort igen, bringes op på det tørre land. Til den ende lader man skuden med vestlig vind løbe ind over sandrevlerne, hvorpå

bølgerne selv arbejder den med siden vendt mod søen, op til den tørre havbred. Man samler nu 30–40 mennesker, som uden andre midler end tove og stænger bringer den op, endog tæt til husene. På samme måde bringer man den igen i søen, hvilket hver gang kan koste 20 rdl. . .«.

Antallet af mænd som skulle til for at bringe skuden af eller i havet steg altså noget gennem tiden, hvilket stemmer godt overens med det forhold, at bådene åbenbart tog til i størrelse. Ved et skifte i Bjerre i 1738 måtte man udsætte skifteforretningen, fordi alle mand i sognet var ved stranden for at udskibe skuder, og ikke havde tid til at fungere som vurderingsmænd. Da en vurderingsmand i de år kunne tjene 12 sk. om dagen ved det ret afslappede arbejde at vurdere et menneskes efterladenskaber, siger det måske noget om, at der var penge at hente, når bådene skulle ud. Det forhold at alle var af hus, siger også, at der skulle mange til, så Aagaards opgivelser passer sikkert ganske godt.

For at få bådene af og i vandet skulle der mange mand til, dels til at støtte, trække og skubbe skuden, dels til at flytte de skibningsbjælker, som skuden skulle rulle på. Skibet blev altså ikke båret, men trukket og rullet på runde træstokke, og kræfterne blev desuden koncentreret om at holde skuden oprejst under processen.

Det var altså ikke småbåde der var tale om, men når de mange mænd skulle støtte, trække og skubbe, kunne man måske få en ide om, at skuderne måtte være fladbundede, som så mange andre skibstyper på den tid, men det var ikke tilfældet. Aagaard fortæller nemlig: »Det er almindeligen sagt og troet, at disse skibe er fladbundede, men de er alle kølbyggede, skønt ikke med meget skarp køl.« Og han fortæller videre: »En hovedegenskab ved disse skuder er elasticitet, til den ende forbindes de ikke med jern, men med trænagler, især af enebærtræ.«

Med disse få linier får vi et par vigtige oplysninger, nemlig at man havde opdaget at elasticiteten i skuden blev bedre, når man anvendte trænagler, det var altså en skibstype der havde tilpasset sig omstændighederne på stedet. Men vi får også at vide, at skibene havde køl som andre søgående skibe.

Tolder Kirketerp i Thisted, der ommålede alle skuderne i sit distrikt skriver i 1754: »Angående sandskudernes facon, da er de alle kølbyggede og ligner hollandske fløjter«.

Holland var i 16-tallet ubestridt verdens førende søfartsnation, i begyndelsen af århundredet havde dette lille land alene ca. 10.000 handelsskibe, som besejlede verdenshavene. Mere end halvdelen af de skibe, der blev klareret ved toldboden i Helsingør var hollandske, og det vigtigste hollandske fartøj i europæiske farvande var fløjten. Der er derfor næppe heller tvivl om, at det handelsskib fra den store verden man så mest til på de sørlandske kyster i Norge var fløjten.

Fløjten skal efter sigende være blevet konstrueret i Hoorn i Holland i 1595, og dens karakteristika var, at den var et handelsskib, at den var 3-mastet, at den var ret bred, og som et specielt kendetegn så var tidligere tiders store hæk nu forsvundet til fordel for en karakteristisk høj sammenkneben hytte agterude. I fagsproget vil man sige at skibet var rundgattet.

Desuden ved man, at fløjten var konstrueret så den var meget flad i bunden. Men den havde køl.

Da man ved øresundstolden målte et skibs drægtighed ved bl. a. at tage dets omfang midtskibs, betød det naturligvis at fløjten fik meget kraftigt indfaldne sider, og først da man senere gik over til andre opmålingsmetoder i Helsingør, fik dækket efterhånden et bredere udseende.

I sandskudens senere år hændte det at man kunne bygge

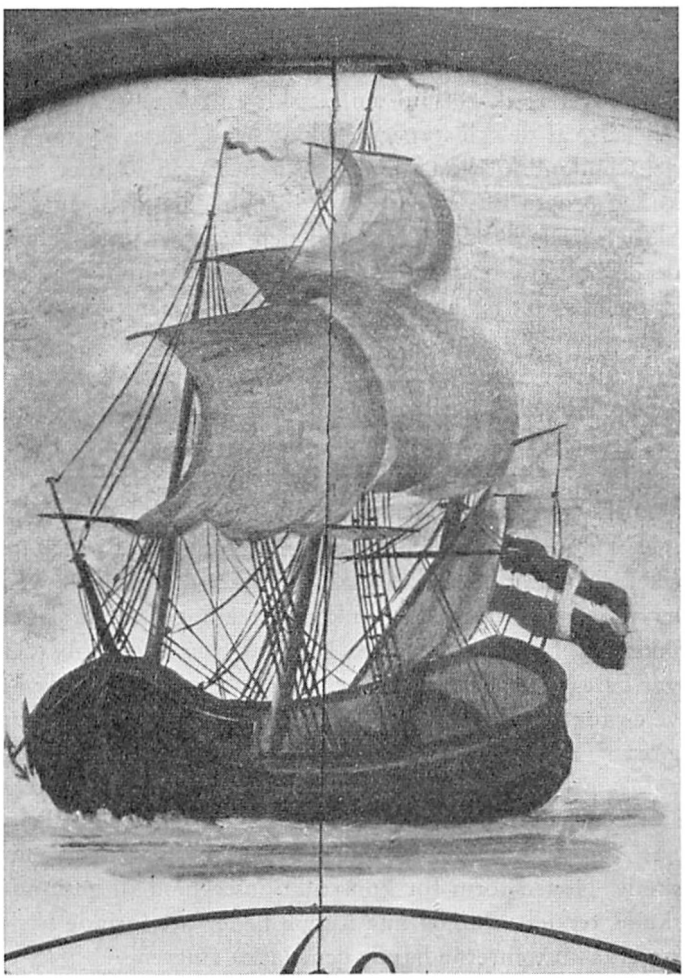

Skib malet på urskiven af uret fra 1754 i Vester Vandet Kirke.
Foto T. B.

en skude i Klitmøller, men langt de fleste skuder blev bygget i Norge, på værfter i de små samfund, der efterhånden var skudt op på Sørlandet, for en stor del næret af handelen med Jyllands vestkyst, og tildels befolket med jyder. Der er ikke tvivl om, at skibsbyggerne på Sørlandet lærte af de skibstyper de fik at se ved deres kyster, og dens hollandske fløjte rummede i sin facon værdier som kunne bruges til den skibstype man her havde brug for. Skibets ringe dybtgående gjorde den velegnet til at befærde de hollandske grundede kyster, og sådanne kvaliteter skulle et skib også have, der ville lande på den jyske vestkyst.

Fløjterne fandtes i alle mulige størrelser, – også forholdsvis små, og det store antal viser, at typen var populær. I februar 1713 strandede der en lille danske fløjte ved Kamperduinen i Holland. Den var kommet fra Norge – sandsynligvis fra Sørlandet – lastet med »deller«, som man kaldte de planker der var Norges store handelsartikel. Det strandede skib blev foreviget af en tegner ved navn Jacob Admiraal, og vi kan af tegningen se, at skibet ikke har hørt til de store. Det har været et skib, der var beregnet på nærtrafik, selvom man heller ikke gik af vejen for at tage en tur til Holland, noget sandskuder har gjort.

Det afbildede skib kan godt have været sandskudens storebror, eller måske den type man havde som forbillede, når man strakte kølen til en skude, måske *er* det en sandskude. Nogen form for konstruktionstegning til en sandskude kendes ikke, og har næppe heller nogensinde eksisteret, skibstømrerne havde den slags i fingrene.

Noget bekræftet billede af en sandskude har vi heller ikke, men der findes et par afbildninger af skibe, som måske har villet vise, hvorledes skibet så ud. Det ene er det lille skib, der er vist på forsiden af uret i Vester Van-

det kirke, som en kreds af skudehandlere i Klitmøller forærede kirken i 1754. Det andet findes på et håndtegnet kort, som Peder Nielsen Moldrup lavede omkring 1760. De to afbildninger er ikke helt ens, Peder Moldrups skude er muligvis tegnet efter hukommelsen, mens skibet på uret godt kan være lavet efter model. Begge afbildninger har imidlertid det tilfælles, at de viser et forholdsvis bredt skib med et tilsyneladende rummeligt indre. Udover et mindre agterdæk, som godt kan have skjult en kahyt, og sikkert også et tilsvarende fordæk over en kabys, var disse både helt åbne, og blev derfor lukket med luger, når lasten var stuvet. Begge tegninger viser også en rund type, der har næppe været noget spejl agterude, en detalje man ellers i tidligere tider lagde megen vægt på, men som

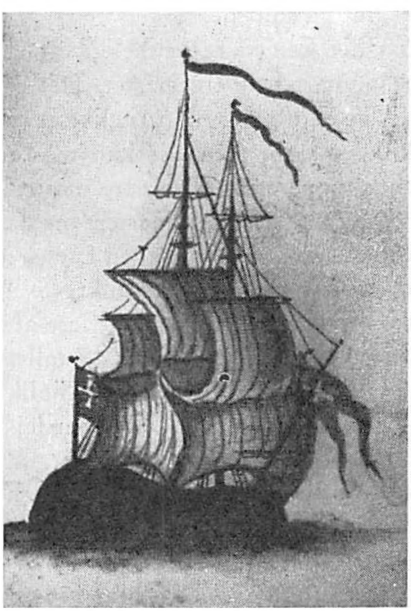

Skib tegnet af Peder Moldrup den Yngre
Det kgl. Bibliotek.

netop gik på retur med fløjten. Ud fra tegningerne kan man se, at det er ret fladbundede fartøjer begge to, og det kan ikke undre, at det var almindelig troet, at sandskuderne var fladbundede, som Aagaard skrev.

Rigningen på de to skibe er lidt forskellig. Klitmøllerskibet har tre master med råsejl, hvoraf de nederste er rullet op, sandsynligvis for at man skal kunne se skibets imponerende rigning af tovværk. Agterude kan man lige ane enden af en gaffel, så man ser, at skibet også førte gaffelsejl. Peder Moldrups skib har kun to master med råsejl, og man ser ikke noget gaffelsejl.

Rigningen skal man dog nok være varsom med at gætte på, 17-tallets utallige små handelsfartøjer udgjorde i Nordeuropa en sand prøvekollektion af tilrigninger. Desuden må man huske, at begge afbildningerne var lavet til udsmykning, så det er ikke usandsynligt, at tegnerne i begge tilfælde har pyntet lidt på skibene.

Noget andet er så, om det kan være tænkeligt, at et så forholdsvis lille skib har haft hele tre master. Det er dog klart, at der skulle en vis sejlføring til at trække et så forholdsvist bredt og klodset skib, men det kan måske forekomme noget overdimensioneret med hele tre master. Imidlertid har der vel nok været mindst to master, for da Chr. Grøntoft i 1795 skødede sin skude til Jørgen Larsen i Hansted, så var det med »master, sejl, tove og ankre«.

Konkrete oplysninger om sandskuden har man flere af. Den nævnte tolder Kirketerp foretog i midten af 17-tallet en ommåling af samtlige skuder i sit distrikt, med henblik på at få sat disse til en korrekt drægtighed. Ved denne lejlighed målte Kirketerp bådene, og vi har idag disse mål bevaret, så vi er i stand til at danne os en forestilling om hvorledes sandskuderne så ud.

Et enkelt eksempel er dækkende for disse mål. Niels Christensen Skielsgaards skude blev opmålt i maj 1754:

Bådens længde:	44 fod 4'				
dybde midt:	5 fod		bredde midt:	14 fod	7'
dybde foran:	5 fod		bredde foran:	13 fod	7'
dybde bagtil:	5 fod	4'	bredde bagtil:	14 fod	

Oprindeligt havde båden haft en drægtighed på 8 læst, og Kirketerp forhøjede den i første omgang til 10½ læst, men senere blev dette dog ændret til 8½ læst. Skuden var altså en pæn stor skude, lidt over gennemsnitsstørrelse. Da der var tale om at måle, hvor meget skuden kunne rumme af last, må der være tale om indvendige mål, og dybden må være målt fra lugerne, og ikke fra lønningens overkant, ellers var skuden næppe i stand til at krydse Skagerak med en dybtgående på kun 5 fod.

Udfra sådanne tal kan man ikke lave en konstruktionstegning, bl. a. fordi man ikke får at vide hvor skibet er målt. Alligevel fortæller tallene så meget, at der er tale om et ret bredt skib med ringe dybde, omsat i metersystemet var en gennemsnitsskude ca. 14 m langt, 4½ m bredt og som havde en dybde på 1½ m + lønning.

Skal vi nu prøve at samle lidt sammen på det vi ved, er der først de personlige vidnesbyrd. Kirketerp som fortæller, at skuderne har køl og ligner fløjter, foruden hans opmålinger, som sikkert er bureaukratisk rigtige. Så er der Aagaard, som fortæller, at skuden var meget elastisk, hvilket var forudsætningen for, at man kunne udsætte den for de voldsomme belastninger ved landsætningen på vestkysten, og at den til manges overraskelse havde køl, og ikke var fladbundet.

Så er der billederne. Peder Moldrups er måske ikke det mest spændende, det er udført som dekoration i hjørnet af et kort over Thy, altså som led i en dekoration, som skulle være med til at skabe balance i et maleri. Alligevel kan man ikke afvise skibet i kortets højre øverste hjørne, bl.a.

fordi en eller anden ud for de thylandske landingspladser har skrevet, hvor mange skuder der var hjemmehørende på det pågældende sted. Uden lighed med de andre skibe er Peder Moldrups skude heller ikke.

Billedet af skibet på uret i Vester Vandet kirke har skipperne i Klitmøller haft for øje, hver gang de var i kirke. Uret havde de i fællesskab skænket kirken, og hvad var vel mere naturligt, end at det skib der kronede uret, skulle være en afbildning af den, der fremfor nogen havde været grundlag for deres velstand. Maleren der afsluttede Anders Hedes fine værk, har tilladt sig at rulle de underste sejl op, så enhver kunne se det imponerende tovværk der skulle til, for at et sådant skib kunne sejle. Skibet, som også er tydeligt meget rund i formen, har en ret lige eller

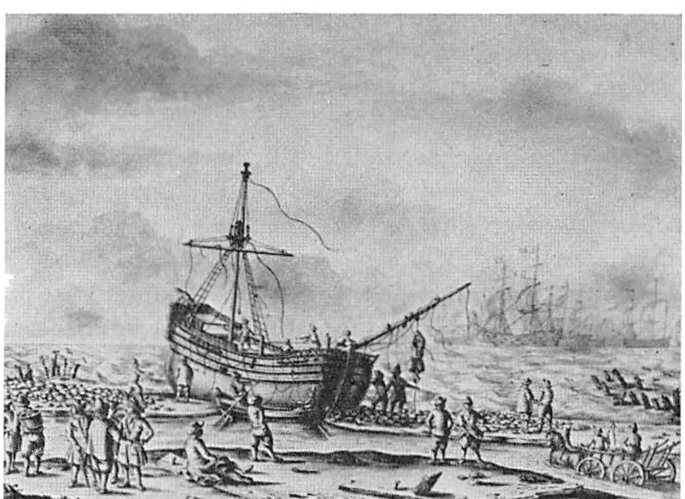

En dansk flojte strandet 1713 ved Kamperduinen i Holland.
Tegning af Jacob Admiraal.
Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg

måske let udaddrejet lønning. Den har en ikke ringe lighed med skibet på det tredie billede.

Det er den danske fløjte, der strandede i Holland, »Geladen met noorse deelen«. Jacob Admiraal havde åbenbart gjort sig sit eget speciale i at tegne strandede skibe, søfartsmuseet i Helsingør har ikke færre end 15 strandede skibe fra hans hånd, og som man ser, har han været meget omhyggelig med at udfylde sit billede med skibe og mennesker, der flokkedes om den uheldige dansker, som var kommet til Holland for at sælge sine planker. Hvis man kan stole på proportionsangivelserne, så var det en ret lille fløjte, der stod og huggede i havstokken. To af de tre master er bogstaveligt talt gået fløjten, og situationen har næppe været rar for skipperen. Man fornemmer også på tegningen tydeligt skibets meget flade bund, et af fløjtens typiske kendetegn. På størrelsen af mændene på og omkring skibet er vi også nogenlunde i stand til at vurdere dets størrelse, som næppe har været over den en stor sandskude havde.

Vi bør sikkert standse her, før vi drager forhastede konklusioner, men det skal til slut tilføjes, at de mange skriftlige kilder vi har til vores rådighed, tydeligt skelner mellem sandskuder og andre skibstyper. Ikke mindst sidste halvdel af 17-tallet nævner foruden skuden også jagten, galeasen, sluppen, kuffen og andre. Mest dog jagten og sluppen, de to bådtyper der frem for nogen kom til at præge dansk småskibsfart fremover. Det skal endelig nævnes, at mens man hører om mange forskellige skibstyper i norgeshandelen, så hører man næppe fløjten nævnt, hvilket vel enten kan betyde, at den ikke har været brugt til denne sejlads, eller også har den været identisk med sandskuden, eller ligget denne meget nær i udseende.

Med indvarslingen af 18-tallet forsvandt de sidste sandskuder. Moden havde ændret sig. Tilbage er så at håbe, at

der vil blive midler til at hæve vraget fra stranden i Klim. Hvis det kun er 150 år gammelt, som der står i nogle aviser, er det næppe en rigtig sandskude. Er det blot 50 år ældre, er der en vis sandsynlighed for at det er det.

Viser det sig at være en rigtig sandskude, bør det finde sin plads i Klitmøller eller måske helst på Hanstholmen, hvor skudehandelen startede. Derved kan man også hædre de mænd, som gennem århundreder med livet som indsats, gjorde et godt stykke arbejde, ikke mindst i englandskrigen.

Kilder:

Kancelliets brevbøger, 15. juli 1572.
Krogh-Jensens samlinger, Thisted Bibliotek.
Jy. Sam., 5. rk., bd. 2, s. 29 ff.: Johan Hvidtfeldt: Skudehandelen i det 17. årh.
Knud Aagaard: Beskrivelse over Thye, 1802.
Bjørn Landström: Da skibene førte sejl.
Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, Årbog 1963, s. 157 ff.

En købmandsgård 1766

Af TORSTEN BALLE

De ældste af os husker tydeligt en stor købmandsgård i købstaden omkring 1900. Et langt hus mod gaden med butik og beboelse, en mægtig stor gårdsplads med mange bygninger rundt om, vognhuse, stalde til mange heste og pakhuse, der rummede store lagre af mange forskellige varer, som ofte var hentet i store partier i udlandet og nu lå og spredte deres dufte over hele gården. Sådan måtte det være i den tid. Der var ingen rigtige købmænd i miles afstand fra byen, og folk måtte køre til købstaden – ofte langt og derfor ikke ret tit – for at hente de varer, de havde brug for i de kommende måneder.

I deres købmandsgård havde kunderne fra landet et fast tilholdssted, når de kom til byen. Gårdskarlen sørgede for, at vogn og heste blev parkeret, og så gik man ind i købmandens store kundestue, hvor der blev serveret kaffe og måske en dram. I butikken gjorde man så sine indkøb af de varer, en købmand dengang havde til rådighed – og det var mange – og gik så ud i byen og købte af det, han ikke havde. Alle pakker, der blev købt, blev båret hen til købmanden og oplagret der, til man skulle hjem.

Sådan havde det været, så længe de gamle omkring 1900 kunne huske, og går vi ved hjælp af gamle dokumenter 200 år tilbage, finder vi, at de store købmandsgårde også eksisterede dengang. Vi har blot ikke vidst ret meget om dem, ikke engang, hvad der egentlig var af varer i sådan en gammel købmandsgård, eller hvor meget der var.

Det skulle imidlertid et skifte kunne fortælle os noget om. Det skulle være et skifte efter en køband, hvis kone var død omtrent på samme tid som han, og som ikke havde børn, så alt i boet skulle registreres. Et sådant skifte findes, nemlig efter købmand *Michel Edvardsen Galtrup* i Thisted[1]) og hans kone *Zidsel Marie Andersdatter Ladegaard*, der døde 1766 med to måneders mellemrum. Deres gård lå i Vestergade (nu nr. 18) og bestod af seks bygninger, fire store huse omkring gårdspladsen, en lade ved Tingstrupvej og et lille pakhus på den anden side Amtsstræde.

Hvad var der så i de huse? Vi ser i skiftet og opdager, at det ikke er så ligetil at få overblik over det, for de ca. 70 tætskrevne foliosider viser, at de forskellige varesorter var blandet imellem hinanden og var anbragt på mange forskellige steder, så det ser ret håbløst ud at få rede på det hele. Man undres over, hvordan købmanden kunne! Her er der dog gjort et alvorligt forsøg, men det er muligt, at der i den private bolig var nogle varer, som egentlig hørte til i butikken. Det er der ikke taget hensyn til her, hvor det kun drejer sig om at blive klar over, hvad der var i butik og på lager.

Varerne er efter skøn opdelt i varegrupper. Hvad der var af en bestemt vare, er talt sammen, uanset om det i skiftet er fordelt på forskellige steder eller er delt op i bunker, der er vurderet hver for sig.

Varelisten taler ellers for sig selv. Den vil måske virke noget overraskende for mange – tænk, havde man virkelig det i 1766! –, men den viser altså, hvad en købmand skulle have i sin butik dengang, og altså også, hvad folk brugte. Man må dog huske på, at en del kan være helt eller næsten helt udsolgt, mens andet kan være kommet hjem for kort tid siden, og på, at nogle varer har været sæson-

varer, der kun fås på bestemte årstider, f. eks. korn og tørfisk og mange udenlandske varer.

Men lad os se på sagerne:

Bøger og papir m. m.

7 evangeliebøger, Pontoppidans spørgsmål, 8 ABCer, 3120 ark hvidt skrivepapir, 7 dobbelte bundter træpapir, 2 bundter brunt pakpapir, 4 dus. blyanter, 4 dus. 9 stk. rødkridt, 1 bundt grifler, 7 stentavler, 1 dus. blækhuse.

Manufaktur.

147 3/4 al. saien[2]), 49 1/4 al. stof[3]), 10 1/2 al. rask[4]), 112 al. lærred, 61 3/4 al. drejl, 45 al. kattun, 51 1/2 al. dybich, 19 1/2 al. multum[5]), 19 al. hjemmevævet tøj, 7 al. klæde, 3 al. fløjl, 2 1/2 al. kannevas, 1 1/2 al. damask, 32 hårduge til kjortler, 16 tørklæder, 1 dus. kramhuer.

6 pd. kramgarn, 3 pd. orgensin[6]), 7 pd. flock, 1 1/2 pd. silkegarn, 1 pd. gammelt garn.

426 stk. bændler og 600 al, bånd[7]) af forskellige farver og stoffer, bl. a. silke og fløjl.

30 dus. tombaks-knapper[8]), 8 dus. do. vesteknapper, 78 dus. hvide metalknapper, 8 dus. sorte do., 32 par metalærmeknapper, 144 dus. hornknapper, 2 dus. hjortetaksknapper, 40 dus. do. vesteknapper, 20 dus. sorte garnknapper, 24 dus. do. vesteknapper, 5 1/2 bundt små hægter, 42 jernhægter, 42 messinghægter, 6 par kåbehager.

252 breve mesingknappenåle, 82 breve jernknappenåle, 221 fingerbøl og fingerringe, 60 gardinringe.

Kolonial.

170 pd. hvedemel, 183 pd. risengryn, 8 pd. sagogryn, 200 pd. lys kandis, 37 pd. topmelis.

100 pd. svesker, 158 pd. rosiner, 10 pd. figner, 163 pd. korender, 4 1/2 pd. kaffebønner, 85 pd. te[9]).

1 pd. 15 lod[10]) kanelbark, 1 pd. 9 1/2 lod nelliker, 57 pd. allehånde, 19 1/2 pd. peber, 20 lod spansk peber, 1 pd. 3 lod kardemomme, 2 pd. hel muskat, 12 1/2 lod muskatblomme, 129 pd. ingefær, 192 pd. anis, 2 pd. laurbær, 7 pd. hjortetak, 20 pd. pommerans, 1 dåse safran, 9 skæpper kommen, 1 1/2 pd. lakridstræ, 17 pd. lakridskager.

7 ottinger tvebakker, 8 ottinger kringler[11]), 1 æske kirkeoblater.

36 tønder salt, 5 skp. norsk små salt, 1 fjerding lyneborgersalt.

23 pd. hvid og 1 pd. broget skægsæbe, 4 1/2 fjerding grøn sæbe[12]), 22 3/4 pd. broget venedisk sæbe, 3 td. norsk bøgeaske[13]), 104 pd. amdam[14]).

32 pd. humle.

228 potter gammel vin, 228 potter ny vin[15]).

1400 pd. tør torsk, 300 pd. tørfisk, 356 pd. tørret flæsk, 1 kurv hvalfinner.

Materialer og farver.

2 pd. fænum græchum[16]), 1 dåse venedisk teriak[17]), 1 pd. ensianrod[18]), 43 flasker hovedvand.

1 1/4 pd. hvid stenolie, 3/4 pd. lak, 3 pd. gummi, 7 3/4 pd. gult voks, 20 pd. harpiks, 14 pd. hornlim, 1/2 tønde tran, 3/4 pd. svinebørster.

130 pd. alun[19]), 47 pd. vinsten[20]), 1 æske med galæbler, 16 lod cochenille, 33 pd. fernambuk, 4 pd. lakmus, 2 1/2 pd. gurkemeje, 5 pd. krap, 95 pd. blåtræ, 28 pd. isenfarve.

49 pd. blyhvidt, 32 pd. brunrødt[21]), 2 1/2 pd. olieblåt, 8 1/2 pd. spanskgrønt, 1 tønde sværte, 1 bundt bogsølv.

Inventar.

1 4-lispunds-bismer[22]), 1 2-lispunds-bismer, 1 skålvægt, 3 par vægtskåle, 1 balance til en vægtskål, 1 pottemål med strygeholt, 1 træbalje med skemål og rende.

Huder og skind.

20 fåre- og lammeskind, 1 kalveskind, 1 ræveskind, 2 hareskind, 3 ilderskind, 1 brokskind, 1 buntlæder-hud.

Hør, hamp og reb.

4546 pd. hør, 714 pd. hamp, 792 pd. reb, 37 al, sadelgjord, 39 gang skagler.

Isenkram.

6 jerngryder, 5 jernpander, 17 bliktragte, 9 blikrivejern, 24 flasker, 200 propper.

20 høvlblade, 8 savblade, 63 file, 3 knibtænger, 9 trægrebe, 83 hollandske bor, 27 vridbor, 78 andre bor, 1 dobbelt blok med hager, 2 dus. klædekøller, 1 par dobbelte karter, 16 sakse.

1 skærekniv, 42 bordknive, 51 knive med skildpaddeskafter, 72 små knive med hornskafter, 36 foldeknive, 10 do. med hjortetaksskafter, 17 mindre do., 36 penneknive med foderaler.

45 spejle, 12 par messingskospænder, 10 par hvide skospænder, 16 små æsker af nürnbergerkram, 8 do. forgyldte tedåser, 1 stor stenkrukke, 3 store teflasker, 5 sæt malede runde æsker, 40 buddiker, 20 malede snustobaksdåser, 12 blikdåser, 6 papirdåser, 34 messing-kridthuse, 24 blikkridthuse, 11 ben-nålehuse, 2 brillehuse med 12 par briller, 6 hovedvandsæg.

15 dus. redekamme, 10 dus. klovkamme, 14 dus. messing-krumkamme, 3 dus. 8 stk. nedkamme.

323 dus. bønderpiber[23]), 9 1/2 dus. porcelænspiber, 8 dus. stenpiber[24]), 62 dus. messing-pibehylder, 1 dus. horn-pibemundstykker[25]), 7 mundstykker af træ og horn.

1 bundt (1000) ålekroge, 1 1/2 bundt fortinnede torskekroge, 2 bundter heltkroge, 20 pd. store hagl, 39 pd. harehagl, 9 pd. fuglehagl, 20 pd. spurvehagl, 20 pd. krudt.

12.000 søm, 5.000 beslagsøm, 5500 dobbelte søm til loft, 8500 flad- og rundhovedede søm, 1500 enkelte spidsnagler, 1000 dobbelte do., 2 bundter messingsøm med jernstifter, en slump fortinnede søm.

819 pd. bly[26]), 2 1/2 pd. engelsk tin, 69 pd. hårdstål, 11 jernstænger, 8 pd. stangjern, 72 pd. jernplader, 15 pd. jernblikplader, 8 ark blik, 3 ringe ståltråd, 15 pd. messingtråd, 10 pd. hvidt lod, 2 pd. sort og hvidt lod, 2 1/2 kiste tysk glas.

Tømmer.

Ved Vigsø: 30 dobbelte 12-alens bjælker, 96 enkelte 12-alens, 52 10-alens, 50 8-alens, 53 fyrrebord, 76 do. sekunda.

Hjemme: 14 10-alens, 3 7-alens, 2 egetræer, bøge- og fyrrebrænde, en slump stenkul. 41 1/2 td. tjære, 1 slump kalk.

Korn.

128 td. havre, 15 td. 4 skp. ærter.

* * *

Hvor var så alle de varer købt? Det ligger nær, at meget var købt i Aalborg, hvor mange storkøbmænd handlede en gros. På den tid var det ikke muligt – eller i hvert fald svært – at sejle fra Thisted og længere bort. Der var ingen egentlig havn, og grundene ved Løgstør spærrede ofte helt for større skibe, undertiden også for små. Der blev da også fremlagt en del regninger fra Aalborgkømænd i dødsboet, bl. a. fra Jacobus Himmerig, Christen Ryberg, Lars Winde og Niels Thygesen. En regning fra skipper Christen Lauritsen Holm i Thisted viser, at Michel Galtrup brugte ham som kommissionær. Han

har for købmandens regning købt varer i Aalborg og fragtet dem til Thisted. Disse regninger lyder naturligvis på større mængder af bestemte varer end dem, der ved skiftet blev fundet i boet, f. eks. på 16 topper sukker (ca. 220 pd.) og 1 fad svesker (330 pd.). Desuden er der nævnt varer, som ikke var i boet, og som altså var udsolgt, f. eks. 26 ottinger brød og 6 jernkakkelovne. Kakkelovne fik købmanden også fra Norge ifølge en regning fra skipper Herman Nielsen i Vigsø, der også nævner salt og tømmer. Tømmer havde skipper Christen Holm også hentet i Vangså, muligvis var det drevet ind der.

Noget er dog også købt i Thisted. Farver hos farver Jens Frederiksen (i Strandgade) og hos købmændene Thomas Holst og Lassen Winter (begge ved Lille Torv) tobak, sæbe, fransk brændevin (cognac), papir og humle. I butikken er der ikke nævnt tobak, så den må være sluppet op før piberne.

At tømmeret er kommet fra Norge, er en selvfølge, men der nævnes også norsk salt og bøgeaske i skiftet. Tjæren er sikkert også kommet fra Norge, og måske er i hvert fald nogle af de mange bundter tørrede torsk norsk klipfisk.

Til gengæld leverede Michel Galtrup varer til Norge. Hans broder Niels Edvardsen Galtrup, gårdmand i Tilsted (senere købmand i broderens gård), nævner i en regning 512 pd. ost, 70 td. byg, 10 td. hvid havre, 2 sider flæsk, 1 otting smør og 10 pd. svineister, som altsammen blev leveret i Vigsø eller Klitmøller. Det giver naturligvis kun en antydning af, hvad Michel Galtrup solgte til Norge eller til skudehandlerne.

Om han selv har haft part i en skude, nævner skiftet ikke, men der nævnes en skibsbod, hvori der var indlagt en mast med stort sprødsejl og fok, så han må have haft noget med skibsfart at gøre.

Ved afslutningen af skiftet blev købmandens økonomiske stilling naturligvis gjort op. Boets værdi blev opgjort til 7753 rdl., udgifterne til 3804 rdl., men heri er medregnet udgifter til begravelse og skifte 664 rdl., og 400 rdl., som to plejebørn skulle have forlods, ialt 1064 rdl., så Michel Galtrups formue før hans død kan anslås til 7753 rdl. ÷ 2740 rdl. = 5013 rdl., hvad der på den tid omtrent svarede til værdien af jordegods på *100 td. hartkorn*, og han havde endda kun været købmand i nogle få år, idet han tog borgerskab 1755, da han var 33 år gammel. Da han døde, var han 43 år, så han stod endnu i sin fulde kraft. Og her skal der igen mindes om, at næsten alle andre Thisted-købmænd blev ejere af herregårde, Peder Obel af Lyngholm, Niels Sommer af Todbøl, Niels Aars og senere Lassen Winter af Øland.

Det har altså ikke været så helt ringe at være købmand i Thisted, og for Nykøbings købmænd gælder noget lignende.

Noter:

1) Skifte 1766 i Skifteprotokol for Thisted. Om hans slægt, se årbog 1960, s. 272.
2) fint uldstof.
3) blankt uldstof.
4) let uldstof.
5) blødt, opkradset uldstof.
6) knaphulssilke.
7) De mange bændler, bånd og knapper er nok beregnet til tøj af hjemmevævet stof.
8) Tombak, rødgods, legering af kobber og zink, mindre zink end i messing.
9) Man har troet, at folk, i hvert fald på landet, ikke drak rigtig te af de tekopper, der nævnes i skifter, men te af hjemmetørrede blade. I et skifte 1759 efter Christen Dige i Søgård i Nors nævnes dog udtrykkelig pekoe-te (se årbog 1960, s. 290).

10) 1 pund = 32 lod.
11) Man skulle ellers tro, at folk købte kager hos en bager.
12) Man læser tit, at folk dengang ikke brugte sæbe!
13) til tøjvask.
14) alm. navn for risstivelse.
15) På en regning i skiftet nævnes også fransk brændevin (cognac) og brændevin.
16) lægemiddel, rod af planten bukkehorn.
17) sammensat lægemiddel.
18) et bitterstof.
19) og 20) til farvning.
21) engelskrødt.
22) 1 lispund = 16 pund.
23) kridtpiber, brugtes i regelen kun én gang.
24) form. merskumspiber.
25) til porcelæns- og stenpiber.
26) til vinduer og kirketage.

Landeveje på Mors ca. 1800

Af KJELD TORSEN NØR

MANGE synes det er svært at finde vej på Mors. Det er det også, så snart man kommer bort fra landevejene. Så kommer man ind i et net af veje, der svinger og drejer og krydser hinanden i mange forskellige vinkler, og hvilken vej fører så hvorhen? Nu har man jo fået mange vejskilte, og de hjælper meget, men bedst er det, hvis man har hele øens geografi i hovedet og ved, hvordan byerne ligger i forhold til hinanden. Der er – eller i hvert fald var – nemlig system i de gamle veje. De førte simpelthen fra by til by så direkte, som det nu var muligt på grund af naturforholdene. Dem var man ikke herre over dengang.

Ved udskiftningerne blev disse veje desværre molesterede. Hver ejendom skulle nu så vidt muligt have sin mark samlet i pæne, firkantede stykker, og så måtte vejene gå udenom og fik knæk, som de først i de senere år har forvundet, skarpe knæk, som mange bilister har ærgret sig over. Men hvad, dengang havde folk ikke så travlt, og bratte sving gjorde ikke så meget, når man kørte gangende.

Landevejene fik derimod stort set lov til at blive liggende og følge den kurs, de havde haft i århundreder, en kurs, der på Mors var bestemt af sundene og så naturligvis ligesom landsbyvejenes af naturforholdene, af bakker, bække og moser, som man ikke kunne gøre noget ved andet end at køre udenom.

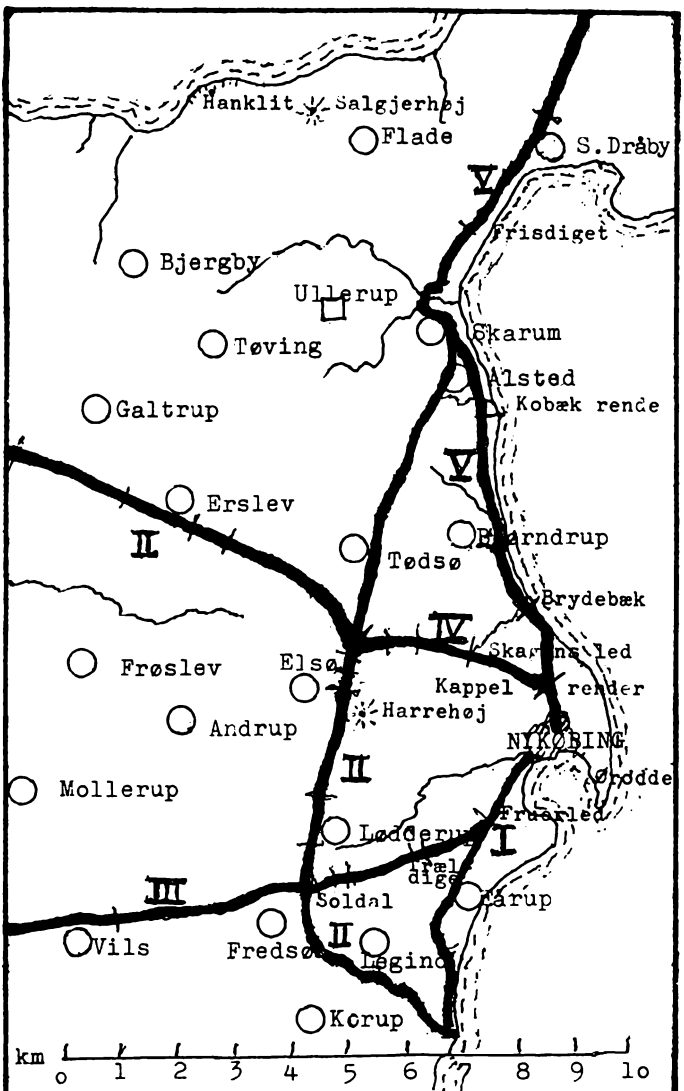

Landeveje på Mors ca. 1800.

En nøjagtig opmåling af landevejene fra ca. 1800 viser sammenholdt med Videnskabernes Selskabs kort 1795, hvor de gik. De største forskelle fra nutidens forhold finder vi omkring Nykøbing, dog ikke på den først nævnte landevej. Opmålingen siger:

I. Fra Nykøbing til Sallingsund:

1.	Fra Nykøbing til Sønderby krog ..	1159 al.
2.	Derfra til Dalgård i Fårup	3750 –
3.	Derfra til Sallingsund	3586 –
	Ialt	8945 al.

Disse mål viser sammen med kortet 1795, at vejen gik omtrent hvor den nu går, og den kunne vel heller ikke godt gå andre steder.

Den vej, der nævnes næst efter, viser derimod nogen forskel. Opmålingen siger:

II. Fra Sallingsund til Vilsund gennem Sønder og Nørre herred:

1.	Til Lødderup ved Vestermølle å ..	7740 al.
2.	Til nord for milepælen	1337 –
3.	Til næste milepæl i nord fra Tinghøje	3000 – [1]
4.	Til Vodstrup rende	586 –
		491 –
5.	Til øster ende af Lille Toftum	4140 –
6.	Til milepælen vesten Erslev	3450 –
7.	Til Præstbro vad	2930 –
8.	Til skellet mellem Sundby og Solbjerg	6000 –
9.	Til nærmeste gård i Sundby	1969 –
10.	Til Vilsund	3790 –
	Ialt	2 mil 11133 al.

Det viser sig altså, at denne landevej ikke gik om ad Nykøbing, skønt det ikke har været nogen lang omvej, og skønt vejen på det første stykke gik over Legind Bjerge, hvor det må have været meget besværligt at færdes med vogne. Grunden har nok ikke været den, der nu gør, at man lægger vejene uden om byerne, men snarere, at vejen er ældre end Nykøbing og eksisterede, da landsbyerne Vettels og Venner lå der.

Når vejen går nordpå gennem Lødderup og forbi Harrehøj, for først ved Hyldig at svinge mod vest, så er det sikkert fordi den måtte indenom den dybe dal med vandløb og bløde enge, der danner skel mellem Nørre og Sønder herred. Man skulle ellers have været helt ude ved Dragstrup for at finde fast bund til færdsel mod Vilsund, for i oldtiden var vandstanden højere end nu, og det har næppe været muligt at krydse dalen andre steder.

Vejen går forbi *Tinghøjene* (3), og af målene kan det ses, at det er *Harrehøj*, der tænkes på. Den mulighed kunne være nærliggende, at vejen var lagt der af hensyn til tingfolkene, hvis ikke det var sådan, at Harrehøj ikke er gammel som tingsted. Det blev den først i 1680-erne, da Nørre og Sønder herred skulle have fælles ting, og de gamle herredstingsteder blev opgivet (se III, 7). Tværtimod er Harrehøj blevet tingsted, fordi den lå ved alfarvej, bekvemt både for Nord- og Sydmors.

Fra Hyldig fortsatte en vejgren mod nord og nåede landevejen fra Nykøbing til Feggesund ved Skarum, men Vilsundvejen drejede mod Erslev og fortsatte så til Præstbro, gennem Solbjerg og Sundby til sundet omtrent som før de store vejomlægninger i nutiden.

Den næste landevej, der nævnes i opmålingerne, er Nykøbing–Næssundvejen. Ser vi nu på det nævnte kort fra 1795, vil vi se, at den slet ikke er der! Man må altså have krydset sig frem ad landsbyvejen, når man skulle

fra Nykøbing til Karby og Næssund eller omvendt. Men der var altså en landevej på den tid, da opmålingen skte. Den siger:

III. Fra Nykøbing til Næssund:

1.	Til Sønderby krog, se under I, 1.	
2.	Til vejskellet ved Fruerled, går ind under I, 2.	
3.	Til *Trælborg dige*	1600 al.
	Imellem digerne	440 –
4.	Til midt i Niels Marchsens agerland mellem Lødderup diger	1710 –
5.	Til Soldal	423 –
		384 –
6.	Til Niels Rytters gård i Vils	5160 –
7.	Til *gammel Tingbakke* vesten Vils	5000 –
8.	Til Niels Østergaards i Vester Hvidbjerg	12600 –
9.	Til Næssund	8766 –
		Ialt 3 mil 83 al.

En eftermåling på et moderne kort og en sammenligning med de små matrikelskort fra ca. 1850 viser, at vejen omkring 1800 gik, hvor den går endnu. Modsat de andre landeveje gik den næsten lige ud, på den længste strækning fra Vils til Hvidbjerg så godt som snorlige. Alene dette tyder på, at vejen var nyanlagt, og man var også på den tid ret dygtige til at bygge veje. Det må have været en stor lettelse for folk fra Sydvestmors, at de nu kunne komme til deres hovedstad ad en god og lige vej i stedet for at snørkle sig frem ad landsbyvejene.

I opmålingen lægger vi mærke til navnet *Trælborg dige*. Det er nok kendt af de fleste morsingboere, men her ser vi, at der må være tale om *to* diger. I 5. stykke nævnes

Soldal syd for Lødderup, og i 7. stykke *den gamle tingbakke*, som må være Sønder herreds gamle tingsted. Ved måling på et kort viser det sig, at det må have ligget mellem de steder, hvor en vej fra Rakkeby og en vej fra Mollerup nu støder til landevejen.

Men vi går tilbage til Nykøbing. Derfra kunne man selvfølgelig også komme ad Vilsund til, og det skete da ad en stump landevej, der gik *nord* ud af byen fra Nørregade.

Opmålingen siger:

IV. Fra Nykøbing til Vilsund:

1.	Fra Nykøbing til skelvejen ved *Kappel render*	1274 al.
2.	Til *yderste Skagens led*	2366 –
3.	Rolstrup vejpart	120 –
4.	Galtrup sogns vejpart	1340 –
5.	Bjergby sogns vejpart	1160 –
6.	Til skelvejen ved Hyldig, hvor den løber i vej II, 5	1044 –
	Ialt	7304 al.

I forhold til Sallingsund-Vilsund-vejen er denne vej altså blevet betragtet som sekundær, vel fordi der ikke har været så megen færdsel som på vejen mellem sundene.

Vejstykket fra Nykøbing til *Kappel render* nordenfor byen var fælles for landevejene til Feggesund og Vilsund, men så skiltes de. Feggesundvejen fortsatte mod nord, men Vilsundvejen drejede mod vest. Når man måtte så langt nordpå, før man drejede, skyldtes det sikkert det engdrag, der var vest for Nykøbing. Der nævnes et stednavn *Skagens led*, og det ser ud, som der var mere end et led. Det svarer nok i vest til *Fruerled* i syd. Navnene er åbenbart gamle, og de stammer da ikke fra portkomsumtionens

tid (1672), men de kan være betegnelse for gamle markled.

Vi kommer så til den sidste landevej, opmålingen nævner:

V. Fra Nykøbing til Feggesund:

1.	Til skelvejen ved *Kappel*, se IV, 1.	
2.	Til Brydebæk	2607 al.
3.	Til Kobæk rende	4260 –
4.	Til *Friis-diget*	6300 –
5.	Sønder Dråby sogns til straks norden for byen	3351 –
6.	Til skellet mellem Sejerslev og Hesselbjerg	9000 –
7. og 8.	Fra Vester Bro til Klitodden	9180 –
		Ialt 2 mil 10693 al.

Denne vejs første stykke fra Nykøbing til Skarum eksisterer desværre ikke mere i sin helhed. Den gik langs med fjorden, og det må have været en skøn vej gennem en smuk natur og med en enestående udsigt over fjorden mod Hannæs, Livø, Himmerland, Fur og Salling. Den burde genskabes!

Stedet, hvor vejen skiltes fra Vilsundvejen, kaldes her i opmålingen Kappel. Lidt vesten for lå *Kappel mark*[1]). Disse navne minder sammen med de før nævnte Kappel render om et kapel, som må have stået i nærheden i middelalderen[2]), sandsynligvis et vejkapel. Vejen gik så videre mod nord ud til kysten, som den fulgte, somme steder oppe på fjordbrinkerne og somme steder nede ved stranden. Den måtte jo gå, hvor der var bedst at køre, og det var i regelen oven brinkerne. Dér var fast og god bund, dér kunne fjorden under storm og højvande ikke nå vejen, og sneen, der lagde sig på stranden i læ af brinkerne og kunne spærre for færdsel dér, var man fri for. Men der er

ofte et problem knyttet til kystveje. Der er lavninger med vandløb, som afvander moser og enge inde i landet og tit er omgivet af moradser, der ikke kan bære en vej. Hvorledes skulle man komme over dér i gamle dage? Selv nu kan det jo være vanskeligt at få en vej til at holde, når bunden er blød. Ved Limfjorden løses problemet imidlertid oftest af fjorden selv. Den danner faste strandvolde af sten og grus[3]), og de lukker for enden af lavningerne, kun gennembrudt af vandløbene, der her snævres ind.

På disse strandvolde er der fast bund for færdsel, og man kan så køre gennem vandløbet, der også har sten og grus i bunden, eller over en kort bro. Både på Mors og i Ty er der da også mange strandvolde med veje, *drag*, som de kaldes. På Mors er der drag her ved Feggesundvejen, de længste oppe ved Feggeklit. *Dragstrup* har sit navn efter et andet drag, og ved Vilsund fører et drag ud til sundet, nu til broen. I Ty er der et drag, *Sunddraget*, ved Oddesund, og Tyholm er forbundet med Ty ved *Draget*. Længere mod nord går landevejen over drag ved Visbyå og ved *Dragsbæk*.

Feggesundlandevejen måtte passere flere vandløb, inden den nåede Skarum. I opmålingen nævnes to, *Brydebæk* et par kilometer nord for Nykøbing og *Kobæk rende* ved Alsted. Ved Brydebæk og ved Alsted å var der stensatte broer, som der endnu er rester af[4]).

På dette stykke har fjorden været hård ved den gamle vej og har nogle steder ædt den. Det er vel derfor, vejen blev opgivet. Fra Skarum og nordpå ligger den derimod endnu, omtrent hvor den lå 1800. Nord for Skarum nævnes *Friis-diget*, men hvad det var for et dige, er usikkert. Det kan se ud, som om diget lå ved skellet mellem Skarum og Sønder Dråby, men er det så diget, der er lagt som skel, eller er skellet lagt ved diget? Det at diget har navn, tyder nærmest på den sidste mulighed.

Så skrider vejen da videre gennem det hule Nørreherred, hvor gamle slægtsforbindelser med folk på Hannæs og på egnen øst for Thisted[5]) vidner om et tidligere livligt samkvem over Feggesund. Her er færgelejet efter nogle års stilstand kommet i brug igen, så vejen atter er blevet en rigtig sundvej med gennemgående trafik og har fået en ny opblomstring.

Dermed er vi så nået til vejs ende med denne lille redegørelse. Det er muligt, at der findes ældre kilder med oplysninger om landevejene på Mors, men de vil næppe give andet resultat.

Noter:

1) altså en fjerdingvej, 1/4 mil (1 mil er 12000 alen). Der må så have været en »milepæl« for hver fjerdingvej.
2) se artiklen *Kapeller og kors* først i denne årbog.
3) på morsingsk og tylandsk *ør*, sml. Ørodde.
4) meddelt af planteskoleejer Oscar Bang.
5) se Peder Riis: Slægtsforskning fra ca. 1650 til 1964.

Hovedkilde: Opmålinger af landeveje i Thisted amt i Diverse dokumenter angående vejvæsen 1795–1806. i Dueholm, Ørum og Vestervig amter Thisted amtsarkiv.

Morslands historiske Museum 1973

Det forløbne år har på Morslands historiske Museum været et arbejdsår indenfor murene, som først og fremmest har haft til opgave at sikre samlingerne fremover på den mest betryggende måde.

Under konservatorens ledelse er samlingerne blevet behandlede og fremtræder nu særdeles smukt. Efter henstilling fra Nationalmuseet er tøjsamlingen midlertidig blevet nedtaget, da man fandt opbevaringsstedet for udsat for sollys, og der vil da blive tale om en rokering, således at tøjet får en plads i skygge.

Efter at også montren var fjernet, blev stuen istandsat med isoleringsplader og blev nymalet, hvorefter en nyopstilling blev foretaget bl. a. med den os skænkede kiste fra Solbjerg, som føres tilbage til hændelsen om den svenske soldat, som en gammel kone dræbte ved at slå kistelåget i over ham.

I de kommende år vil samtlige stuer blive efterset og restaurerede, og en begyndelse af dette arbejde er, at alle vinduer på østsiden er blevet forsynede med forsatsvinduer, således at vi er i stand til at holde konstant fugtighedsgrad og temperatur.

Der er i bygningen indsat ny hoveddør, ligesom al træværk udvendig er behandlet og fremtræder nu i en mørk grøn farve.

I løbet af kortere tid vil der fra museet udkomme en samling broderimønstre til salg, idet håndgerningslærerinde Boline Tipsmark har gennemgået alle vore broderiting og nedtegnet disse, et meget stort arbejde, som vi håber at få glæde af.

Vi kan stadig glæde os over at modtage gaver til museet fra trofaste morsingboer, som på den måde vil medvirke til at gøre vore fællesejede samlinger så brede som mulige. Vi har modtaget vægte, gl. bøger, symaskiner, dukker, forladegevær o. m a. ting, og denne håndsrækning med et stigende besøgstal, gør arbejdet interessant for bestyrelsen af Morslands historiske Museum.

Arly Christensen.

Det arkæologiske arbejde i 1973

I juledagene sidste år henvendte gdr. Kr. Thomsen, Bjergby, sig til undertegnede og fortalte, at han under pløjning på en bakke, der var af lys sandmuld, havde lagt mærke til tre mørke ovale pletter, muld af anden beskaffenhed, og om ikke der kunne være noget af arkæologisk interesse, og om museet ville se på det. Det lovede jeg.

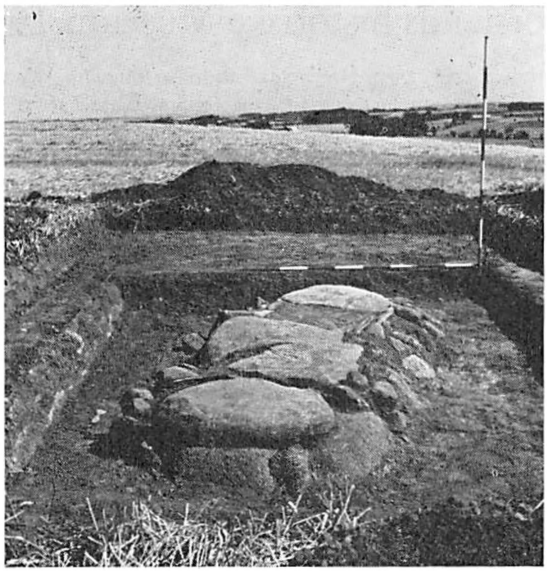

Graven hos Arne Sandahl, Bjergby.

Ingen anede, at denne telefonsamtale var indledningen til, at man kom til at stå over for et af landets største arkæologiske fund i de senere år. Efter nytår tog vi derop, fjernede pløjelaget og konstaterede tilstedeværelse af tre jordfæstegrave, d. v. s. grave nedgravet i undergrunden uden anvendelse af sten, dog har der været brugt en del træ, men det er jo i tidens løb gået i opløsning. Vi begyndte undersøgelsen af den ene grav og fandt et lerkar, et jernsværd, ca. 85 cm langt, et sølvsmykke og en guldring. Da disse genstande kom frem, kontaktede jeg Nationalmuseet; thi nu var fagarkæologernes tilstedeværelse nødvendig, og man kunne jo formode, at de to andre grave også var rige på gravgods.

Inspektør Albrechtsen kom omgående og gik i gang med en videre undersøgelse. Gravene, en mands- og to kvindegrave, var meget simpelt udformet, idet de blot bestod af en rektangulær nedgravning, hvis bund lå ca. 50 cm under nuværende overflade, dækket med en træplade, der sås som en ganske tynd sort aflejring i jorden. Trods den simple udformning af gravene var gravudstyret ganske rigt.

Mandsgraven indeholdt et langt tveægget jernsværd i træskede med bronzebeslag samt rester af et læderbælte eller bandoler prydet med en cirkulær bronzeplade, en sølvfibel, et lerkar og en simpel guldfingerring. Den ene kvindegrav indeholdt en snoet sølvhalsring, en sølvfibel, et cirkulært jernbæltespænde, en smykkekæde af jern, to nålegemmer af bronze, en jernkniv med fæsteknap af bronze i en skede af ben med bronzekantbeslag og sølvnitter, endvidere var der i graven flere mindre sølvgenstande og en simpel guldfingerring. Den anden kvindegrav indeholdt to perlehalssmykker, det ene bestående af 60 ravperler og tre mosaikperler, det andet bl. a. bestående af 15 store mosaikperler og ca. 300 mindre rav- og glasperler, resterne af to bronzefibler, en lang bronzenål, en sølvsmykkekæde, et cirkulært bronzesmykke og en rosetfibel, der formentlig er den største der hidtil er fundet i Skandinavien, den måler godt 15 cm over spiralen. Foruden de egentlige genstande er der konstateret rester af textiler fra alle grave. Gravene må dateres til romersk jernalder, ca. 400 e. Kr. Man må være Kr. Thomsen taknemlig for hans agtpågivenhed, en pløjning til og det hele var ødelagt.

Hos gdr. Arne Sandahl, Bjergby, har museet undersøgt en stor stensat grav fra den ældre bronzealder. Graven var dækket med store flade sten og tætklinet med ler. I graven var lagt bund af moler og over den gravlagte var der lagt ca. 5 cm sort ler. Der fandtes skeletrester, og af gravudstyr en bronzedolk, fem bronzesøm og en bronzenål. At den gravlagte har været dækket med ler er meget sjældent, man kender et lignende tilfælde fra Fur.

Under planeringen til opkørselsvejen til den nye skovfogedbolig i Legind har vi undersøgt nogle gruber med lerkarskår, her blev fremdraget lerkarskår med meget fine ornamenter, skårene er fra ældre stenalder. Gruberne er sikkert fremkommet ved at man for mange år siden har sløjfet en dysse, denne har været rig på lerkar og disse er blevet kastet ned i hullerne efter de store sten. Dyssens ødelæggelse ligger sandsynligvis over hundrede år tilbage i tiden.

Foruden omtalte fund har museet foretaget nogle mindre undersøgelser og besigtigelser.

Fra museets side vil vi gerne rette en tak til alle, der har givet meddelelse om jordfundne oldtidslevn og for interesse, hjælp og imødekommenhed under vore undersøgelser.

P. C. O. Nørgaard.

Det arkæologiske arbejde i Thy og Vester Hanherred

Også sommeren og efteråret 1973 blev en travl tid for Museet for Thy og Vester Hanherred. Der har været mange anmeldelser, hvoraf flere har resulteret i større udgravninger.

Museet startede udgravningssæsonen allerede i slutningen af marts. Entreprenør Hove var ved udstykningsarbejde i Tingstrup stødt på nogle store sten – museet blev tilkaldt, og det konstateredes, at stenene dannede et gravkammer. Udgravningen af anlægget påbegyndtes med det samme, og der afdækkedes en meget fin kiste orienteret N-S. Kisten var 2 m lang og 1,50 m bred i indvendige mål. Graven var sat af temmelig store sten. Den var bredest i nordenden og smalnede lidt ind i sydenden, så der dannedes en slags indgang. Randstenskæden var temmelig dårlig bevaret, og det så ud, som om der godt

Tingstrup, storstenskiste set med nord.

kunne have været to randstenskæder. Kisten var bortset fra sydenden dækket af en brolægning af flade kalkstensheller. På grund af kalkunderlaget var dele af skelettet bevaret – kraniet bedst. Manden var gravlagt med et retvægget bæger, et køllehoved, et par benprene og nogle ravperler. Gravtypen er ikke almindelig i Thy. Gravtypen og genstandene henfører graven til enkeltgravskulturens senere del, ca. 2000 f. Kr. fødsel.

Næste sag var en overpløjet høj i Kjelstrup, hvor ejeren, Oscar Madsen, havde frilagt nogle store randsten. Ved udgravningen viste det sig, at det desværre også var alt, der havde været nogle før os.

Derefter flyttede vi til Vogntoft til gdr. Eriksen, der sidste efterår havde pløjet på sten. Det var ved besigtigelsen klart, at det også her drejede sig om en overpløjet høj. Også her fremgik det af undersøgelsen at de randsten, ejeren var stødt på med ploven, var det eneste, der var tilbage. Museet flyttede så udgravningsholdet til Hillerslev til gdr. Sunesen for at undersøge en overpløjet høj. Det fremgik af undersøgelsen, at gravene var forstyrret ved en tidligere udgravning, men alligevel fandtes der på gravbunden, der var delvis intakt, en guldring, nærmest som en moderne vielsesring, og det meste af et lerkar. Graven kan dateres til begyndelsen af ældre germansk jernalder, d. v. s. ca. 400 år e. Kr. fødsel.

Tingstrup, graven åbnet. Gravgodset anes i venstre hjørne.

I august foretoges en prøvegravning hos gdr. Knudsen i Gjersbøl. Ejeren var ved efterårspløjning sidste år stødt på en hel del sten på et større stykke af marken. Prøvegravningen viste, at der er tale om en boplads med i alt fald 3 bebyggelsesfaser ovenpå hinanden. De ældste huse kan ved hjælp af potteskår dateres til ca. 100 år f. Kr. fødsel og de yngste til ældre romersk jernalder ca. 200 år e. Kr. fødsel.I det yngste bopladslag fandtes der foruden potteskår slagger efter jernudvinding. Husene har haft brolægning, hvilket ikke er særlig almindeligt i vores område.

Gjersbøl, hus set mod vest.

Sommerens sidste store undersøgelse er foretaget hos gdr. Knakkergaard, Nørhaagaardsmark. Ejeren havde i flere år pløjet på store sten og tilkaldte i vinter museet for evt. at få dem fjernet. Ved besigtigelsen konstateredes det, at det drejede sig om et større og mere kompliceret gravanlæg fra yngre stenalder, og udgravningen blev udsat til efter høst. Ved udgravningen afdækkedes en stor og meget fin primærgrav, en stensat jordgrav orienteret nogenlunde Ø–V fra en senere del af tidlig yngre stenalder (TNC). Graven inde-

holdt en lille kraveflaske (det eneste eksemplar, der findes på Thisted Museum) en lille opskærpet tyndnakket økse og et par ravperler. Primærgraven har været dækket af en høj, der i yngre bronzealder er blevet benyttet igen. I sydsiden af højfoden var der i yngre bronzealder lavet to små kalkstenskister, den ene med to urner, begge urner indeholdt brændte ben, altså en dobbeltbegravelse, hvilket ikke er særlig almindeligt. Den anden lille kalkstenskiste indeholdt een urne med brændte ben. Ved gravens vestende var der lidt uden for systemet anbragt en meget stor sten, hvor man på et eller andet tidspunkt i oldtiden har lavet otte små skåltegn. Det kan ikke med sikkerhed siges, hvornår skåltegnene er lavet, men det sandsynligste er, at de hører sammen med de begravelser, der er fore-

Nørhågård mark, grav set mod vest.

taget i yngre bronzealder ca. 1000–900 år f. Kr. fødsel. Syd for anlægget er der afdækket noget usammenhængende brolægning. I brolægningen, der ligger på gammel markoverflade, dækket af et senere tykt lag flyvesand, lå en hel del dårlig brændt keramik og en meget smuk lille flintsegl. Undersøgelsen er på nuværende tidspunkt endnu

ikke helt afsluttet, så der kan ikke siges noget om, hvad det kan have været. Primærgraven kan dateres til ca. 3000 år f. Kr. fødsel. Den er anlagt af de folk, der i slutningen af 4. årtusind før Kr. fødsel begyndte at opdyrke jorden og tilså den med byg og hvede og holde enkelte husdyr.

Alle ovennævnte undersøgelser er bekostet af Rigsantikvarens Fortidsmindeforvaltning.

Det var de større undersøgelser museet har foretaget i årets løb – herudover har der været foretaget en række besigtigelser af jordfund i hele området, og museet har foretaget bestemmelser af en række kulturhistoriske genstande.

Museet har også i år modtaget mange fine og værdifulde gaver.

Museet for Thy og Vester Hanherred takker for et godt samarbejde og for den interesse og velvilje, der er vist arbejdet i det forløbne år.

I forbindelse med udgravningerne har der været afholdt rundvisninger. Museet har endvidere afholdt julestue for børn, en særudstilling om hollandske fliser og i forbindelse hermed et foredrag af museumsdirektør S. Schoubye, Tønder. I efterårsferien har der været vævestue i museets kælder. Alle arrangementer har været meget velbesøgte. *Jette Kjær.*

Thisted byhistoriske Arkiv

1972-73

Til *personalhistorisk afdeling* er indkøbet fortsat med kopier af kirkebøger fra Øsløs, Vesløs og Arup 1686–1814, Tveds sogn 1675–1814, Hillerslev og Kaastrup 1680–1814 og Snedsted 1759–1814. Registrering af kirkebøger er fortsat. Fra redaktør Henning Jensen, København, er modtaget lister over viede og døde i Kaastrup 1680–1744. Vi har fået kopier af folketællingslister for Thisted landsogn 1880, Harring og Stagstrup 1834, Hassing herred 1834 og Ørum 1845, samt af skifter fra Thisted og af skattemandtal 1682–1719.

Erhvervs- og kulturhistorisk afdeling har modtaget arkiv for Thisted Arbejderforenings Begravelseskasse 1888–1942 m. m. De ovennævnte skattemandtal fra Thisted 1682–1719 giver også i mange tilfælde oplysninger om erhverv ligesom folketællingerne.

Historisk-topografisk afdeling har fået kopi af Thisteds ældste tingbog 1638, som vi har registreret. Den giver et levende billede af forholdene i byen både det pågældende år og før. Desuden har vi fået kopi af den ældste skøde- og panteprotokol for Thisted 1738–1764, som er ekstraheret, og af realregister for Thisted landsogn, begyndt ca. 1850. Thisted byfogedregnskaber har vi lånt fra Rigsarkivet og gennemgået, og det samme er tilfældet med de såkaldte købstadregnskaber 1661–1740. De er ikke kæmnerregnskaber, men regnskaber for told, konsumtion, accise og skat til staten, og de indeholder kun tilfældigt lidt om byens indre forhold. Der er modtaget en del gamle skøder o. l., f. eks. fra Hillerslev, Tilsted, Sjørring, Torsted og Snedsted.

I *kortsamlingen* er indgået flere ældre og nyere kort. Bl. a. har vi kompletteret samlingen af ældre målebordsblade 1:20.000, opmålt 1883, så vi nu har alle disse kort fra Thy og Mors.

Billedsamlingen vokser støt og omfatter nu ca. 5000 billeder af bygninger, gadepartier, virksomheder, personer og grupper, både pænt stillet op og i arbejde, og vi modtager stadig nye billeder. Lysbilledsamlingen omfatter ca. 700 farvelysbilleder. Fotograferingen

fortsætter, og der er fremstillet mange kopier, dels af lånte billeder, dels til private. Udstillingen »Hverdag i Thy 1900« blev gentaget i juli-august.

I det forløbne år er ca. 200 voksne søgt til arkivet for at studere forskellige emner. Studenter, lærerstuderende og skoleelever har arbejdet med specialopgaver, og alle har modtaget hjælp og vejledning.

Et vigtigt led i arkivets arbejde er korrespondancen, der har krævet ca. 150 til dels meget omfattende besvarelser foruden svar på spørgsmål fra myndigheder og andre arkiver. Desuden er besvaret mange telefoniske henvendelser og spørgsmål gennem biblioteket. En del henvendelser er kommet fra udlandet, bl. a. fra Norge og Amerika.

De fleste henvendelser har vedrørt personalhistorie, men desuden er besvaret spørgsmål om topografi, almindelig historie og kulturhistorie, herunder angående bebyggelse og erhverv, f. eks. om guldsmede og urmagere. Arkivet har haft et godt og frugtbart samarbejde med Rigsarkivet, Landsarkivet i Viborg og andre arkiver og med Thisted museum og biblioteket.

Redaktør C. Brunsgaard, som hidtil har arbejdet med billedsamlingen, har desværre på grund af sygdom måttet forlade arbejdet. Han var med sit vidtgående kendskab til Thisted by og til folk i by og på land en uvurderlig medarbejder. Fra 1. august er fru Henny Sørensen ansat ved arkivet. *Torsten Balle.*

Morsø lokalhistoriske Arkiv

I 1968 oprettedes på initiativ af Nykøbing Mors byråd et byhistorisk arkiv som kommunal institution, ved kommunesammenlægningen fik arkivet hele Morsø som virkeområde og skiftede navn til »Morsø lokalhistoriske Arkiv«. Styrelsen består af følgende:

Amtsrådsmedlem, kommunalbestyrelsesmedlem, gårdejer Ejnar Balle (formand), kommunalbestyrelsesmedlem, faglærer Jens Bladt, kommunaldirektør Aksel Pedersen (repræsentant for Historisk Samfund), direktør Arly Christensen (repræsentant for museet) og overbibliotekar Jakob Albrechtsen (repræsentant for biblioteket).

I de første år arbejdede arkivet under meget trange kår i et lille lokale på biblioteket. Arbejdsforholdene umuliggjorde en rationel

registrering og arkivering. Da arkivet i 1972 flyttede til nye og gode lokaler i Håndværkerforeningen påbegyndtes en tilbundsgående registrering og arkivering efter retningslinier som angivet af »Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver«. Samtidigt ordnedes samlingen af lokale dagblade, som arkivet har en næsten komplet samling af begyndende med året 1855. Medens avissamlingen er helt i orden, ventes arkivering og registrering af de egentlige arkivalier fuldført i løbet af året 1973.

Arkivet arbejder ikke blot i nært samarbejde med bibliotek og museum, men også med »Jul på Mors«, hvorigennem arkivet har publiceret en del materiale, og venter gennem årene at kunne publicere i endnu større omfang.

Arkivet har i de senere år udført et ret stort opsøgende arbejde bl. a. med henblik på båndoptagelser, og har for ydermere at fremme det opsøgende arbejde oprettet et kontaktudvalg med mindst een repræsentant for hvert sogn, en nydannelse som arkivet venter at få stor glæde og udbytte af.

Indtil dato har arkivet registreret og arkiveret ca. 250 privatarkiver, pakker og læg og råder over en samling på ca. 25 båndoptagelser samt en stor samling af postkortbilleder omfattende hele øen.

Arkivet har siden flytningen været benyttet i stigende omfang, navnlig avissamlingen.

Arbejdet på arkivet varetages af:

Fhv. lærer Dinsen, Ørding, pedel Holch Andersen, Nykøbing Mors, og fhv. retkor Brudsig, Nykøbing Mors (daglig leder).

Arkivets adresse er Håndværkerforeningen, Algade, 7900 Nykøbing Mors.

I sommermånederne er arkivet åbent for besøgende tirsdag og onsdag kl. 14–16 og i vintermånederne mandag, tirsdag, torsdag og fredag kl. 15–17. For interesserede, der ønsker at arbejde med arkivalier og avissamling, råder arkivet over en læsestue.

Brudsig.

Hanstholm lokalhistoriske Arkiv

Det største supplement til arkivet i 1973, er billeder fra det tyske fæstningsanlæg. Sidste år fik vi kontakt med en forening, som kalder sig Hansted Batteriernes Marineforening. Foreningen består af nogle marinesoldater, som havde opsyn med de tyske efterladenskaber.

Engang vil en sådan forening opløse sig selv, da der jo ikke kan komme nye medlemmer. De fotograferede herude og fik samlet flere hundrede billeder, som de i foråret 1973 overrakte arkivet. Det er en meget værdifuld samling til belysning af årene 1940–45. Samtidig har vi fået et allieret kort over hele fæstningsanlægget og en tegning, der i detaljer viser en af de store kanonstillingers underjordiske indretning. Dette materiale var udstillet på biblioteket i skolernes efterårsferie. Endvidere har vi fået en værdifuld samling af Historiske Årbøger fra 1942 og til 1971 af fhv. gdr. Chr. Møller, Frøstrup. Desuden har vi fået tilsagn om at få gibsmodelen til statuen af redningsmanden, som står på havnen i Skagen. Det var redningsmand Chr. Christensen Harbo, der stod model. Han druknede i 1909. Statuen er på Koldinghus, og det er egentlig kun lokaleforholdene, som gør, at statuen ikke er flyttet, men fyret er med i dette arrangement. Der er håb om, at Lokalhistorisk Arkiv får selvstændige lokaler, idet der arbejdes på at få hele bygningen på Helshagevej stillet til rådighed. Det kommunale råd er meget positiv for sagen. Til slut: Vær venlig stadig at sende os materialer eller meddel, hvor vi kan hente noget som skøder, gamle protokoller m. m.

Knud Erik Nielsen. *Hans Hansen.*

Sydthy egnshistoriske Arkiv

har nu bestået i ca. 1 år, og vi må vel betragte den forløbne tid som særdeles indbringende. Vi har modtaget ret mange billeder og fotos, ligesom vi også har modtaget en del gamle forenings- og forretningsprotokoller samt en del gamle breve, skudsmålsbøger og andet. Vi har endvidere fra en nedlagt sagførervirksomhed modtaget matrikelkort og skøder, som vi endnu ikke har noget nøjagtigt tal på, da sorteringen ikke er tilendebragt.

For at aktivere borgerne i Sydthy kommune har vi ladet fremstille en transportabel udstillingsmontre, som nu er på vej rundt i kommunen. Vi håber dette arrangement yderligere vil tilgodese arkivet med gamle og interessante ting. *Tage Thure.*

Regnskab for Historisk Samfund for Thy og Mors

1. april 1972 til 31. marts 1973

Beholdning fra forrige år		15.179,42
Statstilskud for 1971/72 (udover anslået)		500,00
		15.679,42

INDTÆGT

Indg. kontingent: 1054 medl. à 15,00 kr.	15.810,00	
Indg. kontingentrestancer	525,00	
Bidrag fra kommuner	750,00	
Bidrag fra amtet	500,00	
Tilskud fra staten	2.500,00	
Gave fra privat	200,00	
Salg af årbøger	2.004,20	
Indvundne renter	767,58	23.056,78
		38.736,20

UDGIFT

Trykning af årbogen	11.494,25	
Tryksager m. v.	589,91	
Særtryk	200,33	
Forfatterhonorarer	1.974,00	
Udgifter ved udsendelse	400,00	
Regnskabsmæssig medhjælp	200,00	
Tilskud til museet, ord.	2.000,00	
Tilskud til museet, ekstra	1.000,00	
Sammensl. af lokalhist. foreninger	636,00	
Annoncer, udg. ved møder og repræs.	421,07	
Porto m. v.	1.071,40	19.986,96
Beholdning til næste år		18.749,24
		38.736,20

STATUS

Beholdning af gl. årbøger	2.400,00
Beholdning iflg. driftsregnskab	18.749,24
	21.149,24

Thisted, den 1. maj 1973.

Chr. Jensen.

Regnskabet revideret. Intet fundet at bemærke. Beholdningen konstateret tilstede.

Thisted, den 7. maj 1973.

Cai Winther. *Tage Rasmussen.*